

ЮРИДИЧЕСКИ СВЯТ

1/2006

JURIDICAL WORLD
1/2006

ЮРИДИЧЕСКИЙ МИР
1/2006

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Васил Мръчков – *главен редактор*

Дончо Хрусанов

Ружена Керанова

Цанка Цанкова

Янаки Стоилов

Магдалена Абаджиева – *секретар на редколегията*

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА:

пл. „Славейков“ № 4

София 1000

тел. 9870141, 9814598

факс 9875709

електронна поща: sibi@sibi.bg

© Издателство „СИБИ“

Хонорари се изплащат в офиса на издателството един месец след излизане на броя.

EDITORIAL BOARD

Vassil Mrachkov – *editor-in-chief*

Doncho Hrusanov

Ruzhena Keranova

Tzanka Tzankova

Ianaki Stoilov

Magdalena Abadzhieva – *secretary*

ADDRESS:

4, Slaveykov Sq.

Sofia 1000

tel.: (+359 2) 9870141, 9814598

fax: (+359 2) 9875709

e-mail: sibi@sibi.bg

© SIBI Publishing House

СЪДЪРЖАНИЕ

VARIA

Емилия Друмева – Индивидуалната правна закрила и конституционното правосъдие	11
Светла Атанасова – Временните разпоредби на шестия присъединителен договор на Европейския съюз – мост към пълноправно членство	25
Никола Манев – Новият Наказателно-процесуален кодекс възлага нови задачи на държавното обвинение	49
Мargarита Чинова – Съдията-следовател и досъдебната дейност по НПК на Франция	58
Вихър Кискинов – Обектът на правните нормативни изследвания	93

КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД

Цветанка Лозанова – Прилагане на международните договори за защита на правата на човека от Върховния касационен съд в България	113
--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

Мargarита Модева – Библиография на българската правна литература за 2003 г.	158
--	-----

АВТОРИТЕ В БРОЯ (ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)	194
--	-----

CONTENTS

VARIA

Emilia Droumeva – Individual Legal Defence and Constitutional Justice	11
Svetla Atanassova – The Temporary Provisions of the Sixth Accession Treaty of the European Union – a Bridge to Full Membership	25
Nikola Manev – The New Penal Procedure Code Imposes New Tasks to State Prosecution	49
Margarita Chinova – Judge-Investigator and Pre-trial Activity under the French Penal Procedure Code	58
Vihar Kiskinov – The Object of Legal Normative Studies	93

CRITICAL REVIEW OF THE SUPREME COURT'S OF CASSATION PRACTICE

Tsvetanka Lozanova – Application of the International Contracts on Human Rights' Protection by the Supreme Court of Cassation in Bulgaria	113
--	-----

BIBLIOGRAPHY

Margarita Modeva – 2003 Bibliography of Bulgarian Legal Literature	158
AUTHORS IN THE ISSUE (IN ORDER OF PUBLICATIONS)	194

СОДЕРЖАНИЕ

VARIA

Емилия Друмева – Индивидуальная правовая защита и конституционное правосудие	11
Светла Атанасова – Временные нормы шестого присоединительного договора Европейского союза – мост к полноправному членству	25
Никола Манев – Новый Наказательно-процессуальный кодекс возлагает новые задачи на государственное обвинение	49
Маргарита Чинова – Судья-следователь и досудебная деятельность по Наказательно-процессуальному кодексу Франции	58
Вихър Кискинов – Объект правовых нормативных исследований	93

КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ПРАКТИКУ ВЕРХОВНОГО КАССАЦИОННОГО СУДА

Цветанка Лозанова – Приложение Верховным кассационным судом Болгарии международных договоров о защите прав человека	113
--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева – Библиография болгарской правовой литературы за 2003 год	158
АВТОРЫ В НОМЕРЕ	194

VARIA

Проф. д-р Емилия Друмева

ИНДИВИДУАЛНАТА ПРАВНА ЗАКРИЛА И КОНСТИТУЦИОННОТО ПРАВОСЪДИЕ¹

1. УВОДНИ ВЪПРОСИ
2. ЗАКРИЛАТА НА ПРАВАТА В КОНСТИТУЦИОННОТО ПРАВОСЪДИЕ НА БЪЛГАРИЯ – актуални въпроси
 - 2.1. Конституционният съд. Място и правомощия
 - 2.2. Обхват на контрола
 - 2.3. Сезиране на Конституционния съд
 - 2.3.1. – 2.3.6. Конституционната жалба
3. ЗАКРИЛА НА ПРАВАТА ЧРЕЗ НАЛИЧНИТЕ ПРАВОМОЩИЯ НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД В БЪЛГАРИЯ
 - 3.1. Задължително тълкуване
 - 3.2. Абстрактен контрол за конституционност на законите
 - 3.3. Инцидентен/конкретен контрол
4. DE LEGE LATA ET FERENDA

1. УВОДНИ ВЪПРОСИ

В съвременната правова държава² всеки човек разчита на правна закрила, за да се реализират неговите основни права; тази закрила му я дължи държавата. А длъжността на правната закрила се корени в правната грижа като задължение на държавата към гражданите. Очакваната правна закрила на индивида има своето основание в оправдания интерес на лицето, чиито субективни права са засегнати, да може да постигне реализация на притезанията си.

Закрилата на правата на личността е главна цел и смисъл на конституционната държава: самата държавна организация, вместена в Конституцията като инструмент за

¹ Доклад, изнесен на Германо-българските конституционноправни дни, София, октомври 2005 г.

² Решение № 1/2005 г. на Конституционния съд, обн., ДВ, бр. 13 от 2005 г.

контролирано управление, е мислена и създавана с цел да се реализират правата и свободите. Още Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. във Франция го постулира: без разделение на властите и закрила на правата няма Конституция (чл. 16). Разделението на властите върви ръка за ръка със закрилата на правата; в това разделение функцията по защита на правата и законните интереси е възложена на съдебната власт съгласно принципа, че правото на защита, т.е. пътят към съда трябва винаги да е отворен.

В съвременния конституционализъм, по-точно в европейската традиция, присъства и един особен съд, който е държавен орган, и чиято главна задача е да осигурява и възпроизвежда върховенството на Конституцията – това е Конституционният съд. По този път на разсъждения стигаме до изначалното предназначение на този съд, а именно да бъде гарант на Конституцията и на вложените в нея принципи и организация, с перспектива тези принципи да бъдат развивани. Смисълът на това предназначение е да се осигури правна закрила на отделния човек – бърза и ефикасна, недопускаща евентуални посегателства или заплахи относно реализацията на прокламираните права. Днес е общоприето разбирането, че закрепването и закрилата на правата се отнасят към най-важните ценности на модерния конституционализъм.

Така стигаме до извода, че закрилата на основните права е първостепенно направление в дейността на всяка конституционна юрисдикция. Тъкмо тя легитимира в най-силна степен съществуването и правомощията на съвременните конституционни съдилища. Уредбата на правата на човека и на гражданина, а така също и тяхната закрила чрез Конституционния съд свидетелстват за постигнатата степен на юридизация, но едновременно с това – и за юстициализацията на съвременното конституционно право, и специално – за юстициализацията на прокламираните в Конституцията основни права, включително и на тези от „позитивния статус“ (по Йелинек), което се постига именно с конституционното правосъдие.

Всички конституционни съдилища по света осъществяват като своя основна функция опазване на Конституцията от нарушения. Но функцията не е само отбранителна (дефанзивна); тя задължително се допълва от интерпретативна функция – съдят извежда напред принципите на Конституцията, отстранява неясноти, двусмислия и противоречиви разбирания, за да бъде възстановен синхронът с конституционните стойности, а с това – и ненакърняването на основните права.

2. ЗАКРИЛАТА НА ПРАВАТА В КОНСТИТУЦИОННОТО ПРАВОСЪДИЕ НА БЪЛГАРИЯ – АКТУАЛНИ ВЪПРОСИ

2.1. Конституционният съд. Място и правомощия. Закрилата на основните права, осъществявана от Конституционния съд, зависи от мястото му във възприетия конституционен модел и съответно – от правомощията, които са му възложени.

Като пазител на конституционното върховенство Конституционният съд в България изпълнява предназначението си да пази основните права и свободи от нарушения и заплахи чрез правомощията си:

– абстрактен и конкретен контрол за съответствие с Конституцията, упражняван върху закони и други актове на парламента, както и върху актове на президента на републиката (чл. 149, ал. 1, т. 2 и чл. 150, ал. 2);

– решаване на спорове за компетентност между парламент, президент и правителство, както и между централни изпълнителни органи и органи на местно самоуправление (чл. 149, ал. 1, т. 3);

– решаване на спорове за законността на парламентарни избори и на избори за президент и вицепрезидент на републиката (чл. 149, ал. 1, т. 7 и б);

– правомощия в рамките на специални процеси, осигуряващи закрила на Конституцията (обвинения срещу президента или вицепрезидента на републиката за нарушаване на Конституцията или за държавна измяна (чл. 149, ал. 1, т. 8); проверяване на съответствието на политически партии и сдружения с Конституцията (чл. 149, ал. 1, т. 5);

– задължително тълкуване на конституционни текстове (чл. 149, ал. 1, т. 1);

– верификация на законите за съответствието им с общопризнати норми на международното право, както и за съответствието им с международните договори, по които България е страна (чл. 149, ал. 1, т. 4); верификация на сключените от България международни договори за съответствие с Конституцията преди ратификацията им;

– произнасяне по: оставката на президента или вицепрезидента на републиката; установяване на трайна невъзможност за изпълнение на задълженията поради сериозно и тежко заболяване като основание за предсрочно прекратяване на мандата им (чл. 97); спорове за неизбираемост и несъвместимост с оглед предсрочно прекратяване на мандата на народен представител (чл. 72); снемане имунитета на конституционен съдия (чл. 148, ал. 2), както и предсрочно прекратяване на мандат на конституционен съдия в рамките на предвидените в Конституцията основания (чл. 147, ал. 5 и чл. 148, ал. 1).

Конституцията изрично забранява създаването със закон на нови компетенции в полза на Конституционния съд; забранява и отнемането на предвидените от Конституцията такива (чл. 149, ал. 2). Тази твърда позиция има принципен характер: свидетелства за опасенията на законодателя в двете посоки:

– първата: конституционният контрол да не взема много широки и тоталитарни размери и да се превърне в „негативен законодател“ или в „надинстанция“ за придобили правна сила съдебни актове;

– втората: необходимостта от правна сигурност и от един минимум конституционно правосъдие, който законодателят да не може да заличи.

Налага се изводът, че възложените на Конституционния съд компетенции представляват съдържателен материален критерий за неговото място в конституционния ред. Те свидетелстват за голяма предпазливост и опипване на почвата при въвеждане-

то на контрола за конституционност в България. Обяснението е, че през 1990/1991 г. конституционното правосъдие е една голяма новост в традицията на българския конституционализъм, към който факт ще се връщам многократно, търсейки обяснение на действащи решения, но също и *de lege ferenda*.

2.2. Обхват на контрола. Бидейки съд, макар и особен, Конституционният съд в България не действа *ex officio*, а при сезиране. Възможните сезиращи субекти са изчерпателно посочени в Конституцията. Всички те са носители на публична власт, включително и 1/5 от народните представители. С това конституционният законодател през 1990/1991 г. е предоставил активната роля за сезирането на Конституционния съд на органите по високите етажи на публичната власт, които са отговорни за спазването на Конституцията, включително и на основните права в нея. Що се отнася до гражданина, той може да сезира Конституционния съд опосредено, чрез някой от споменатите органи, упражнявайки основното си право на жалби и петиции (чл. 45 от Конституцията), или чрез правото на иск.

Това е концептуалната рамка и действащата уредба, при която българският Конституционен съд не може да бъде сезиран пряко от граждани (и юридически лица) в случаите, когато са засегнати техни права. С това конституционното правосъдие на България принадлежи към онези конституционни модели (Франция, Италия, Португалия и др.), които не съдържат института на конституционната жалба, а индивидуалната закрила на правата се осъществява чрез разнообразен арсенал от правни средства и правомощия.

При създаването на Конституцията през 1990/1991 г. съществуваше ясното разбиране, че след като основните права и свободи са закрепени в нея, те ще се ползват и от закрилата на Конституционния съд. Тази закрила има запазено място сред формите и средствата, задействани чрез различните негови правомощия. Това е логиката при създаването на Конституцията и на Конституционния съд³.

По това нямаше спорове. Споровете бяха относно формите и средствата на такава закрила – в полза на по-консервативните (задължителното тълкуване) или по-радикалните (конституционната жалба)⁴.

Впрочем тази дискусия се развиваше в рамката на по-широкото концептуално обсъждане на въпроса за мястото на Конституционния съд, съотнесено към титулярите на разделените власти, и в частност – за мястото му спрямо общите съдилища в рамките на съдебната власт. Спорът бе относно пределите и обхвата на контрола, упражняван от Конституционния съд. Той бе решен така: в Конституцията уредбата на конституционното правосъдие е съсредоточена в самостоятелна глава, именувана „Конституционен съд“, т.е. отделно от уредбата на другата самостоятелна глава – глава VI, именувана „Съдебна власт“. На това основание (подкрепено и с още аргументи) Конституционният съд разтълкува собственото си положение като институция извън

³ Стенографски протоколи на VII ВНС, II четене на проекта за Конституция, 165-то заседание, 25.06.1991 г.

⁴ Пак там. Също и в Комисията по изработване на проекта за Конституция – заседания от 20.02.1991 г. и 8.05.1991 г.

„третата власт“, респ. извън системата на общите съдилища⁵, в който смисъл българският модел застава по-близо до оригинала на Келзеновия модел за концентриран контрол.

В рамките на това разбиране още при създаването на конституционното правосъдие в България ударението на контрола, упражняван от Конституционния съд, е върху законодателната власт: абстрактният контрол върху законите и другите актове на парламента, както и верификацията на действащи закони за съответствието с международните договори, по които България е страна, са средства за пряк контрол върху законодателната власт. Там е оръжието, което учредителната власт е предоставила на Конституционния съд – да бъде „пазач на пазачите“, да контролира законодателя.

Що се отнася до контрола върху изпълнителната власт – по Конституция той е предоставен на Върховния административен съд, пред който се обжалват нормативните актове. С това учредителната власт продължава дългогодишната българска традиция за силно административно правосъдие и пряк съдебен контрол върху администрацията, която традиция преживя успешно дори политическия режим след 1944 г.

Що се отнася до съдебната власт, чието предназначение по дефиниция е закрилата на правата, Конституцията поставя особено силен акцент върху нейната независимост и самостоятелност (чл. 117, 129, 130). В тази конструкция принципно контролът за конституционност, упражняван от Конституционния съд, не се разпростира върху съдебната власт. Следователно Конституционният съд в България не разполага с обхватната компетенция да контролира пряко и трите разделени власти.

През 1991 г. конституционното правосъдие направи прощъпулник в България и започна да функционира в пределите, очертани от Конституцията. То е повлияно както от липсата на традиции в тази област, така и от продължение на жилави традиции и оттласкване от други традиции (реактивност спрямо предишния политически живот). Заслужава отбелязване, че в търсенето на баланс между крайностите, през изминалите години конституционната теория и практика в България постигна значителни резултати в осигуряването на закрилата на основните права чрез наличните правомощия на Конституционния съд (на които резултати ще бъде отделено внимание по-долу). Едновременно с това заслужава да се отбележи, че още тогава (1990–1991 г.) съществуваха съзнанието и нагласата, че конституционното правосъдие няма да остане прокрустово ложе, а несъмнено ще се развива и обогатява.

2.3. Сезиране на Конституционния съд. Това е актуалният проблем в конституционното правосъдие на България. Конституционният съд, както бе посочено по-горе, разполага със значителни правомощия, но за да ги упражни, трябва да бъде сезиран. А сезиращите субекти са политически – носители на публична власт. В този аспект големият въпрос, който заслужава дискусия, е скъсяването на пътя до Конституционния съд. В тази рамка се вмести и въпросът за конституционната жалба, даваща пряк

⁵ Решение на КС № 18 от 1993 г., обн., ДВ, бр. 1 от 1994 г. Но още при създаването на Конституцията тази теза е била оспорвана; оспорва се и в последвалите години в доктрината – **Сталев, Ж.** Проблеми на Конституцията и конституционното правосъдие. С.: Сиела, 2002, 67–76.

достъп до Конституционния съд за всеки, който смята, че са нарушени негови основни права (и търси справедливост, но и възстановяване върховенството на Конституцията). Скъсяването на пътя до Конституционния съд, включително и за отделния човек, е предпоставка за повече индивидуална правна закрила.

Тази „повече закрила“ има и самостоятелно значение – тя откроява и качествено разграничава основните права в Конституцията от другите права, на които се полага на общо основание закрила по съдебен ред. Повече и по-лесно сезиране означава и оптимално използване капацитета на Конституционния съд, който иначе „чака“ да бъде сезиран от правоимащия орган на публична власт.

Въпросът за улесняване сезирането на Конституционния съд неминуемо засяга и протичащата от години в България дискуссия „за“ или „против“ въвеждането на конституционната жалба; засяга и новата за България институция на омбудсмана и възможността той да сезира Конституционния съд; засяга актуалния за демокрацията въпрос за улесняване сезирането на Конституционния съд след парламентарни избори; както и възможното разширяване на кръга от сезиращи субекти в рамките на инцидентния/конкретния контрол по чл. 150, ал. 2 от Конституцията. В заключение: въпросът за сезирането заслужава специално внимание.

2.3.1. През 1990 г. резервираният само за политически органи достъп до Конституционния съд е обясним предвид голямата новост, която самото конституционно правосъдие представлява за българския конституционализъм. Обяснима и оправдана тогава е съдържаната и предпазлива позиция на учредителната власт към конституционното правосъдие въобще: изказваха се мнения⁶ да не се избързва с въвеждането на конституционната жалба, за да не се допусне затрупване на Конституционния съд с искания още в началото на работата му и превръщането му в своеобразно „Бюро жалби“.

По-късно дискуссията продължи със съображения, почерпени от опита на други европейски страни, с посочване на статистика за малък полезен ефект – отделя се голямо количество работно време за предварително проучване на огромния брой жалби, от които се допуска за разглеждане малък процент, а след това – отново малък процент уважени жалби измежду допуснатите⁷. В резюме, продължаващата и днес дискуссия относно евентуалното въвеждане на института на конституционната жалба в България варира от:

- тя е потребна предвид наличен дефицит от индивидуална закрила на конституционните права⁸; до
- конституционната жалба не е задължителен атрибут, не е и „панацея“ – в не-

⁶ Стенографски протоколи на VII ВНС... А за омбудсмана въобще не ставаше дума, тъй като самата Конституция не го съдържа като позитивна уредба; институцията „омбудсман“ е въведена със закон от началото на 2004 г.

⁷ **Неновски, Н.** За усъвършенстване на Конституционния съд. – Във: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002.

⁸ Застъпва се както в теорията – **Неновски, Н.** Цит. съч.; **Друмева, Е.** Конституционно право. 2. изд. 1998, с. 550, така и в обществени дискусии.

малко държави, включително европейски, го няма въобще; ще се причини повече вреда, отколкото полза⁹.

Застъпваните варианти имат един общ елемент – не се излага цялостна концепция за този правен институт.

Днес, след 14 години практика на Конституционния съд, позиции като посочените по-горе не удовлетворяват. Това е така, защото посочените „аргументи“ са вторични, производни; те не засягат сърцевината на проблема. Тя се съдържа в предназначението на този институт, в прилаганите (в други държави) модификации и варианти и възможното им вграждане в отношението „гражданин – публична власт“. Проблемът не е само доктринарен. Той е важен както за теорията, така и за практиката по изграждането и функционирането на съвременната правова държава.

2.3.2. Произходът на конституционната жалба като институт е в средата на XIX век в германоезична Европа. Благодатна почва за това са споровете между елементите/държавите, включени в състава на сложно устроената съюзна държава/съюз от държави, както и развитието на принципа за правовата държава с нейните основни компоненти: правна сигурност, но и засилен акцент върху постулата за справедливост. Това развитие е показателно за появата на конституционното правосъдие, представляващо своего рода конституционализация на правовата държава, неин напреднал стадий, в който правна закрила се дължи на всеки, чиито права и законни интереси са нарушени от публичната власт.

След като правовата държава получава своята конституционализация, опазването на върховенството на Конституцията по дефиниция следва да се простира и върху трите разделени власти. Тази функция е поверена на висш държавен орган, който е и съд, при това особен – конституционен. И въпреки действието на презумпцията, че „разделените власти“ няма да функционират в противоречие с Конституцията, Конституционният съд е снабден със санкционни правомощия с цел опазване и възстановяване на това върховенство. Конституционният съд следва да разполага с широката и всеобхватна компетенция да проверява твърдения за нарушаване на конституционни права, извършено от органи и на трите власти. Такава е логиката за установяването на конституционната жалба с цел да се даде допълнителна и непосредствена защита на правата.

Днес институтът на жалбата до Конституционния съд присъства в конституционния ред на много страни с прилики, но и със значителни различия – концептуални и процедурни. Тук с оглед на темата се прави опит за открояване на приликите, т.е. на главните характеристики на този институт.

Съгласно теорията и практиката на първите образци, и най-вече на германския модел, който е водещ и следван при въвеждането на института в други страни, конституционната жалба се възприема като извънредна форма на правна помощ (*Rechtsbehelf*) според Федералния Конституционен съд на Германия¹⁰. Конституционната жал-

⁹ Сталев, Ж. Цит. съч., 45–46.

¹⁰ BVerfGE 18, 315/325, 49, 252/258.

ба не принадлежи към правните средства по смисъла на процесуалните закони, тя не е част от утпъкания „път към съда, който винаги трябва да е отворен“.

Освен това конституционната жалба не замества правните средства в другите производства. Тя е извън тях и може да има ефект едва след като лицето е изчерпало всички други средства за закрила „по правен път“. С други думи, конституционната жалба е последна и субсидиарна възможност за извънредна правна помощ за всеки, чиито основни права са нарушени от публичната власт. Правната ѝ природа да бъде извънредна и крайна форма на правна помощ, извън системата на общите съдилища, обяснява защо предявената пред Конституционния съд жалба по принцип не е пречка за влизане в сила на постановеното съдебно решение.

2.3.3. Във връзка с възможното бъдеще на конституционната жалба в България все още много рядко се поставят два основни въпроса, а оттук и отговорите им не са достатъчно избистрени. Първият е относно правата – дали чрез конституционната жалба ще се търси закрила на всички права, предвидени в Конституцията (Хърватска, Словения); или само на определен вид основни права – равенството пред закона и най-вече отбранителните права (Испания); или само на някои основни права (Македония); или на „основните права“ според едноименния раздел в основния закон на Германия, но и на някои други права в основния закон; или да се използват други опции?

Вторият въпрос засяга пак възможния предмет на тази закрила, но от друг аспект: закрилата чрез конституционната жалба да обхваща:

– само законодателната власт, т.е. лицето, което счита, че норма на закон нарушава негово конституционно право, да може да иска от Конституционния съд обезсилването ѝ като противоконституционна; или

– да обхваща и изпълнителната, и съдебната власт, т.е. лицето, което счита, че индивидуален държавен акт (административен или съдебен) нарушава конституционните му права, да иска отмяна на акта от Конституционния съд на това основание.

Тези два основни въпроса имат различни решения в държавите, възприели конституционната жалба, което значи, че в различните модели правният ефект на уважената конституционна жалба също може да е различен. Но всички тези въпроси все още остават извън дискусиата в България, което свидетелства, че самата дискусия не е навлязла в дълбочината на проблема: как и докъде институтът на конституционната жалба би могъл при последващото въвеждане да се впише в рамката на действащите конструкции за закрила на правата: повече материална справедливост или повече правна сигурност? Постигането на точния баланс ще даде отговора.

2.3.4. Авторката е сред юристите в България, които възприемат¹¹ и подкрепят въвеждането на института на конституционната жалба като една от практикуваните в други страни форми и възможна такава за България, наред с наличните конструкции, в които и понастоящем се осъществява правната закрила на индивидуалните права чрез конституционното правосъдие. В контекста на това разбиране считам, че институтът

¹¹ Тезата е застъпвана от авторката още в VII ВНС, Комисията по изработване на проект за Конституция, 20.02.1991 г., както и по-късно: **Друмев, Е.** Конституционно право. 2. изд. 1998, с. 637.

на конституционната жалба заслужава внимание и задълбочено проучване преди решението „за“ или „против“ последващо въвеждане, каквато, впрочем, е практиката и в други страни. Споделям разбирането, че конституционната жалба може да бъде една от формите за лична и пряка (!) защита на правата, но със стриктното спазване на широко разпространената формула на Федералния Конституционен съд на Германия, че при конституционната жалба засягането в правата трябва да е „лично, сега и пряко“. Лицето да е наранено в едно негово правно защитимо право, при това лично, пряко и понастоящем; тази триада заслужава засилено внимание, защото пречатства превръщането на конституционната жалба в *actio popularis*.

И още: считам, че с конституционната жалба би се постигнала една висока степен на завършеност в закрилата на целия комплекс от права и свободи; човекът и гражданинът може да се бори юридически докрай за правата си.

Едновременно с това обаче считам, че параметрите на едно последващо въвеждане на конституционната жалба по правило ще изисква спазване на принципа на пропорционалността: да се търси постигането на оптимален ефект с минимална намеса, която да не причини дълбоки сътресения в установения правен ред; въвеждането да е след задълбочено обмисляне и съобразяване, в синхрон с другите форми на индивидуална правна закрила чрез Конституционния съд.

2.3.5. От тази изходна позиция считам, че отговор на посочените по-горе два основни въпроса следва да се търси в рамката на желаното скъсяване на прекия достъп до Конституционния съд. На първия въпрос: кои права би могъл да покрива институтът на конституционната жалба в България:

- всички ли права, уредени като „основни“ в глава втора на Конституцията; или
- само личните, т.нар. отбранителни права (от „негативния статус“ по Йелинек)?

Въздържа се от отговор; смятам, че той ще кристализира заедно с изясняване отговора на втория въпрос – за обхвата на конституционната жалба с оглед на трите разделени власти, т.е. дали контролът, упражняван от Конституционния съд, може/следва да бъде разпрострян и върху съдебни актове.

Защитата срещу влезли в сила съдебни актове се осъществява чрез тяхното обжалване. По този ред може да се стигне и до Върховния касационен съд, респ. до Върховния административен съд, или до по-ниско съдебно равнище, чийто акт е окончателен. А въвеждането на конституционната жалба, макар и като извънредна форма след изчерпването на правните средства, ще предизвика разглеждане от Конституционния съд на влезли в сила съдебни актове, при все че контролът по дефиниция следва да засяга само твърдяното нарушение на основни конституционни права и трябва да се ограничи до това.

В тази връзка считам за необходимо да се припомним, че българската Конституция изобщо не простира контрола за конституционност, упражняван от Конституционния съд, върху съдебните актове. В това отношение българската уредба заема по-сдържана позиция, съвпадаща с тази в съвременния френски и италиански конституционализъм, където контролът за конституционност, упражняван от натоварения с тази функция съвет/съд, не покрива пряко съдилищата. Сдържаността в българската позиция се

вмества в споменатия вече предпазлив подход при създаването на конституционното правосъдие. През 1990/1991 г. опасението бе Конституционният съд да не застане като „надкасационна“ инстанция. Днес от дистанцията на времето може да се констатира, че тогава правната теория и едва стартиралата практика не отделиха полагащо се внимание за осмислянето и създаването на критерии и инструментариум, които да способстват и гарантират, че когато Конституционният съд се произнася по конституционна жалба, а чрез нея – и по влезли в сила съдебни актове, той няма да се превърне в „надинстанция“, а ще се ограничава и придържа само до контрола върху твърдяното нарушение на основни конституционни права по предмета на въпросната жалба. А доколко такива критерии въобще са приложими?

По-късно видни представители на теорията¹² и практиката¹³ по различни поводи изразяваха подкрепа за възприетата от Конституцията съдържана позиция по отношение на разпространето на контрола и върху съдебните актове. Обобщено, приведените аргументи са следните: според чл. 5, ал. 2 от Конституцията тя има непосредствено действие; като действащо право обвързва всички държавни органи, включително съдилищата. Те са обвързани и от всички решения на Конституционния съд, с които той тълкува задължително Конституцията, както и от основните мотиви на решенията, с които той се произнася по исканията за отмяна на закон като противоконституционен. При това положение държавата трябва да има доверие, че нейните (върховни) съдилища ще могат да приложат правилно разпоредбите на Конституцията, включително тези, които уреждат основните права и свободи.

Привеждат се примери от опита на други конституционни съдилища, чийто контрол покрива и съдилищата относно нарушения на конституционни права. Широко се споделя виждането, че Конституционният съд в България не би следвало да се превърща фактически в четвърта инстанция спрямо делата в общите съдилища, а заедно с тях той трябва да брани правата и свободите на гражданите¹⁴.

2.3.6. Впрочем въпросът за конституционната жалба има и един друг, по-рядко засяган аспект: в конституционната теория и практика все повече поддръжници срещат разбирането, че истинската последица от произнасянето по конституционни жалби е не толкова прекият ефект върху жалбоподателя, колкото фактът, че от Конституцията се извеждат критерии и принципи, които са задължителни при прилагане на основни права¹⁵. Така произнасянето по конституционни жалби се възприема повече със „систематизиращо“, отколкото с индивидуално измерение, от което следва изводът, че при разглеждане на конституционна жалба Конституционният съд извършва голяма тълкувателна дейност. Мотивите на произнасянето действат също *erga omnes*. Така чрез една жалба Конституционният съд насочва съдилищата и администрацията как да прилагат основните права.

¹² Сталев, Ж. Цит. съч., с. 46–47.

¹³ Трифонов, З. Още по въпроса за бъдещето на Конституционния съд. – Банкер, № 31 от 2003 г.

¹⁴ Пенев, П., Я. Зартов. Конституционно правосъдие в Република България. С.: Сиела, 2004; Неновски, Н. Цит. съч.

¹⁵ Lopez Guerra, L. The Role and Competences of the Constitutional Court. – In: The Role of the Constitutional Court in the Consolidation of the Rule of Law. Science and Technique of Democracy, No. 10, p. 30.

Подкрепям това виждане. Едновременно с това считам, че този ефект плътно се доближава до ефекта, постиган със задължителното тълкуване относно основните права в Конституцията, давано от българския Конституционен съд, упражнявайки едно от изрично възложените му правомощия, за което ще стане дума по-долу.

3. ЗАКРИЛА НА ПРАВАТА ЧРЕЗ НАЛИЧНИТЕ ПРАВОМОЩИЯ НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД В БЪЛГАРИЯ

Индивидуалната закрила на правата пред Конституционния съд на България, въпреки отсъствието на конституционната жалба, има интересно и заслужаващо внимание развитие. При действащия конституционен ред Конституционният съд на България има важна роля в закрилата на основните права. Това заключение се споделя широко в теорията и практиката. Това той постига при осъществяване на наличните си правомощия.

3.1. Задължително тълкуване. По силата на чл. 149, ал. 1, т. 1 от Конституцията Конституционният съд дава задължителни тълкувания на Конституцията. Тези негови решения, както и всички решения на съда, имат действие *erga omnes*. В теорията и в практиката на Конституционния съд това задължително тълкуване се възприема като абстрактно¹⁶ тълкуване, тъй като се прави независимо и без да е налице висящ процес пред някой от общите съдилища. Правното естество на задължителното тълкуване и на тълкувателните решения на Конституционния съд се възприема преобладаващо като „нормативно“¹⁷. От това следва, че след като тълкуващият акт бъде постановен, той образува заедно с тълкувания акт едно нормативно единство.

Правомощието да дава задължителни тълкувания на Конституцията е самостоятелно и обособено, различно от тълкуването, което съдът прави при упражняването на всяко едно от другите му правомощия. То заслужава внимание като специфична форма, в която се търси и постига закрила на правата чрез конституционното правосъдие.

Задължителното тълкуване без съмнение представлява специфика на конституционното правосъдие в България¹⁸. То не е плод на рецепция отвън; не е и национална традиция, доколкото самото конституционно правосъдие няма дълбоки корени в българския конституционализъм. И все пак в търсене обяснението на тази специфика може да бъде направена връзка в две посоки:

– със задължителното тълкуване, давано от висш държавен орган, което присъства като правна конструкция, макар и *in disuetudo*, в Закона за нормативните актове; и

¹⁶ Решение № 8/2005, обн., ДВ, бр. 74 от 2005 г.

¹⁷ Неновски, Н. Цит. съч.; Костов, М. Една година Конституционен съд на Република България. – Съвременно право, 1993, № 1, с. 11; Павлова, М. За статута и решенията на Конституционния съд. – Съвременно право, 1991, № 6, с. 53.

¹⁸ Малко конституционни съдилища по света притежават подобно правомощие – има го в Русия, Украйна, Албания и др.

– с дългогодишната практика на Върховния съд, сега ВКС и ВАС, да дават задължителни за съдилищата тълкувания за еднакво прилагане на законите.

В VII ВНС надделяват съображенията в подкрепа на задължителното тълкуване като самостоятелно правомощие на новия Конституционен съд, с каквото класическите образци на конституционно правосъдие не разполагат. А последвалата практика на Конституционния съд през изминалите 14 години, по преобладаващото мнение в теорията и практиката, представлява потвърждение за правотата на решението. Произнесени са 62 тълкувателни решения. Те представляват 25 % от общия брой решения, произнесени от Конституционния съд в България. Този количествен показател особено натежава с превантивния ефект на тълкуването. Той се основава върху главната функция на тълкуването на Конституцията – чрез ясни, непротиворечиви и недвусмислени конституционни разпоредби и тяхното съотнасяне се предотвратява нарушаването на Конституцията, спестява се използването на санкционните правомощия на Конституционния съд. От тези тълкувателни решения немалка част се отнасят непосредствено до основните права – равноправие, свобода на вероизповедание, право на защита, право на съдебно обжалване на административните актове, право на сдружаване, комуникационни права и свободи, право на стачка, право на здравно осигуряване (в частност на безплатна акушерска помощ) и др.

С тази своя функция задължителните тълкувания, давани от Конституционния съд в България, са специфична форма за закрила на правата, за неспъвано упражняване на прокламираните от Конституцията права. Интерпретативната дейност на Конституционния съд на фона на класическата му дефанзивна функция има положителен ефект, като дава общи критерии и линии за дейността на държавните органи, очертавайки общата рамка, в която те могат да действат, а относно правата – рамката, която не бива да прекрочват. Чрез тълкуване на Конституцията Конституционният съд снабдява властите с концептуален инструментариум и критерии за тяхната дейност. Така чрез задължителното тълкуване не само се бранят Конституцията и правата в нея, но се допринася за развитието на правовата държава.

В Испания съответният органичен закон нарича Конституционния съд „върховен тълкувател на Конституцията“. В тази светлина и предвид натрупаната практика може да бъде направено заключението, че упражняването на задължителното тълкуване от Конституционния съд на България като самостоятелно правомощие е удачно решение, към чийто ефект развиващите се институции на европейското конституционно правосъдие днес се доближават по друг път.

3.2. Абстрактен контрол за конституционност на законите. За периода от октомври 1991 г. до септември 2005 г. пред Конституционния съд са оспорени от гледище на конституционност немалко закони или отделни законови разпоредби, отнасящи се до основните права. От тях Конституционният съд е обявил за несъответни на Конституцията и е обезсиллил 91 законови разпоредби. По този начин той е оказвал постоянно влияние за защита на правата.

Конституционният съд се е произнесъл за съответствието с Конституцията на закони (като цяло или в отделни техни части), отнасящи се до следните основни права

(обобщено): равенство пред закона; право на собственост (серия от решения по т.нар. реституционни закони); комуникационни права (право на мнение, свобода на печата и другите медии, право на информация); право на труд, право на стачка, право на социално осигуряване; избирателни права; право на свободна стопанска инициатива; право на сдружаване, в частност на професионално сдружаване; права, възникващи по повод на задължението да се плащат данъци, и др.

3.3. Инцидентен/конкретен контрол. Според чл. 150, ал. 2 от Конституцията Върховният касационен съд или Върховният административен съд, когато установят несъответствие между закона и Конституцията, спират производството по делото и внасят въпроса в Конституционния съд, който се произнася окончателно. Това правомощие на съда е вариант на основното му правомощие да упражнява абстрактен контрол за конституционност на законите (вж. по-горе т. 2), но има и свое собствено значение. С този контрол се открива възможност за оспорване на закона от физически и юридически лица, но не абстрактно, а в хода на производството по конкретно дело.

Конституционният съд, тълкувайки разпоредбата на чл. 150, ал. 2, е приел, че за упражняването на този вид контрол правото на сезиране е у отделния съдебен състав, който разглежда конкретния спор¹⁹. Несъмнено този вид контрол насърчава общите съдилища за повече активност относно обезсилване на противоконституционни закони, включително закрилата на основните права, като се стигне до конституционната юрисдикция.

Със съжаление може да се констатира, че в конституционното правосъдие на България този път на инцидентен контрол се „извървява“ рядко. Конституционният съд е произнесъл само 8 решения след такова сезиране. Това положение на нещата отговаря и на малкото теоретични разработки, които въобще отделят внимание на елементите от правната конструкция на конкретния контрол по чл. 150, ал. 2 от Конституцията. В тази връзка не мога да не отбележа предложенията, които се правят както от теоретичната среда, така и от практикуващи магистрати, инцидентният контрол по чл. 150, ал. 2 от Конституцията да бъде разположен и на по-ниско равнище – например у апелативните съдилища²⁰.

Тук се въздържам от становище по принципни съображения: считам, че уредбата и прилагането на института на инцидентния контрол по чл. 150, ал. 2 съдържа редица неизяснени въпроси, които изискват внимание – например дали съдебният състав изгражда убеждение, или са достатъчни основателни съмнения, че приложимият по делото закон е противоконституционен?

Няма съмнение обаче, че е потребна задълбочена дискусия, макар и първо в професионален кръг, относно предлаганото разширяване на кръга на общите съдилища, които да могат да се обръщат към Конституционния съд в случаите на висящо пред

¹⁹ След тълкуването законодателят приведе законовата уредба в необходимото съответствие.

²⁰ Пенев, П., Я. Зартов. Цит. съч., с. 54.

техен състав производство. Няма съмнение, че изгледите за гражданите да се защитават срещу противоконституционен закон ще нараснат.

4. DE LEGE LATA ET FERENDA

4.1. Повечето правомощия на Конституционния съд в България, надлежно упражнявани, дават закрила на основните права. Проблемът е съдът да бъде сезиран, за да упражни някое от наличните си правомощия. Едновременно с това обаче се отчита и продължаващ наличен дефицит от пряка индивидуална закрила на правата.

4.2. За да реализира предназначението и потенциала си, Конституционният съд трябва да бъде по-достъпен; а кръгът от имащите право да го сезират – да е по-широк. Това може да бъде постигнато чрез:

1. *Омбудсмана*, който да може да сезира Конституционния съд в рамките на абстрактния контрол за конституционност на законите, както и за тяхното съответствие с международните договори, по които България е страна (Полша). Едва ли има съмнение, че от гледна точка на брой засегнати лица ефектът ще бъде висок, макар и чрез опосреденото сезиране чрез институцията на омбудсмана. Ако такъв закон бъде обявен от Конституционния съд за противоконституционен и обезсилен, действието на решението на съда ще засегне не само подалия жалба до омбудсмана, но стотици хиляди адресати, ще отстрани нарушаването на правата им и ще възстанови Конституцията²¹.

2. Кръгът на имащите право да сезират Конституционния съд да бъде разширен с още един субект, имащ право да сезира съда само за правомощието да се произнася по законността на *току-що произведени избори* за Народно събрание и за президент и вицепрезидент на републиката. Този субект да са лицата с правен интерес от такава проверка – участвалите в изборите кандидати. Такава правна форма се прилага във Франция, Мароко, въпреки че там гражданинът няма право да сезира Конституционния съвет за другите му правомощия.

4.3. Що се отнася до института на *конституционната жалба*, тук само ще повтора вече казаното: необходимо е постигане на концептуална яснота относно целите и тяхното съпоставително интегриране в цялостната конституционна схема; тогава ще бъде намерено правилното и подходящо решение. Протичащата понастоящем в България съдебна реформа е подходящата за това среда.

Конституционните съдилища по дефиниция се възприемат като депозитари на обективното право и на абстрактния контрол; но те са и органи, които трасират законодателството чрез произнасянията си, като едновременно с това дават закрила на правата, закрепени в Конституцията. Въпросът е конституционните съдилища да бъдат сезирани!

²¹ Месеци след предаването на статията за печат бе извършена третата поправка на Конституцията (обн., ДВ, бр. 27 от 31.03.2006 г.) и омбудсманът вече може да сезира Конституционния съд.

Светла Атанасова¹

ВРЕМЕННИТЕ РАЗПОРЕДБИ НА ШЕСТИЯ ПРИСЪЕДИНИТЕЛЕН ДОГОВОР НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ – МОСТ КЪМ ПЪЛНОПРАВНО ЧЛЕНСТВО

I. УВОД

На 25.04.2005 г. Република България подписа Договора за присъединяване към Европейския съюз (ЕС) и предстои да стане негов пълноправен член. Членуването в Евросъюза се различава съществено от членуването в която и да е друга международна организация. Това е така, защото ЕС е уникално по своята същност обединение от държави, което няма аналог на международната сцена². Европейският съюз е международна организация на държави, отворена за членство към всички европейски страни, която притежава свои организационни правила, институции, наподобяващи държавните, обща валута, общи външни граници, обща външна политика, законодателство, което има директно действие в държавите-членки, и не на последно място, свой съдебен орган, чиито актове имат задължителна сила. След Договора от Маастрихт³, в сила от ноември 1993 г., членството в Европейския съюз възниква на основание чл. 49 от Договора за ЕС, след спазване на определена вътрешна процедура, по силата на международен договор, подписан между съществуващите държави-членки, от една страна, и държавите кандидат-членки, от друга, който трябва да бъде ратифициран⁴. Присъединителните документи, неразделна част от договора, съдържат постигнатото

¹ Юрист.

² Европейският съд е имал възможност да подчертае този факт: „... договорът за ЕИО, независимо че е сключен във формата на международен договор, съставлява конституционната уредба на една общност, основана на правото. Учредителните договори създават нов правен ред, в името на който държавите са ограничили своя суверенитет и чиито субекти са не само държавите-членки, но и техните граждани“, Opinion 1/91 (Opinion on a draft Agreement on a European Economic Area) [1991] ECR I-6079, at 1.

³ Договорът от Маастрихт замени *inter alia* чл. 237 от Договора за ЕИО, чл. 205 от Договора за Евратом и чл. 95 от Договора за Европейската общност за въглища и стомана (ЕОВС) с една-единствена разпоредба – чл. 49 от Договора за ЕС.

⁴ Първоначално присъединяването се извършваше към всяка от трите общности съгласно различните им процедури за присъединяване – едната предвиждаше сключване на международен договор между съществуващите и присъединяващите се страни, а другата – решение на Съвета и депозиране на съответен инструмент за присъединяване от страната-кандидатка. Вследствие на тези процедурни различия беше избрана следната форма: конкретните условия на присъединяването и поправките в законите се съдържаха в отделен акт с приложения, протоколи, размяна на писма, общи декларации и декларации. Тези текстове се предхождаха от два кратки и на практика идентични документа – Договор за присъединяване към Европейската икономическа общност (ЕИО) и Евратом и Решение за присъединяване към ЕОВС.

между страните споразумение за условията на присъединяването и промените, които трябва да бъдат направени в учредителните договори⁵. С влизане на договора в сила присъединяващите се държави стават пълноправни членове на Съюза, а договорот става неразделна част от първичното законодателство, тоест нормативен акт от най-висш ранг. От датата на присъединяването новите членове ще бъдат страни по учредителните договори, а актовете, приети от институциите и Европейската централна банка преди присъединяването, ще са задължителни за тях⁶. С оглед на казаното дотук не би било преувеличено да се твърди, че Договорът за присъединяване на Република България към Европейския съюз, ведно със съпътстващите го документи, е един от най-значимите международни договори, сключвани в нейната нова история. Това налага изучаването и тълкуването му.

Настоящата статия ще се спере на един ограничен кръг въпроси, свързани с присъединителните документи, а именно на института на временните разпоредби. Глава първа съдържа обща характеристика на временните разпоредби, на техния генезис и функции, на действието и правните им последици. Глава втора съдържа вариант за класификация и анализ на видовете временни разпоредби, включени в присъединителните документи на България. Темата е мащабна, но анализът ще бъде съобразен с ограниченията, които обемът на тази статия налага.

Тук е необходимо още едно уточнение – че присъединителните документи, подписани от България и Румъния, отчитат факта на предстоящото приемане на Конституция на Европейския съюз, която ще отмени Договорите за Европейските общности (ЕО) и Договора за ЕС. Член 1 от Договора относно присъединяването на Република България и Румъния към Европейския съюз⁷, визира хипотезата, при която новите членове ще бъдат приети след влизане на Конституцията в сила, а чл. 2 – обратната хипотеза. Присъединителните документи до приемане на Конституцията са Договорът и Актът относно условията за присъединяване на Република България и Румъния и промените в договорите, на които се основава Европейският съюз⁸, заедно с приложенията им. От момента на влизане на Конституцията в сила Актът за присъединяване ще бъде заменен от Протокол относно условията и договореностите за приемането на Република България и Румъния в Европейския съюз⁹, като изрично е подчертано, че неговите разпоредби не създават нови правни последици, а запазват създадените от Акта правни последици съобразно с разпоредбите на Конституцията, Договора за Европейската общност за атомна енергия (ЕОАЕ) и Протокола. Действието на всички нормативни документи, приети до този момент на основание Договора и Акта за присъединяването, също се запазват. На практика текстовете на Акта и Протокола са аналогични, но не абсолютно еднакви, тъй като Протоколът отразява промените – технически и по същество, които Конституцията внася в законодателна-

⁵ Член 1, ал. 3 и чл. 2, ал. 2 от Договора за присъединяване гласят, че условията и договореностите се съдържат в протокол/акт към договора, който „съставлява неразделна част“ от него.

⁶ Член 1, ал. 2 от Договора и чл. 2 от Акта и от Протокола за присъединяване.

⁷ Наричан по-долу „Договор (за присъединяване)“.

⁸ Наричан по-долу „Акт (за присъединяване)“.

⁹ Наричан по-долу „Протокол (за присъединяване)“.

та рамка на Съюза. Без да коментирам проблемите, свързани с влизане в сила на Конституцията, ще взема за основа на анализа по-долу временните разпоредби, съдържащи се в Акта по присъединяването, като различията в двата присъединителни документа ще бъдат отбелязвани.

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ВРЕМЕННИТЕ РАЗПОРЕДБИ

Институтът на временните разпоредби датира от времето на първото разширяване на ЕО, което присъедини Великобритания, Ирландия и Дания към групата на шестте. Един от основните принципи за приемане на нови членове, формуирани тогава, гласи, че проблемите, свързани с незабавното прилагане на законодателството на Общността, известно като *acquis communautaire*, ще бъдат разрешавани посредством временни мерки, а не чрез предоговаряне на части от него. Адаптирането на съществуващия в ЕО правен ред се налага от самия факт на присъединяването; то е директна последица от разширението – от увеличаването на територията и броя на членовете му, от хармонизирането на различните режими, съществували до този момент в новите членове и в Общността, и всички свързани с това технически проблеми. Целта на временните разпоредби е да се улесни плавното интегриране на новоприетите страни в правния ред на ЕС, да се съхрани единството на *acquis communautaire* и да бъдат предотвратени възможните протекционистични реакции от страна на „старите“ членове, които биха довели до вътрешно разединение. Всички временни разпоредби съставляват изключение от общото правило, че законодателството на Съюза ще бъде задължително и ще се прилага в новоприетите държави незабавно от момента на присъединяването¹⁰. Затова те са изчерпателно изброени и имат определен срок на действие. Съществуващите и новите членове се подчиняват на различни правни режими само дотолкова, доколкото това е изрично предвидено в присъединителните документи. Това не означава обаче, че всички временни разпоредби са с предварително определено съдържание. Срещат се и такива, които са уредени само като правна възможност. Приложението на временните разпоредби се прекратява автоматично с изтичане на срока или с настъпване на определената дата. Възможностите, предвидени за преразглеждане на някои мерки след изтичане на определен период от време, не водят непременно до продължаване на преходния режим.

Характерните особености на интегрирането на посткомунистическите държави в Европейския съюз дадоха отражение и върху временните разпоредби, включени в присъединителните документи. Наличието на предприсъединителен етап, който отсъстваше при предишните разширявания¹¹ и който имаше за цел да подготви кандидатите за бъдещото членство, правеше договарянето на преходни мерки по-трудно от-

¹⁰ Член 2 от Акта/Протокола за присъединяване.

¹¹ По време на преговорите за приемане на Гърция Комисията настоя за такъв предприсъединителен етап, но не го получи. Вж. **Dagtolgou, P.** The Southern Enlargement of the European Community. – CMLRev., 1984, № 21, 149–162, at 160.

преди. От кандидатите се очакваше да транспонират и приложат европейското законодателство още преди датата на присъединяване. Всяко искане за предварително договорени преходни мерки беше оценявано поотделно, като се вземе под внимание интересът на страната-кандидат и на останалите държави-членки, както и евентуалното отражение, което мерките биха имали върху функционирането на Съюза. Фактът, че една държава е договорила преходни мерки в конкретна област или пък че при предишни присъединявания са били допуснати такива, не означаваше, че и друга държава ще ги получи. Правилото на прецедента не важеше. Исканията за временни мерки се разделяха на 3 групи: допустими¹², подлежащи на преговори¹³ и недопустими – мерки, които поставят сериозни проблеми. Комисията зае принципна позиция¹⁴, съгласно която „в областите, свързани с разширението на единния пазар, регулаторните правила могат да бъдат възприети много бързо и затова всякакви преходни мерки трябва да са малко на брой и кратки. В онези области на *acquis communautaire*, където се изискват съществени усилия, включително значителни финансови разходи – като околна среда, енергия и инфраструктура, преходни мерки могат да се договорят за определен период от време при положение, че кандидатките докажат, че са в процес на уеднаквяване, и се ангажират с реалистични и подробни планове за наваксване, включващи необходимите инвестиции“¹⁵.

По традиция временните разпоредби са разположени в част IV на всички присъединителни актове и в редица допълнения към нея. Структурно част IV на шестия присъединителен акт/протокол е разделена на четири дяла, озаглавени съответно „Временни мерки“, „Институционални разпоредби“, „Финансови разпоредби“ и „Други разпоредби“¹⁶. Те съдържат норми, които се различават по своята правна природа и функции. Част от тях са *технически изменения и допълнения* в законодателството на ЕС, наложени поради промяната в броя на държавите-членки и разширението на територията на Съюза. Друга част временно отлагат или спират действието на определени разпоредби от законодателството на ЕС в отношенията между старите и новите членове. Това са същинските *преходни мерки и защитните клаузи*. Разликата в правната им природа се подчертава и от различните процедури за изменение на тези групи норми. Преходните мерки и защитните клаузи не могат да бъдат изменени или отменени с обикновен акт на институциите. Това произтича от разпоредбите на чл. 1, ал. 3 и 4 и чл. 2, ал. 2 от Договора за присъединяване, съгласно които той, заед-

¹² Главни мерки от техническо естество, които не създават сериозни спънки. От септември 2000 г. Комисията счита за такива мерките, които са с ограничен обхват и времетраене и не влияят съществено върху вътрешния пазар или конкуренцията.

¹³ Мерки, които влияят върху вътрешния пазар и конкуренцията или пък са с по-широк обхват или времетраене. За да бъдат приети, нужно е условията и срокът им да са строго фиксирани. Други критерии са например ефектът им върху гражданите, останалите общи политики и бюджетът на Общността, както и връзката им с другите временни мерки.

¹⁴ Enlargement Strategy Paper, Report on progress towards accession by each of the candidate countries (for 2000), 225–228.

¹⁵ Полезно е да се отбележи, че вътрешният пазар не е включен като отделна глава нито в процеса на преговорите, нито в докладите на Комисията. Вместо това той бива анализиран в контекста на 31 глави на *acquis communautaire*.

¹⁶ За сравнение част IV на петия присъединителен акт съдържа само две глави: „Временни мерки“ и „Други разпоредби“. Подоброто структуриране на преходните разпоредби улеснява отграничаването и анализа им.

но с приложените Акт/Протокол, се превръща в нормативен акт от най-висш ранг. Нещо повече, чл. 7, ал. 1 от Акта изрично подчертава, че разпоредбите, включени в него, могат да бъдат отменяни или изменяни единствено при спазване на процедурата за изменение на учредителните договори. Това своеобразно „фиксиране“ на преходните разпоредби и защитните клаузи обаче не засяга нормативните актове на институциите на ЕО, които те дерогират. Техният правен статус не се променя и процедурата за тяхната отмяна или изменение остава валидна¹⁷. Каква ще е съдбата на преходните мерки, в случай че правното основание за тяхното съществуване – конкретният нормативен акт – бъде отменен с обикновен акт на институцията, която го е приела? Актът за присъединяване не дава отговор на този въпрос. Протоколът за присъединяване обаче съдържа допълнителна разпоредба, чл. 7, съгласно която Съветът издава Европейски закон за отмяна на преходните разпоредби, които са останали без предмет, по специалната законодателна процедура, предвидена в Конституцията. Така се запълва една отдавна съществуваща празнина в правото на ЕС.

Особеният статут на преходните мерки и защитните клаузи контрастира с правния статус на останалите норми, които имат за единствена цел или правна последица отмяната или изменението на актовете на институциите. Съгласно чл. 7, ал. 3 от Акта (респективно чл. 8, ал. 2 от Протокола) те имат същата правна сила като разпоредбите, които отменят или изменят, т.е. не получават статут на първични норми и могат да бъдат променени с обикновен акт на институциите.

Срокът на действие на временните разпоредби е различен, но при техния анализ може да бъде изведен общ рамков срок от три години. За сравнение същия усреднен срок имат временните разпоредби на петия присъединителен акт. При по-ранните разширявания той е бил съответно четири години за Великобритания, Ирландия и Дания, също четири години за Гърция и седем години за Португалия и Испания. При присъединяването на Австрия, Финландия и Швеция преходните мерки почти отсъстваха поради обстоятелството, че тези държави бяха постигнали значителна степен на интеграция с ЕС в рамките на Договора за Европейска икономическа зона. Въпреки това беше предвидена обща защитна клауза с едногодишен срок на действие.

III. ВИДОВЕ ВРЕМЕННИ РАЗПОРЕДБИ

A. КЛАСИФИКАЦИЯ

Класифицирането на правните норми, които са предмет на изследване, е необходимо за тяхното подробно изучаване и разбиране. Затова, преди да премина към по-подробен анализ, ще предложа вариант за класификация на временните разпоредби, съдържащи се основно в част IV на Акта/Протокола за присъединяване и приложение VI – относно преходните мерки за България, и приложение VII – относно преходните мерки за Румъния. Те биха могли да се групират по следните три признака:

¹⁷ Вж. чл. 7, ал. 2 от Акта и чл. 8, ал. 1 от Протокола.

I. С оглед на техните функции:

1. Технически изменения и допълнения – институционални и финансови – в законодателството на Съюза, свързани с приемането на двете нови държави-членки;

2. Преходни мерки – отлагат влизането в сила на определени части от *acquis communautaire* в новите държави-членки; съответните обществени отношения продължават да бъдат регулирани от норми на националното законодателство, което с изтичане на срока на мярката трябва да е хармонизирано с правото на ЕС;

3. Защитни клаузи – спират действието на определени части от *acquis communautaire* в отношенията между адресатите, при осъществяване на определен фактически състав: настъпване на конкретно събитие и спазване на определена процедура. Изключение прави защитната клауза на чл. 39, която отлага влизането в сила на Договора за присъединяване при определени хипотези.

II. С оглед на това в чий интерес са установени:

1. В интерес на новите държави-членки;

2. В интерес на съществуващите държави-членки и на Общността;

3. В интерес на новите и на съществуващите държави-членки и на Общността.

III. С оглед на степента на определеност на тяхното съдържание:

4. Предварително договорени – обличат в правна форма условията, договорени между държавите-кандидатки и Евросъюза. Те са с фиксирано съдържание и предварително определен срок на действие. Повечето временни разпоредби са предварително договорени.

5. Евентуални – разпоредби, чието конкретно съдържание и срок на действие не са предварително определени. Договорено е само правото да бъдат наложени преходни мерки. Тези норми оправомощават адресатите си да приемат преходни мерки, в случай че възникне такава необходимост, като право на преценка имат съответните компетентни органи. Тази категория включва главно възможностите за спиране действието на *acquis communautaire* в областта на общата селскостопанска политика, както и действието на ветеринарните и фитосанитарните норми.

Трябва да се отбележи, че някои разпоредби, включени в различни части на Акта/Протокола, макар да изглеждат с временен характер, не спадат към горната класификация. Това са разпоредбите, с които се отлага влизането в сила на някои части от законодателството на ЕС като Шенгенското споразумение и единната валута.

За основа на анализа по-долу ще послужи първият критерий.

Б. ТЕХНИЧЕСКИ ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПЪЛНЕНИЯ

Дял II и III на част IV съдържат основно норми, чиято функция е да направи по-плавен прехода към участието на новите държави-членки в институциите и финансовите инструменти на Евросъюза. Тези разпоредби са предимно с предварително фиксирано съдържание. Може да се приеме, че са установени в интерес както на новите, така и на съществуващите членове, макар че има и изключения, като например постановяването на допълнителни временни мерки в полза на България и Румъния (чл. 34), които имат за цел да подпомогнат посочените в приложение VIII субекти и да облекчат конку-

рентния натиск, на който селскостопанският сектор на двете държави ще бъде подложен след присъединяването им към единния пазар на Общността.

Дял II „Институционални разпоредби“ от Акта за присъединяване съдържа само една временна норма (чл. 24), която изменя чл. 189 от Договора за ЕО и чл. 107, ал. 2 от Договора за ЕОАЕ, уреждащи максималния брой членове на Европейския парламент. Тъй като тази разпоредба има временно действие и засяга местата в Европарламента до началото на 2009 г., тоест до изтичане на петгодишния му мандат, тя трябва да се чете във връзка с чл. 9 от дял I „Институционални разпоредби“ на част II от Акта, който урежда броя на членовете на Парламента за периода 2009–2014 г. Алинеи 2 и 3 на чл. 24 предписват още провеждането на избори за Европейски парламент съгласно Закона за изборите на членовете на Европейския парламент чрез всеобщо и пряко гласуване¹⁸ и, като преходна мярка, възможността за назначаване от парламентарите на България и Румъния на техни представители в Европарламента, в случай че изборите се проведат след присъединяването на тези държави към Съюза¹⁹. Аналогичният дял II от Протокола за присъединяване обаче съдържа още три норми, като причините за това са от техническо естество. С тях се внасят изменения в Протокол № 34 за преходните разпоредби, отнасящи се до институциите и органите на Съюза, приложен към Конституцията и Договора за ЕОАЕ. Измененията са във връзка с броенето на главовете при вземане на решение с квалифицирано мнозинство в Съвета и в Съвета на министрите, и с разпределението на членовете на Икономическата и социална комисия и на Комисията по регионите. Същите промени са предвидени и с Акта за присъединяване, но са поместени в дял I „Институционални разпоредби“ на част II „Промени в учредителните договори“.

Член 25–35 от дял III „Финансови разпоредби“ на Акта (и Протокола) уреждат отнoшения, свързани с:

– участието на новите държави-членки в системата на финансови инструменти на Съюза²⁰;

– управлението и изпълнението на предприсъединителната финансова помощ по програмите ФАР, ИСПА и САПАРД, което ще продължи и в периода непосредствено след присъединяването на двете държави. Регулира се също и управлението на новосъздадения фонд „Преходно подпомагане“²¹;

¹⁸ О/Л 278 (1967).

¹⁹ Възможност за провеждане на избори преди датата на присъединяването за пръв път е предвидена в Act concerning the conditions of accession of the Kingdom of Norway, the Republic of Austria, the Republic of Finland and the Kingdom of Sweden and the adjustments to the Treaties on which the European Union is founded, Art. 31 and Protocol № 8, О/Л241 (1994).

²⁰ Член 25 и 26 съдържат временни мерки във връзка с участието на новите членове в капитала на Европейската инвестиционна банка и Изследователския фонд за въглища и стомана.

²¹ Член 27 се отнася до изпълнението на договорите и изплащанията на предприсъединителната помощ, които след датата на присъединяване на новите държави-членки ще бъдат управлявани от съответни изпълнителни агенции в България и Румъния, под предварителния контрол на Европейската комисия. Нормата предвижда вдигане на контрола по силата на решение на Комисията след провеждане на акредитационна процедура. В случай че такова решение не бъде взето до датата на присъединяването, всички договори, подписани в периода между тази дата и датата, на която се вземе решение на Комисията, няма да бъдат одобрени за предприсъединителна помощ, освен ако забавянето не се дължи на работата на съответните органи в България и Румъния. Финансовите ангажименти, поети от предприсъединителните фондове, както и

– промяна на правото на новите членове да бъдат финансирани вместо от предприемителните финансови инструменти от финансовите инструменти, предназначени за пълноправните членове²²;

– създаването на нов финансов инструмент за подпомагане на България и Румъния, наречен „Преходно подпомагане“, със срок на функциониране една година след присъединяването. Той има за цел да подпомогне продължаващото развитие и укрепване на държавната администрация и съдебната система в двете нови страни-членки, което да гарантира ефективно прилагане и изпълнение на правото на Съюза, както и по-интензивната обмяна на опит между аналогични структури в съществуващите и новоприетите държави-членки²³;

– създаване на нов инструмент за подпомагане на платежния баланс на България и Румъния и за изпълнение на ангажиментите по Шенгенското споразумение, от който ще се финансират главно дейности по охраната на новите външни граници на Съюза²⁴;

– допълване на съществуващото в областта на развитието на селските райони законодателство с преходни мерки, засягащи само новоприетите държави-членки и механизмите за тяхното финансиране²⁵;

– определяне на финансови рамки за подпомагане на определени дейности²⁶.

тези, поети по фонд „Преходно подпомагане“ след присъединяването, ще се управляват по правилата на предприемителните инструменти, но парите ще бъдат осигурявани от бюджета на ЕС. Програмирането на предприемителната помощ трябва да приключи до края на годината, предхождаща присъединяването, но действията по изпълнение на програмите ще продължат още две години след присъединяването. Накрая е предвидено поддържането на персонала, необходим за довършване дейността по предприемителните финансови инструменти.

²² Член 28, ал. 1 постановява мерките, одобрени до присъединяването съгласно Инструмента за предприемителни структурни политики, но прилагането на които все още не е приключило, да се считат за одобрени съгласно изискванията на Кохезионния фонд – инструмента за финансиране на аналогични дейности в държавите – пълноправни членки, а финансирането да бъде за сметка на бюджета на ЕС. Финансирането на мерките, визирани в ал. 1, ще става в следната последователност: първо одобрените съгласно Акта за предприемителни структурни политики, а след това одобрените мерки съгласно Кохезионния фонд (ал. 3). Алинея 2 предвижда всички процедури за обществени поръчки, свързани с мерките по ал. 1, поканиите за участие в търг за които са били публикувани в ОВ на ЕС, да бъдат довършени по реда, предвиден в тях. Процедури, за които покани за участие в търг още не са били публикувани, ще се провеждат съобразно законите и политиките на Общността/Съюза. Член 29 предвижда прехвърляне на дългосрочните ангажименти за финансиране от предприемителната програма САПАРД, свързани със залесяване на селскостопанска земя, с подпомагане създаването на организации на производителите и пр., да бъдат поети след закриването на инструмента от съответната програма за държавите-членки. Разпоредбата урежда още възможност за приемане на преходни мерки, в случай че такива са необходими – евентуални преходни мерки.

²³ Член 31 предвижда финансирането от фонд „Преходно подпомагане“ да възлиза на 82 млн. евро общо за България и Румъния, без да конкретизира сумите за отделните държави.

²⁴ България и Румъния ще получат съответно 239.5 млн. евро и 559.8 млн. евро за периода 2007–2009 г. Вж. чл. 32 от Акта.

²⁵ Член 34 ведно с приложение VIII постановяват мерките, валидни за България и Румъния, които ще се прилагат в допълнение към съществуващата нормативна уредба на Общността в сферата на развитие на селските региони.

²⁶ Член 31, ал. 3 определя финансовата рамка на фонд „Преходно подпомагане“; чл. 32, ал. 2 фиксира годишните суми, определени за България и Румъния по Фонда за подпомагане платежния баланс и ангажиментите по Шенгенското споразумение за периода 2007–2009 г.; чл. 33 определя годишния бюджет за България и Румъния за структурни дейности за 2007–2009 г.; чл. 34, ал. 2 – бюджетните ангажименти, свързани с развитие на селските райони за 2007–2009 г.; чл. 30, ал. 2, § 3 фиксира сумите за компенсация и подпомагане затварянето на реакторите на АЕЦ „Козлодуй“ – 210 млн. евро за 2007–2009 г. Съгласно чл. 35 средствата подлежат на ежегодно актуализиране от Комисията съобразно с движението на цените.

Член 30 кодифицира резултатите от преговорите и задълженията, поети от България за поетапно затваряне на реакторите на АЕЦ „Козлодуй“. По принцип мястото на тази разпоредба се очаква да е в приложение VI. За сравнение сходните ангажменти, поети от Словакия за затваряне на АЕЦ „Бохунице V-1“, и от Литва за затваряне на АЕЦ „Игналина“, са залегнали в протоколи (Протокол № 4 за АЕЦ „Игналина“ в Литва и Протокол № 9 за реактори 1 и 2 на АЕЦ „Бохунице V-1“ в Словакия) към присъединителните документи. Вероятно малкият брой на присъединяващите се държави е дал възможност тази разпоредба да намери място в Акта/Протокола.

V. РАЗПОРЕДБИ, КОИТО ОТЛАГАТ ВЛИЗАНЕТО В СИЛА НА *ACQUIS COMMUNAUTAIRE* В ОПРЕДЕЛЕНИ ОБЛАСТИ

Член 8 от Акта за присъединяване (чл. 9 от Протокола) е правното основание за установяване на временни изключения от основния принцип на чл. 2, че *acquis communautaire* е задължителен за новите членове от датата на присъединяването. Нормата на чл. 23 от Акта (чл. 20 от Протокола) препраща към приложения VI и VII, които съдържат постигнатите по време на преговорите договорености за *отлагане влизането в сила на някои части от законодателството на Европейския съюз по отношение на двете новоприети държави-членки България и Румъния*. Някои от тези разпоредби са предвидени в полза на съществуващите членове и Общността, други са в полза на новите членове. Мнозинството от нормите, отлагащи действие на *acquis communautaire*, са с предварително определено съдържание, но се срещат и разпоредби, които предвиждат само принципната възможност за налагане на преходни мерки. Приложение VI съдържа преходните мерки по отношение на България, а приложение VII – преходните мерки по отношение на Румъния. Трябва да се отбележи, че те не са едни и същи – както и в петия присъединителен договор, преходните мерки са индивидуални за всяка страна съгласно договореностите, които е постигнала по време на преговорите. Размерите на настоящата статия не позволяват разгърнат анализ на всички преходни мерки, съдържащи се в двете приложения, затова след кратък общ обзор ще се спра основно на преходните мерки, засягащи България. Преходни мерки се съдържат и в други дялове на глава IV – дял III „Финансови разпоредби“ и дял IV „Други разпоредби“ (чл. 29, чл. 34, ал. 4, чл. 41 и 42) – и са от вида „евентуални“ преходни мерки. Както бе споменато, съществуват и разпоредби, които приличат на преходни мерки и също като тях имат за цел да улеснят процеса на интегриране на новите държави-членки в организационната рамка на Съюза, но не могат да се причислят към тази категория.

Преходни мерки са договорени в следните десет от общо 31 глави на *acquis communautaire*: свободно движение на хора, свободно предлагане на услуги, свободно движение на капитали, селско стопанство, транспортна политика, данъци, социална политика и заетост, енергия, телекомуникации и информационни технологии и околна среда. В някои случаи преходните мерки са малко на брой и кратки като времетраене. Например в сферата на телекомуникациите и информационните технологии.

Други са значително по-дълготрайни и изискват продължителни усилия и финансови ресурси. Такива са мерките в областта на околната среда, селското стопанство и транспортната политика.

Две общи разпоредби съдържат принципни правила, които се отнасят до всички преходни мерки. На първо място, това е чл. 40 от Акта/Протокола, който постановява, че приложението на националното законодателство на България и Румъния по време на преходния период, както е предвидено в приложения VI и VII, в никакъв случай не бива да води до граничен контрол между държавите-членки, защото това ще предизвика нарушения във функционирането на общия вътрешен пазар. Друго принципно положение е, че *acquis communautaire* е динамична система, която подлежи на непрекъснато допълване и развитие. Член 4, ал. 3 от Договора за присъединяване отразява това обстоятелство, а разпоредбата на чл. 55 от Акта/Протокола гласи, че по молба на България или Румъния, представена до датата на присъединяване, Съветът може да приеме мерки, изразяващи се във временно отлагане действието на актове на институциите, приети в периода между 1.10.2004 г. и датата на присъединяването. Тези преходни мерки са предвидени в полза на новите членове. Очевидно тяхното съдържание не може да бъде предварително определено, тъй като става въпрос за отлагане влизането в сила по отношение на двете новоприсъединени държави на бъдещо законодателство *de lege ferenda*.

Вътрешният пазар се характеризира със свободно движение на стоки, хора и капитал, както и свободно предоставяне на услуги²⁷. Комисията ясно подчертава в периода на преговорите, че преходните мерки по отношение на свободното движение на стоки ще бъдат крайно ограничени²⁸. Това означава, че от държавите-кандидатки се очаква да заимстват и приложат цялото законодателство на Общността в тази област преди присъединяването. В изпълнение на това изискване петият присъединителен договор съдържаше много малко преходни мерки във връзка със свободното движение на стоки²⁹, а в шестия те съвсем отсъстват. За сметка на това, значителни ограничения има приложението на *acquis communautaire* в областта на свободното движение на хора. Всички преходни мерки тук са договорени в полза на старите членове на Съюза и поставят в неизгодна позиция гражданите на новоприсъединените държави. Двойният стандарт, на който ще се подчиняват новите граждани на Съюза, се заключава в следното: комплексът от нормативни разпоредби, гарантиращ четирите свободи в рамките на общия пазар, няма да бъде прилаган изцяло спрямо новоприсъединените членове. Съществуващите държави-членки ще запазят правото си да прилагат спрямо гражданите на България и Румъния националното си законодателство (или пък двустранните договори, подписани в тази област между съответните държави), което по правило ограничава достъпа на чужденци до техните пазари на труд. Срокът на действие на та-

²⁷ Член 14, ал. 2 от Договора за ЕО.

²⁸ Вж. по-горе бел. 9.

²⁹ Отнасящи се до лицензирането на медицинско оборудване и разрешенията за търговия с фармацевтични продукти за Малта, Кипър, Полша и Словения.

зи временна мярка е две години с възможност за удължаване до пет години³⁰. Преди края на двегодишния период се предвижда преразглеждане на мярката от страна на Съвета – веднъж автоматично и втори път по искане на засегнатата страна. Крайното решение за това дали да продължат, или да прекратят временния режим обаче е предоставено на държавите. В допълнение държавите-членки могат да поискат удължаване на преходната мярка до седем години от датата на присъединяване, ако възникнат „сериозни затруднения на техните пазари на труда или пък заплахата от такива“³¹. Този дискриминационен режим е относително смекчен от една „замразяваща“ клауза³², съгласно която съществуващият към момента на подписване на присъединителния договор режим не може да бъде утежняван впоследствие. Също така страните, поддържащи преходни мерки, са длъжни да отдават предпочитание на кандидати за работа – граждани на новите членове, пред работна ръка от трети страни. Предвижда се още работниците от България, които са работили законно през последните 12 месеца преди присъединяването, да запазят правата си, но само в страната, където са пребивавали на правно основание, не и в друга държава от ЕС³³. Правата на членовете на техните семейства също са защитени³⁴. Разбира се, всяка от двадесет и петте страни-членки може по всяко време да облекчи този режим и дори да предостави пълен достъп до работните си пазари, или пък да приложи общия режим на ЕО, а именно Регламент (ЕИО) № 1612/68. Докато траят преходните мерки, България и Румъния имат право да поддържат еквивалентен режим спрямо двадесет и петте, както и помежду си.

Австрия и Германия са договорили допълнителни преходни защитни мерки в случай на „сериозни затруднения или заплахата от такива“ в някои чувствителни сектори на техните пазари на труда, като мерките могат да се отнасят до определени засегнати райони или до цялата територия³⁵. По този начин в областта на движението на хора и услуги ще действат множество паралелни правни режими. Трябва да се отбележи обаче и съвместната декларация на държавите от ЕС, съгласно която те ще положат усилия да разширят достъпа до своите пазари на труда за работна ръка от България и Румъния в рамките на приложението на националното си законодателство, с цел да ускорят процеса на уеднаквяване на *acquis communautaire* в тази област³⁶. Положителен сигнал е още фактът, че немалък брой членове на Съюза отварят националните си пазари на труда за работници от десетте посткомунистически страни, които се присъединиха през май 2004 г. След Великобритания, Ирландия и Швеция,

³⁰ За Гърция този период е бил 7 години. Вж. Documents Concerning the Accession of the Hellenic Republic to the European Communities: Act Concerning the Conditions of the Accession and the Adjustment to the Treaties, Art. 44–47, O/L291 (1979).

³¹ Член 1, ал. 5, приложение VI.

³² По-горе, чл. 1, ал. 14.

³³ По-горе, чл. 1, ал. 2.

³⁴ Член 1, ал. 8, приложение VI.

³⁵ Член 1, ал. 13; вж. още „Съвместна декларация № 6 от Федерална република Германия и Република Австрия относно свободното движение на работници: България и Румъния“.

³⁶ Съвместни декларации 1 и 3 към финалния акт за свободното придвижване на работници.

Финландия също обяви, че възнамерява да прекрати двегодишната временна ограничителна мярка³⁷.

В областта на свободно движение на услуги и капитал също са договорени преходни мерки. Законодателството на ЕО в областта на схемите за компенсирание на инвеститорите³⁸ няма да се прилага в България до 2009 г., в който срок страната трябва да достигне минималните нива на компенсирание за ЕО. В областта на свободното движение на капитала е предвиден 5-годишен срок, през който ще действат ограниченията на българското национално законодателство по отношение придобиването на земя от граждани на държавите от Съюза и държавите – страни по Договора за Европейска икономическа зона. Това ограничение обаче не важи за постоянно пребиваващите. Седемгодишен е срокът, през който гражданите на страните от ЕО не могат да придобиват селскостопанска земя и гори в България, но мярката не засяга фермерите, които желаят да се установят и законно да пребивават у нас. Преразглеждане на тези преходни мерки се предвижда преди изтичане края на третата година. Мерките са установени в полза на България. Съдържанието и срокът им са предварително определени, макар че в някои случаи срокът подлежи на съкращаване.

Редица преходни мерки са договорени в областта на селското стопанство. Те се отнасят до съдържанието на мазнини в прясното мляко, което до края на април 2009 г. може да е под нормативно допустимото в ЕО, но ще се търгува само в България или в страни извън Общността. Преходни мерки, както беше вече споменато, съществуват и в областта на развитието на селските райони³⁹, като тяхната цел е подпомагане на стопанствата, които са в процес на реструктуриране. В областта на ветеринарното и фитосанитарното законодателство по отношение на България действат преходни мерки със срок до края на 2009 г., които разрешават на млекопреработвателните компании, отговарящи на нормативните изисквания на Общността и включени в списъка към приложение VI, да продължат да преработват мляко, което не отговаря на ЕО стандартите, наред с това, което е в съответствие с тях, при положение, че ползват отделни линии за преработка. Млечните продукти от първия вид трябва да носят съответното обозначение, за да бъдат допуснати до пазара. Мерките са установени в полза на държавите от Общността.

В областта на транспорта има редица преходни мерки, установени в полза на ЕО. На първо място, по настояване на Съюза на взаимна основа се ограничава достъпът на български транспортни фирми до националните пазари на транспортни услуги на страните от ЕО⁴⁰. Първоначалният срок на действие е 3 години, но може да бъде удължен до 5 години. Държава-членка, която не е удължила първоначалния срок, има право да се позове на „защитна клауза“ в случай на криза и да затвори отново пазара си при спазване на строго определена процедура, при която Комисията дава предва-

³⁷ <http://euobserver.com> от 10.11.2005 г.

³⁸ Директива 97/9/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 3 март 1997 г. относно схемите за компенсирание на инвеститорите, *О/Л84* (1997).

³⁹ Вж. чл. 34 и приложение VIII към Акта за присъединяване.

⁴⁰ Приложение VI, чл. 5, ал. 1.

рително разрешение. Докато трае преходната мярка, достъпът до националните пазари на транспортни услуги между България и държавите от Общността, които я прилагат, се регулира чрез размяна на каботажни разрешителни на базата на двустранно договорени квоти. Отлага се още влизането в сила на Директива № 96/26/ЕО на Съвета за лицензиране на товарни и пътнически превозни фирми и за взаимно признаване на дипломи и сертификати, като временната мярка се отнася до транспортните фирми, извършващи услуги само на територията на България. Срокът на действие е до края на 2010 г. Преди изтичането му транспортните фирми, субекти на мярката, трябва да увеличат капитала си до минималния задължителен съгласно цитирания нормативен документ, като това ще става поетапно, съобразно със сроковете, посочени в съответния раздел на приложение VI. Друга преходна мярка касае максимално допустимите размери и тегло на пътните превозни средства, осъществяващи вътрешен и международен транспорт в ЕО⁴¹. България ще продължи да прилага националните си нормативи до края на 2013 г., но само за превоз по неремонтираните участъци от второстепенната пътна мрежа. Преходните мерки са придружени и зависят от изпълнението на редица условия, като например това, че никакви ограничения не могат да бъдат налагани върху използването на главните транзитни пътища от пътни превозни средства, отговарящи на европейските изисквания; че България трябва да спазва сроковете за ремонт на пътната мрежа, посочени в приложение VI; че в неремонтираните участъци от второстепенната пътна мрежа товаро-разтоварната дейност трябва да бъде разрешена, ако това е технически възможно, за целия срок на действие на преходните мерки. Мерките са установени в полза както на съществуващите, така и на новоприетите членове на Общността.

В областта на данъчното облагане има договорени преходни мерки в полза на България. На първо място, страната ни има право да не начислява данък добавена стойност върху международния превоз на пътници съгласно условията на чл. 28, ал. 4 на Шеста директива 77/388/ЕИО на Съвета за хармонизиране на законодателството на държавите-членки относно данъците върху оборота – обща система на ДДС: единна данъчна основа⁴². На второ място, по отношение на акцизния данък в полза на България е установена преходна мярка, съгласно която тя може да отложи прилагането на европейското законодателство за минималния размер на акциза върху марките цигари с най-голямо търсене до края на 2009 г., при условие, че през този период той постепенно бъде повишаван, така че в края на срока да достигне изискуемия минимум. Докато трае преходната мярка, страните-членки на Съюза имат право да ограничат разрешеното количество цигари, което физическите лица могат да внасят на тяхна територия от България. Преходни мерки са договорени и по отношение на акциза вър-

⁴¹ Директива 96/53/ЕО на Съвета от 25.07.1996 г., *OJ*L235 (2002).

⁴² Член 28, ал. 4 на Директива 77/388/ЕИО постановява, че временните мерки ще бъдат с първоначален срок на действие 5 години. Най-късно 6 месеца преди изтичането му Съветът ще преразгледа ситуацията по предложение на Комисията и ще взема решение с единодушие дали да бъдат прекратени временните мерки.

ху енергийните продукти и електрическата енергия⁴³, но при всички положения след 1.01.2007 г. ефективните данъчни ставки не могат да бъдат по-ниски от 50% от съответните валидни за Общността минимални данъчни ставки. На трето място, във връзка с прякото данъчно облагане се забавя влизането в сила на чл. 1 от Директива 2003/49/ЕО на Съвета, установяващ единна система на данъчно облагане върху изплащанията на лихви и печалба между свързани дружества от различни държави на ЕО. Срокът на преходната мярка е до края на 2014 г., като през този период България ще продължи да облага с данък визираните в наредбата плащания, но ставката прогресивно ще намалява⁴⁴.

В областта на социалната политика и заетостта в полза на България действа преходна мярка до 1.01.2011 г. във връзка с максималното съдържание на катран в цигарите, произвеждани и търгувани на нейна територия⁴⁵. Предвидени са графици за намаляването му, а държавата ни е длъжна да предоставя актуализирана информация за взетите мерки.

В областта на енергийната промишленост България се ползва от преходна мярка, съгласно която Директива 68/414/ЕЕС, възлагаща задължение на държавите-членки да поддържат минимални запаси от нефт и/или петролни продукти, няма да се прилага до края на 2012 г. Временната мярка е съпътствана от стъпаловиден график за поетапно достигане на европейските стандарти. По отношение на атомната енергия, както беше споменато по-горе, договореностите във връзка със сроковете на затваряне на оставащите реактори на АЕЦ „Козлодуй“, както и начините за финансово подпомагане са залегнали в чл. 30 от Акта.

Преходна мярка със срок до 1.01.2009 г. действа и в областта на телекомуникациите и информационните технологии, съгласно която България има право да отложи прилагането на европейското законодателство⁴⁶, уреждащо правото на потребители върху телефонния номер в определени хипотези.

Последният раздел, включен в приложение VI, касае преходните мерки в областта на околната среда. Относително големият им брой е обусловен от фактора „финанси“ – значителни инвестиции в инфраструктурата и технологиите са необходими, за да бъде наваксано изоставането. Друга причина е фактът, че законодателството на ЕО в тази област се състои предимно от директиви, които нямат директно действие в държавите-членки, и затова е нужно тяхното транспониране, т.е. последваща законодателна дейност. Преходните мерки са съпътствани от правно задължителни междинни етапи за постигане на фиксирани цели, което гарантира контрола върху изпълнението

⁴³ За безоловен бензин до 1.01.2011 г.; за газол и керосин до 1.01.2013 г.; за въглищата и кокса, използвани за централно отопление, до 1.01.2010 г. и до 1.01.2009 г., ако се използват за други цели; за електрическата енергия до 1.01.2010 г.

⁴⁴ Ставката не бива да надвишава 10% до края на декември 2010 г. и 5% до края на срока на временната мярка.

⁴⁵ По силата на тази мярка се отлага влизането в сила на Директива 2001/37/ЕО на Европейския парламент и Съвета за уеднаквяване на законите, подзаконовите и административните разпоредби на държавите-членки относно производството, представянето и продажбата на тютюневи изделия, *О/Л194* (2001).

⁴⁶ Член 30 от Директива 2002/22/ЕО на Европейския парламент и Съвета от 7.03.2002 г. за универсалните услуги и потребителските права, свързани с електроннообщителните мрежи и услуги, *О/Л108* (2002).

на ангажиментите. Те са придружени и от поименни списъци на дружествата, до които се отнасят. Преходни мерки има предвидени във връзка с *приложението*, не и с *транспонирането* на *acquis communautaire* в следните четири подсфери:

– Чистота на въздуха – европейските изисквания⁴⁷ за процеса на съхранение на бензина, за товаренето и разтоварването му в мобилни контейнери и за транспортирането му от терминали до бензиностанции ще бъдат постигнати поетапно до края на 2009 г. По отношение на съдържанието на сяра в някои течни горива⁴⁸ България се ползва от преходна мярка до края на 2011 г. за котелните горива и до края на 2009 г. за газьола. Тези горива ще са само за вътрешна употреба;

– Преработка на отпадъци – България се ползва от допълнителен срок до края на 2014 г. за достигане на европейските стандарти за преработване, изгаряне с оползотворяване на енергията и рециклиране на различни видове опаковки⁴⁹ и за депониране на отпадъци⁵⁰. Той се дава предвид времето, необходимо в страната да се изгради съответната инфраструктура за прибиране, преработка, изгаряне и рециклиране на сметта. Взет е под внимание и фактът, че изхвърлянето на отпадъци от българските домакинства е по-малко, в сравнение със средното количество за Европа. Предвидени са стъпаловидни графици и междинни срокове за постигане на европейските стандарти. Специфични мерки са договорени и във връзка с контрола върху превозване на сметта в рамките на ЕО⁵¹, които имат за цел да се избегне „дъмпингът“ на смет към регионите, където ЕО-стандартите все още не се прилагат: компетентните органи на България имат право на възражение в съответствие с предвидената процедура срещу транспортиране за преработка в България на определени отпадъци⁵². Срокът на тази преходна мярка е до края на 2009 г., но има възможност да бъде удължен до края на 2012 г. До края на 2008 г. страната ни трябва да достигне и нормативните изисквания на ЕО за минимален годишен капацитет за събиране, преработка и рециклиране на отпадъци от електрическо и електронно оборудване, който е 4 килограма на глава от населението⁵³;

– Качество на водата – България ще се ползва от преходна мярка, съгласно която ЕО-стандартите за пречистване на отпадъчни води от населените места⁵⁴ няма да се прилагат до края на 2014 г. Срокът на тази мярка отговаря на времето, с което държа-

⁴⁷ Директива 94/63/ЕО на Европейския парламент и Съвета от 20.12.1994 г. относно контрола на емисиите на летливи органични съединения при съхранение на бензин и превоза му от терминали до бензиностанции, *О/Л365* (1994).

⁴⁸ Директива 1999/32/ЕО на Съвета от 26.04.1999 г. относно намаляването на сярата в някои течни горива, изменяща Директива 93/12/ЕО, *О/Л121* (1999).

⁴⁹ Директива 94/62/ЕО на Европейския парламент и Съвета от 20.12.1994 г. относно опаковките и отпадъците от опаковки, *О/Л365* (1994).

⁵⁰ Директива 1999/31/ЕО на Съвета от 26.04.1999 г. за депониране на отпадъци, *О/Л182* (1999).

⁵¹ Регламент (ЕО) № 259/93 на Съвета от 1.02.1993 г. относно наблюдението и контрола върху превозите на отпадъци в рамките на, за и от ЕО, *О/Л30* (1993).

⁵² Вж. приложение III и IV към Регламента (ЕО) № 259/93 на Съвета.

⁵³ Директива 2002/96/ЕО на Европейския парламент и Съвета от 27.01.2003 г. за отпадъците от електрическо и електронно оборудване, *О/В Л37* (2003).

⁵⁴ Директива 91/271/ЕО на Съвета от 21.05.1991 г. относно пречистване на отпадъчни води от населените места, *О/Л125* (1991).

вите от ЕО разполагаха, за да приведат в действие директивата след приемането ѝ. Предвидени са стъпаловидни графици, като приоритетно внимание се обръща на големите населени места;

– Промислено замърсяване и управление на риска – нормативните изисквания на ЕО за предотвратяване и контрол на замърсяването⁵⁵ няма да се прилагат в частта им относно допустимите емисии спрямо изрично посочени мощности, като сроковете за привеждане в съответствие с европейските стандарти ще се определят индивидуално за всяка от мощностите. Трябва да се подчертае, че преходната мярка касае само мощностите в експлоатация към 1997 г., а всички нови инсталации трябва да са съобразени с евростандартите. Подобна преходна мярка действа и във връзка с ограничаване емисиите на някои замърсители на въздуха от големите горивни инсталации⁵⁶. Така например емисиите на серен диоксид, азотен оксид и прах във въздуха ще бъдат намалявани по стъпаловиден график до края на 2014 г. Мярката отново се отнася до изрично определени мощности и предвижда индивидуално фиксирани срокове за привеждането им в съответствие с изискванията. Предвижда се и представяне на инвестиционен план от страна на България до Комисията до началото на 2011 г., гарантиращ поетапното привеждане в съответствие с нормативните изисквания на включените в списъка мощности.

Както вече бе споменато, няколко разпоредби, пръснати в различни дялове на глава IV от Акта/Протокола, предвиждат приемането на преходни мерки, в случай че възникне нужда от такива – „евентуални“ преходни мерки. Например в чл. 29, изр. 2 се предвижда приемане на преходни мерки, ако такива са необходими в процеса на прехвърляне задълженията, поети от предприсъединителния фонд САПАРД, към съответния структурен фонд за членове на Общността, без да се посочва тяхното съдържание. Срокът на мерките обаче може да бъде извлечен чрез тълкуване на разпоредбата – той не може да надхвърля срока на визираните в нея задължения. Съгласно чл. 34, ал. 4 промяна на допълнителните мерки за развитие на селските региони и на финансовите рамки, приложими за България и Румъния, включени в приложение VIII към Акта, може да бъде извършена с цел тяхното съгласуване със законодателството на Общността в съответната област⁵⁷.

Член 41 от Акта/Протокола предвижда евентуалното приемане на преходни мерки в областта на общата селскостопанска политика – един от секторите с най-динамично развиваща се нормативна уредба. Целта е да се даде възможност да продължат реформите в тази област, като същевременно се защитят интересите и на новите членове. Член 42 се отнася до ветеринарните и фитосанитарните правила и законодателството в областта на безопасността на храните⁵⁸. И двете разпоредби са с тригодишен

⁵⁵ Директива 96/61/ЕО на Съвета от 24.09.1996 г. относно комплексното предотвратяване и контрол на замърсяването, *О/Л257* (1996).

⁵⁶ Директива 2001/80/ЕО на Европейския парламент и Съвета относно ограничаването на емисиите на определени замърсители на въздуха, изпускани от големи горивни инсталации, *О/Л309* (2001).

⁵⁷ Това е същевременно и пример за „размразяване“ на режима за изменение на преходните мерки.

⁵⁸ Визирани също и в чл. 4, ал. 3 от Договора за присъединяване.

срок на действие, но в първия случай той може да бъде удължен с единодушно решение на Съвета. Евентуалните преходни мерки, визирани в разпоредбата на чл. 42, макар че имат различно правно основание и функции, отразяват тенденцията, която се наблюдава през последните години за налагане от страна на някои държави от ЕО на национални предпазни мерки, обосновавани със защита на здравето на потребители-те, които явно нарушават свободното движение на стоки в ЕО⁵⁹.

Евентуалните преходни мерки могат да вземат и формата на защитни клаузи. Най-често биват съпътствани от ограничения в разпространението на засегнатите продукти на Европазара и от изисквания за съответното им маркиране.

В Акта/Протокола се съдържат норми, които приличат на временни мерки по това, че имат за цел да улеснят прехода към интегрирането на новите страни-членки в правноорганизационната рамка на Съюза. Например чл. 5 от част I „Принципи“ гласи, че България и Румъния ще участват в Икономическия и валутен съюз от датата на присъединяване, но това участие ще бъде предмет на изключенията, предвидени в чл. 122 от Договора за ЕО (чл. III-197 от Конституцията)⁶⁰. Член 4 от Акта/Протокола, без да е временна разпоредба, предвижда *задължителното участие* на новите членове в онези мерки от Шенгенския протокол, неразделна част от учредителните договори, които са изброени в приложение II към Акта/Протокола. Всички нови актове в тази област, приети до датата на присъединяването, също са задължителни за България и Румъния. АLINEЯ 2 на същата норма обаче постановява, че Шенгенските разпоредби ще започнат да се *прилагат* не от момента на присъединяването, а в един по-късен момент след вземането на решение от Съвета в този смисъл. Това означава, че новите членове на Съюза няма да станат автоматично и членове на Шенгенската зона и граничният контрол между тях и старите държави-членки ще се запази. Независимо от това, към датата на присъединяването България и Румъния трябваше да транспонират и приложат почти цялата нормативна уредба, свързана с Шенгенското споразумение, и да постигнат висока степен на граничен контрол. Вдигането на вътрешните граници обаче е отложено за един неопределен бъдещ момент след присъединяването и е предмет на отделно вземане на решение за всяка от двете страни поотделно. Преди да се пристъпи към тази финална фаза, ще се премине през подробна процедура на оценяване дали всички правни, организационни, операционни, практически и технически условия са изпълнени⁶¹. Това доста смущаващо положение е трудно обяснимо, особено като се имат предвид многобройните изключения, от които се ползват някои от съществува-

⁵⁹ Могат да се посочат защитните мерки, с които Франция забрани вноса на говеждо месо от Великобритания, също и мерките, които Швеция прие за предварително уведомление за внос на зърнени храни от останалите членове на Съюза. Не е изключено подобни мерки да видим въведени и тази година във връзка с паниката около грипния вирус на пазара на птичи продукти.

⁶⁰ Член 121 и 122 предписват процедурата, чрез която се установява дали една държава-членка е готова да въведе единната валута „евро“, както и начина на вземане на решение в този смисъл от Съвета.

⁶¹ И двете страни са представили подробен план за действие с фиксирани срокове за изпълнение на съответните разпоредби. Комисията е натоварена да следи за изпълнението на този план. Новоучреденият Шенгенски фонд ще подпомага усилията на двете нови държави-членки за изпълнение на *acquis* в тази област.

щите държави-членки⁶². Тази тенденция, която се наложи по време на разширяването на ЕС в посока към Централна и Източна Европа, противоречи на един от основните принципи, на които Евросъюзът се гради – че членството означава равенство в правата и задълженията, и ако се поддържа и за в бъдеще, неизбежно ще урони престижа му.

Съществуват и други разпоредби, свързани с международните договорености на новите членове на Съюза, които приличат на преходни мерки, но не са включени в съответната част на Акта/Протокола. Например присъединяващите се държави ще продължат да изпълняват ангажиментите си по вече сключени международни договори за риболов до изтичане на срока им, но договорите ще бъдат управлявани от името на Общността⁶³. България и Румъния се *задължават да се присъединят* към международните договори, сключени съвместно от Общността и държавите-членки с трети страни или международни организации – т.нар. смесени договори. Присъединяването не може да се осъществи по силата на Акта за присъединяване, а чрез прилагане на допълнителен протокол към тези договори, подписан, от една страна, от Съвета от името и за сметка на държавите-членки, и от третите страни или международни организации – от друга. България и Румъния обаче ще започнат да изпълняват задълженията по тези договори незабавно⁶⁴.

Г. ЗАЩИТНИ КЛАУЗИ

Гореописаните преходни мерки, съдържащи се в присъединителните документи, независимо дали са предварително договорени или евентуални, са изчерпателно изброени. *Post factum* допълване на временните разпоредби с нови не е възможно. В периода след подписване на договора обаче до неговото влизане в сила кандидат-членовете на ЕС имат да свършат значителен обем работа, както е видно от докладите на Комисията за България и Румъния за 2004 г. и 2005 г. Не за пръв път Комисията констатира забавяне на темпото на изпълнение на задължения, поети в предприсъединителния период, след като се подпишат присъединителните документи. Критики в този смисъл присъстват в докладите на Комисията за отделните държави – кандидатки за членство, от октомври 2002 г. и в последващите ги предупредителни писма от февруари и май 2003 г.⁶⁵ По време на предприсъединителния етап основен стимул за страните-кандидатки да изпълняват ангажиментите по присъединяването беше възможно най-ранното подписване на договора, както и техническата и финансовата помощ, отпусната от Съюза или привлечена с негово съдействие, от международни финансови институции. В състезанието за финализиране на преговорите имаше първенци и

⁶² Кралство Великобритания и Северна Ирландия не е страна по конвенциите, съставляващи Шенгенското споразумение, но си запазва правото да участва в някои от мерките по свой избор, както е видно от чл. 4 на Протокола, с който се интегрира Шенгенският *acquis communautaire* в рамките на Европейския съюз. Съгласно чл. 3 от Протокола положението на Дания във връзка с приложението и изпълнението на Шенгенската нормативна уредба е още по-сложно.

⁶³ Член 6, ал. 9 от Акта за присъединяване (и Протокола за присъединяване).

⁶⁴ Член 6, ал. 2–4 от Акта (и Протокола).

⁶⁵ Commission Press release IP/03/1498.

изоставаци – отражение на стратегията, прилагана от Съюза спрямо дванайсетте държави-кандидатки, която се основаваше на принципа на съчетаването на индивидуалния с груповия подход: всички участници имаха равни шансове за приемане в ЕО, но темповете на преговорите за членство с всеки зависеха от индивидуалните им постижения⁶⁶. Кулминацията на предприсъединителния етап беше подписването на договорите за присъединяване, с което мотивацията за приважване в действие на поетите до този момент задължения като че ли се изчерпа. В действителност обаче присъединителните документи съдържат няколко клаузи, чиято цел е именно да гарантират равностното изпълнение от страна на държавите-кандидатки на ангажиментите, поети във връзка с бъдещото членство – това са т.нар. защитни клаузи. Действието им се изразява във временно спиране на действието на определени части от *acquis communautaire* между адресатите. Те могат да бъдат задействани през първите три години след присъединяването и стимулират усилията на новоприетите членове за изпълнение на предприсъединителните критерии и ангажиментите, поети по време на преговорите. В процедурата по вземане на решение за приемане на защитни мерки главна роля е отредена на Комисията, което на практика представлява продължаване на нейните функции от предприсъединителната стратегия по оценяване на напредъка, постигнат от страните-кандидатки. Тази роля, особено засилена в предприсъединителния етап, е отражение на законовите правомощия на Комисията и принципната ѝ функция, отредена ѝ от учредителните договори на пазител на закона в Общността.

Шестият присъединителен акт съдържа четири временни защитни клаузи⁶⁷: една обща икономическа защитна клауза, една специална защитна клауза за вътрешния пазар, една защитна клауза в областта „Правосъдие и вътрешни работи“ и една защитна отлагателна клауза. Ще разгледам поотделно всяка от тях.

1. Общата икономическа защитна клауза се съдържа в чл. 36 от Акта/Протокола. За да бъде задействана, е нужно да възникнат „сериозни и трайни затруднения“ в който и да е сектор от икономиката или пък такива, които да доведат до „сериозно влошаване на икономическата ситуация в даден регион“. Защитната клауза е установена в полза както на съществуващите, така и на новоприсъединените държави-членки – всеки може да поиска налагане на протекционистични мерки при наличие на описаните обстоятелства. Мерките могат да бъдат във формата на временно спиране на приложението на някои разпоредби от Договора за ЕО или пък от Акта за присъединяване, или, както комисията се изразява, „в изключване на новата страна-членка или

⁶⁶ Този подход намира отражение и в присъединителните документи – в Договора и в Акта за присъединяване се съдържат общите, постоянните разпоредби, но също така и индивидуални временни разпоредби за всяка отделна държава.

⁶⁷ Те са в допълнение към защитните клаузи, съдържащи се в Учредителния договор – чл. 30 и чл. 95, ал. 10. Член 30 установява изключение от общата забрана за ограничаване на вноса на изчерпателно изброени основания: публичен морал, обществена сигурност или политика, защита на здравето и съществуването на животни или растения, защита на национални богатства с артистична, художествена или археологическа стойност, защита на индустриална собственост. Член 95, ал. 10 визира включването на специална защитна клауза в мерките на ЕО по хармонизиране законодателството на държавите-членки, свързано с общия вътрешен пазар. Тя оправомощава държавите-членки да въведат временни мерки на основанията, изброени в чл. 30.

нейните граждани или дружества от облагите на членството⁶⁸. Те трябва да бъдат необходими и да целят заздравяване на ситуацията. Предпочитание се отдава на мерки, които в най-малка степен нарушават функционирането на общия пазар, вземат под внимание интересите на всички заинтересувани страни; мерките не бива да включват граничен контрол. Срокът на действие на защитната клауза е 3 години от датата на присъединяването. Процедурата е бърза, започва по искане на засегнатата държава, а решението за прилагане на защитни мерки, както и за конкретния им вид и условия се взема от Комисията.

2. Специалната защитна клауза за вътрешния пазар се съдържа в чл. 37 от Акта/Протокола. Тя е едно от „оръжията“, с които Комисията разполага, за да принуди „новодошлите“ да изпълняват задълженията си по членството. Съгласно разпоредбата Комисията може да приема „подходящи мерки“, ако България или Румъния не изпълнят задълженията си, поети в контекста на присъединителните преговори⁶⁹. Неизпълнението трябва да е от такъв характер, че да причини сериозно нарушение във функционирането на вътрешния пазар или пък непосредствен риск от такова нарушение. Без значение е коя от структурните политики засяга неизпълнението, то може да е например в сферата на социалната политика или пък на безопасността на храните, но трябва да засяга дейности, свързани с търговията на общия вътрешен пазар. Срокът на действие на разпоредбата е 3 години след присъединяването. Мерките трябва да бъдат поддържани само дотогава, докогато са абсолютно необходими, и трябва да бъдат отменени веднага, след като съответното задължение бъде изпълнено. Те могат обаче да останат в сила и след тригодишния период, в случай че неизпълнението продължава. Тази защитна клауза може да се задейства и преди присъединяването, на базата на заключения на Комисията, но мерките ще влязат в сила от момента на присъединяването. Само Комисията е овластена да приема защитни мерки на основание чл. 37, но право на инициатива имат и държавите-членки, включително и новоприетите. Защитните мерки трябва да бъдат пропорционални и предпочитание се отдава на онези от тях, които най-малко влияят върху функционирането на вътрешния пазар. Те в никакъв случай не бива да са дискриминационни или пък да прикриват ограничаване на търговията между държавите-членки. Комисията има право да променя взетите мерки съобразно с напредъка в изпълнението на ангажиментите, демонстриран от неизправната страна. Преди да пристъпи към отмяна на мерките, Комисията е длъжна да информира Съвета и да вземе под внимание мнението му.

Очевидно е, че Съюзът разполага с широки възможности да контролира „поведението“ на новите си членове в постприсъединителния период и „ще продължи да

⁶⁸ Commission Communication *Comprehensive monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania*, COM (2005) 534, 11–12.

⁶⁹ Любопитно е да се отбележи, че шест от новите членове, които се присъединиха на 1.05.2004 г. – Чехия, Естония, Латвия, Полша, Словения и Словакия, направиха опит да изяснят съдържанието на фразата „задължения, поети в контекста на присъединителните преговори“ и декларираха, че считат, че в нея се визират само задълженията, произтичащи от учредителните актове и Акта за присъединяване – Съвместна декларация № 22 към Финалния акт. Комисията обаче не се обвързва с това ограничително тълкуване – Декларация № 43 към Финалния акт.

следи отблизо подготовката на България и Румъния и техните постижения, включително ефективното изпълнение на поетите задължения във всички сфери на *acquis*⁷⁰.

3. Временната защитна клауза в областта „Правосъдие и вътрешни работи“ – чл. 38 от Акта/Протокола, се отнася до въпросите на взаимното признаване в областта на наказателното право по смисла на дял VI на Договора за ЕС и взаимното признаване на решения по граждански дела съгласно дял IV на Договора за ЕО⁷¹. Въпросите, свързани със сътрудничеството в областта на гражданското и наказателното право, се обхващат от глава „Правосъдие и вътрешни работи“ на *acquis communautaire*. От гореизложеното е видно, че преходни мерки в тази сфера няма договорени – всичко постигнато от Съюза в тази област ще бъде задължително за България и Румъния от момента на присъединяването, като изключение прави единствено Шенгенското споразумение⁷². Съгласно защитната клауза обаче, в случай на „сериозни пропуски или пък непосредствена опасност от възникване на такива пропуски“ при транспонирането, прилагането и изпълнението на съответната нормативна уредба от страна на България и Румъния Съюзът ще спре временно действието на въпросните разпоредби и решения в отношенията между неизправната страна и останалите държави-членки, като това няма да повлияе на продължаването на тясното съдебно сътрудничество между тях. Каква е логиката, стояща зад тази защитна клауза⁷³? Причината е в щекотливата материя, която тази област урежда – тук влизат въпросите за вътрешната сигурност, към които са особени чувствителни всички стари членове, и доверието във възможностите на новоприетите държави да гарантират граничния контрол, да съдействат активно за ограничаване на нелегалната миграция, трафика на наркотици и прането на пари, за борба с организираната престъпност и, не на последно място, доверието в ефективното функциониране на съдебната система и полицията.

Както и при специалната клауза за общия пазар, защитните мерки се установяват в полза на старите членове. Комисията е органът, който взема решение за налагането им, като действа или по собствена инициатива, или по искане на някоя от държавите-членки, включително и новоприетите. Различното тук е задължителната консултация с държавите-членки (включително новите) преди налагане на мерките. Срокът на действие на мерките е три години от датата на присъединяването. Защитната клауза може да се задейства и преди присъединяването, но мерките ще влязат в сила от момента на присъединяването. Те трябва да бъдат поддържани дотогава, докогато са необходими, и при всички случаи трябва да бъдат отменени веднага след отстраняване на пропуските. Не се споменава принципът за пропорционалност и недискриминация.

⁷⁰ Вж. Съвместна декларация № 5 към Акта за подготовката на България и Румъния за присъединяване.

⁷¹ В чл. 38 на Акта за присъединяване, публикуван на официалната страница на Министерството на външните работи www.europortal.bg, е допусната техническа грешка: вместо „... съгласно дял VI на Договора за Европейски съюз...“ е записано „... съгласно дял VI на Договора за Европейска общност...“.

⁷² Шенгенската нормативна уредба беше разделена на две части – основната част от разпоредбите трябваше да бъде приложена от датата на присъединяването (I категория), а разпоредбите, тясно свързани с вдигането на граничния контрол (категория II), ще бъдат изпълнени едновременно с вдигането му.

⁷³ Аналогична защитна клауза съдържа и чл. 39 от петия присъединителен акт.

Срокът на действие обаче може да надхвърли тригодишния и мерките ще останат в сила, докато пропуските са налице. Мерките могат да бъдат променени в съответствие с напредъка, показан от неизправната страна, но отново след консултиране с останалите държави-членки. И накрая, Комисията е длъжна да информира Съвета, преди да отмени защитните мерки и да вземе предвид неговото мнение в тази връзка.

4. Отлагателната защитна клауза е абсолютно нововъведение в шестия присъединителен акт. Тя се съдържа в чл. 39 от Акта/Протокола, визирана е също и в чл. 4, ал. 2, пар. 3 и 4 от Договора. Тя прилича на другите две специални защитни клаузи по своята функция – гарантира изпълнението на задълженията по членството и по това, че е установена в полза на съществуващите държави-членки на Евросъюза. За разлика от гореописаните две специални клаузи, нейни адресати не са новоприсъединените членове на ЕО. Действието ѝ се състои в отлагане с една година влизането в сила на международен договор, затова решение в този смисъл взема не изпълнителният орган на Общността – Комисията, а Съветът, съставен от държавните глави на всички страни-членки, при това с единодушие. Включването на тази клауза говори за особена предпазливост, проявена от страна на Съюза спрямо България и Румъния, но тя в никакъв случай не е изненадваща, като се има предвид изключването на двете държави от групата на десетте, приети през 2004 г. Клаузата представлява още един механизъм за защита на интересите на старите членове на ЕС, както и за угаложване на страховете от разширяването, и отразява стратегията на поощрения и наказания, която Съюзът прилага спрямо всички кандидати за членство от началото на деветдесетте години насам. Тя се състои от четири алинеи, като само първата от тях е обща за България и Румъния. Останалите три имат за адресат единствено Румъния.

За да се задейства общата отлагателна клауза, необходимо е „явно доказателство“, че подготовката за прилагане и изпълнение на *acquis communautaire* в България и Румъния е на такъв етап, че има сериозна опасност някоя от тези страни да се окаже „очевидно неподготвена“ за изискванията на членството към датата на присъединяването – 1.01.2007 г., в редица важни области. Сферите, в които конкретната държава изостава, са без значение. Доказателства за това се събират от Комисията на базата на продължаващите и след подписването на присъединителните документи наблюдения. Изводите за нивото на подготовка на държавите-кандидатки се съдържат основно в годишните мониторингови доклади, като решаващ ще бъде докладът от април/май 2006 г. Както беше поместено, решението за отлагане влизането на Договора в сила се взема единодушно от Съвета по предложение на Комисията. Ако такова решение бъде взето за една от двете държави-кандидатки, Договорът ще влезе в сила само по отношение на другата и Съветът с квалифицирано мнозинство решава да бъдат внесени необходимите технически поправки в присъединителните документи⁷⁴.

Решение за отлагане влизането в сила на договора спрямо Румъния може да бъде взето освен на общото, още на следните две специални основания, посочени в приложение IX: а) неизпълнение на специфични ангажименти, поети в областта на

⁷⁴ Член 4, ал. 2, § 4 от Договора и чл. 39, ал. 4 от Акта, респ. чл. 38, ал. 4 от Протокола.

правосъдието и вътрешните работи⁷⁵; б) неизпълнение на специфични ангажименти в областта на общия вътрешен пазар⁷⁶. Изрично е подчертано, че отлагателната клауза не засяга действието на чл. 37, което означава, че Румъния може да бъде санкционирана за неизпълнение на договорености във връзка с вътрешния пазар веднъж с отлагане на приемането ѝ в ЕС с една година, и втори път – с налагане на защитни мерки след присъединяването ѝ. Трябва да се отбележи, че специфичните ангажименти включват не само задълженията, поети в процеса на преговорите за присъединяване, но и задълженията по т.нар. европейски договор – двустранните споразумения за асоцииране, сключени между Общността и държавите-членки, от една страна, и всяка от страните-кандидатки, от друга – които съставляват важен компонент в стратегията на ЕС по разширяването. Мониторинговият доклад на Комисията от октомври 2005 г. за напредъка, постигнат от Румъния в областта на защита на конкуренцията, е изрично посочен в Акта като изключително съществен за вземането на решение за отлагане на приемането. В него се отчита значителен напредък в изпълнението на конкретните ангажименти, но се отбелязва, че са нужни още усилия, за да се постигне задоволително равнище. Тези ангажименти остават в графа „проблеми, изискващи повишени усилия“⁷⁷.

Процедурата за вземане на решение за отлагане влизането в сила на присъединителния договор спрямо Румъния на посочените специфични основания е облекчена – изисква се квалифицирано мнозинство на Съвета, като инициатор отново е Комисията.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Временните разпоредби са неизбежни, те съпътстват всички разширявания на ЕС. Тяхната функция е чисто практическа – да улеснят интегрирането на новите членове в сложната организационно-правна система на Европейския съюз и да предотвратят сътресенията, които промените неминуемо предизвикват, като позволят по-нататъшно развитие на вътрешното законодателство. От тази гледна точка те са в интерес на всички – както на новодошлите, така и на старите членове на Съюза. Като правило временните разпоредби са ограничени по обхват, изчерпателно изброени и с предва-

⁷⁵ Плана за прилагане на Шенгенската нормативна уредба; гарантиране на висока степен на наблюдение и контрол по външните граници; създаване и изпълнение на стратегия и план за действие за провеждане на реформи в съдебната система; засилване на борбата с корупцията и на антикорупционното законодателство; създаване на нормативна уредба на задълженията и формите за сътрудничество между жандармерия и полиция; създаване и изпълнение на многогодишна стратегия за борба с престъпността.

⁷⁶ Основанията за прибягване до отлагателната клауза са неизпълнение на задължения главно в сферата на защита на конкуренцията – контрол над държавните субсидии, ефективно антиitrustово законодателство, реструктуриране на стоманодобивната промишленост в изпълнение на задълженията, поети по силата на Европейския договор от 1994 г., създаване на ефективно работещ съвет по държавните субсидии.

⁷⁷ *Romania 2005 Comprehensive Monitoring Report*, COM (2005) 534 final, p. 90.

рително определен срок на действие. В повечето случаи те не се отнасят до транспортирането, а до приложението на *acquis communautaire* от новите членове. Те засягат само области, чието хармонизиране е свързано със значителни организационни и финансови средства, както и чисто технически изменения и допълнения в нормативната уредба на Съюза. Системата на преходните договорености отразява принципа на условността и индивидуалния подход от предприсъединителния период. Тя гарантира продължаващите усилия за изпълнение на критериите на членството и ангажиментите, поети по време на преговорите. В някои моменти обаче се създава усещане за „презастраховане“, както в случая с отлагателната защитна клауза, чието присъствие няма друго логично обяснение, освен желанието да се удовлетворят протекционистичните настроения, ширещи се в Общността. Отлагането на членството на България и/или Румъния с една година е предпазна клапа за намаляване на вътрешното напрежение в Съюза. Погледнато от друг ъгъл обаче, желаещи да се присъединят към групата на двадесет и петте са България и Румъния, а не обратното, затова те трябва да преодолеят всички препятствия, независимо колко трудни и понякога дори неоправдани изглеждат те. В тази връзка временните разпоредби играят ролята на мост по пътя на страните-кандидатки, водещ към пълноправно членство.

Доц. д-р Никола Манев

НОВИЯТ НАКАЗАТЕЛНО-ПРОЦЕСУАЛЕН КОДЕКС ВЪЗЛАГА НОВИ ЗАДАЧИ НА ДЪРЖАВНОТО ОБВИНЕНИЕ

С Решение № 672 от 1.10.2001 г. Министерският съвет прие Стратегия за реформа на българската съдебна система, с цел осигуряване на пълна защита на принципите на правовата държава, върховенството на закона и ефективно прилагане правото на Европейския съюз. Глава тринадесета на стратегията предвижда като дългосрочен приоритет (със срок на изпълнение 2005–2006 г.) приемане на нов Наказателно-процесуален кодекс. В т. 2.1.1 на Националната концепция за реформа на наказателното правораздаване от 2004 г. като правна мярка се планира изработване на изцяло нов НПК. Така формулираните от изпълнителната власт задачи на съдебна реформа бяха осъществени от законодателя чрез приемане от 40-то обикновено Народно събрание на нов НПК.

Кодексът установява редица нови положения относно досъдебното разследване и държавното обвинение, които трябва да бъдат правилно разбрани и прилагани. По принцип кодексът следва една определена тенденция на реформата на българската наказателнопроцесуална система. Предвидените нововъведения са по посока на диференциране на процесуалната форма, засилване защитата на правата на гражданите, рационализиране на процесуалното разследване. Особено трябва да бъде подчертан стремежът на законодателя за повишаване ефективността на досъдебната процесуална работа и „скъсяване връзката“ на държавното обвинение с дейността на дознатели и следователите по досъдебно разследване.

1. НОВИ ПОЛОЖЕНИЯ ОТНОСНО РАЗСЛЕДВАНЕТО

Наказателно-процесуалният кодекс предвижда засилена стабилност на прокурорските актове. Член 197 въвежда изричното правило за недопустимост на възражения на разследващи органи срещу постановленията на държавния обвинител. До този момент въпросът бе решен по различен начин в зависимост от формата на досъдебното разследване: по общия ред следователите могат да възразяват срещу писмени указания и постановления на прокурора пред по-горен прокурор, докато за полицейските дознатели не е предвидена такава възможност. Очевидно е желанието на законодате-

ля да стимулира по-тясно взаимодействие на прокурора с разследващите органи, в резултат на което да не се допусне необходимост от подаване на писмени възражения. Работата в разследващи екипи, състоящи се от прокурори, следователи, дознатели и други служители на МВР, поначало не предполага подаване на писмени възражения, връщане на делото от държавния обвинител за допълнително разследване, отмяна на постановления на следователи и дознатели и т.н.

Важно нововъведение е също така правилото, предвидено в чл. 200 на новия НПК, съгласно което прокурорските постановления могат да бъдат обжалвани само веднъж. Това означава, че непосредствено по-горестоящият прокурор се произнася веднъж по жалба срещу акта на действащия прокурор и това произнасяне е окончателно. Така формулираното правило не може да бъде оценено еднозначно. От една страна, то би било по-скоро полезно в дейността на прокуратурата и разследващите органи, защото се елиминира възможността едно прокурорско постановление, дори по най-дребен процесуален въпрос, да подлежи на проверка на всички нива на прокуратурата – включително до главния прокурор. От друга страна обаче, по този начин може да се стигне до ограничаване правото на защита на гражданите; така ще бъде, когато по делото има няколко съобвиняеми и някой от тях е обжалвал прокурорско постановление – след произнасяне на по-горния прокурор постановлението става необжалваемо за другите съобвиняеми при определено развитие на конкретния казус. А ясно е, че различните обвиняеми може да имат процесуален интерес от подаване на жалба на различно правно основание.

Член 203 и чл. 226 установяват редица правила за съвместна дейност на прокурора с разследващия орган. Така разследващият орган следва системно да докладва на прокурора хода на разследването, като съвместно обсъждат възможните версии и всички други въпроси от значение за делото. С подзаконовите актове следва да се конкретизира как ще бъде осъществявано на практика това системно докладване: дали то следва да има писмен израз, къде ще се провежда – в прокуратурата, в следствената служба или в РПУ, трябва ли прокурорът да приема доклада на разследващия орган, включително да издава постановление, да издава разпореждане, или следва прокурорът да направи това с даване на писмени указания. При всяко положение трябва да се има предвид, че неспазването на това правило ще доведе до дисциплинарна отговорност както за разследващия орган, така и за държавния обвинител. Очевидно е, че отговорността пада върху непосредствено действащия следовател или дознател, доколкото основният обем следствена работа се осъществява от тях, а в същото време прокурорът носи цялостно отговорността за постоянен и непосредствен процесуален контрол върху цялостното досъдебно разследване – от неговото започване до приключване на досъдебната работа с определен процесуален акт на държавния обвинител. Особено следва да се подчертае изискването за доклад на разследващия орган пред прокурора при привличане на обвиняем с постановление и преди предявяване на разследването. Това са основни етапи на досъдебното разследване, които имат решаващо значение за хода на делото. В този случай прокурорът трябва да обръ-

не сериозно внимание относно квалификацията на деянието, обема на обвинението, както и специално да следи за недопускане на съществени нарушения на процесуалните правила. По отношение на повдигане на обвинението и неговото предявяване, както и по отношение на предявяване на разследването нормите на НПК са императивни и тяхното неспазване опорочава процесуалната форма. Това предполага възможност в по-късен момент страни по делото да се позоват на това опорочаване и да се установи недопустимост на събрани и проверени доказателствени средства.

Важно ново положение в НПК е правилото на чл. 203, ал. 4, съгласно което, когато разследващият орган изпраща делото в съда във връзка с мярка за процесуална принуда, този орган продължава действията по разследване и другите процесуални действия. По този начин се гарантира допустимостта на извършената следствена дейност и на изготвените в хода на това протоколи за извършени действия по разследване, когато делото се намира в същото време в съда. Законодателят призна за допустимо и процесуално полезно съдът, при вземане на решение по мерките за процесуална принуда, да се запознава и да изгражда вътрешното си убеждение само върху материалите, които са му изпратени и се намират в следственото дело, но не и предвид новосъбрани от разследващия орган доказателства (след изпращане на делото в съда).

Процесуалният наказателен закон по отношение на разследването до голяма степен обедини правилата, отнасящи се за предварителното производство и за полицейското производство. Запази се правилото прокурорът да образува производството с постановление. Установи се обаче и фикция производството да се счита за образувано в неотложни случаи с извършения от разследващ орган оглед на местопроизшествието и свързаните с него претърсване и изземване и разпит на очевидци, за което незабавно се уведомява прокурорът. По действащия НПК при осъществяване на тази фикция в протокола за съответното следствено действие не се указва законен повод и достатъчно данни за извършено престъпление от общ характер; това поставя в неопределеност участниците в процеса, доколкото не е ясно въз основа на какъв точно фактически материал и при какви източници на информация се мотивира започването на наказателна процедура. Новият НПК предвижда протоколът за следствено действие, с извършване на което се приема за започнало наказателното производство, да съдържа изрично указание за законен повод и достатъчно данни. Привличането на обвиняем също така може да бъде реализирано чрез съставяне на постановление, но и по силата на правна фикция – когато спрямо (срещу) обвиняемия са извършени претърсване и изземване или освидетелстване. С оглед на привличането е важно, че постановлението за привличане изрично следва да бъде предявено на обвиняемия, но за протокола това не е визирано в закона. Най-вероятно става дума за законодателна празнота или пропуск. Защото чл. 6 на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи „Справедлив процес“ предвижда обвиняемият незабавно и в подробности да бъде уведомен за основанията, поради които се привлича към наказателна отговорност.

Кодексът предвижда друг режим на сроковете на досъдебното разследване. Общият двумесечен срок може да бъде удължен от по-горен прокурор до шест месе-

ца, а в изключителни случаи главният прокурор може да удължи срока до изтичане на давността. Това правило поставя под съмнение необходимостта да се спира наказателно дело срещу неизвестен извършител, след като е възможно до изтичане на законоустановения давностен срок главният прокурор да удължава срока на конкретното разследване. Независимо от това чл. 234 от новия НПК въвежда правилото, че не са допустими доказателствени материали, събрани след общия двумесечен срок или удължения впоследствие срок. Разпоредбата сочи, че такива доказателства не могат да бъдат използвани за постановяване на присъда. По аргумент от противното би следвало такива доказателствени материали (събрани и проверени след изтичане на сроковете) да могат да се използват за решаване на други процесуални въпроси – при вземане на мерки за процесуална принуда или при освобождаване на обвиняемия от наказателна отговорност с налагане на административно наказание.

2. НОВИ ПОЛОЖЕНИЯ ПО ДОКАЗВАНЕТО

Новият НПК визира нови разпоредби относно свидетелите. Така чл. 118, ал. 1 изрично указва, че могат да свидетелстват по делото и служители на МВР и на Военната полиция, присъствали при оглед и свързаните с него претърсване и изземване. В същото време извършилите действия по разследване лица не могат да свидетелстват за извършени от тях действия, когато изготвените протоколи не са съобразени с изискванията на НПК. По този начин се засилва отговорността на органите на досъдебното производство да съблюдават стриктно процесуалната форма за извършване на следствени действия и за изготвяне на протоколи за тези действия.

Член 119 и чл. 121 на новия НПК установяват, че може да откаже да свидетелства и лице, което се намира във фактическо съжителство с обвиняемия, както и че това лице не е длъжно да дава показания за извършено престъпление по конкретно наказателно дело. Това налага в случай на отказ да се развива допълнително доказване досежно обстоятелството на фактическото съжителство. Този въпрос следва да бъде прецизно решен във всеки конкретен случай, защото може да доведе до вълна от откази да се свидетелства.

По силата на чл. 122, ал. 2 НПК за свидетеля е уредено право да се консултира с адвокат, ако смята че с отговора на въпроса, който му се задава в хода на разпита, се засягат права на свидетеля. При направено искане разследващият орган или съдът е длъжен да осигури тази възможност. Тук следва да се има предвид, че уреденото в полза на свидетеля процесуално право се реализира в хипотеза на разпит, когато свободният разказ и задаваните след него въпроси се насочват към получаване на данни за престъпна дейност на свидетеля, негови възходящи, низходящи, братя, сестри или съпруг, или лице, с което той се намира във фактическо съжителство. Свидетелят би могъл да иска разяснения в тази насока и от съответния орган, извършващ разпита, както и от съдията, който присъства на разпит пред съдия в досъдебното производст-

во; това ясно произтича от императива на чл. 15, ал. 3 НПК, който е основна гаранция за правото на защита на гражданите в наказателния процес, и предписва съдът, прокурорът и разследващите органи да разясняват на обвиняемия и другите участници в производството техните процесуални права. Във всички случаи осигуряването на възможност на свидетеля за консултация с адвокат ще води до отлагане на съответното следствено действие (разпит) или до отлагане и насрочване за друга дата на съдебното заседание. Правото на свидетеля по чл. 122, ал. 2 НПК може да бъде упражнено не само при провеждане на разпит като самостоятелен и основен способ за събиране и проверка на доказателствен материал, но и в условията на разпит преди разпознаване (чл. 170 НПК).

Разширена уредба сред способите за доказване са намерили специалните разузнавателни средства. Водещото положение на държавния обвинител е подчертано чрез правилото на чл. 173 НПК, установяващо в досъдебното производство искане за използване на специални средства да се прави пред председателя на окръжния съд от прокурор. Също така в неотложни случаи разследването под прикритие да се осъществява по разпореждане на прокурора, наблюдаващ делото; впоследствие в срок до 24 часа прокурорското разпореждане да се внесе за одобрение на председателя на окръжния съд, а в случай на отказ – осъществяването на специалното средство да се преустанови и изготвените информационни носители да бъдат унищожени. Направените корекции в механизма за разрешаване използването и за разпореждане прилагането на специални разузнавателни средства са състоятелни. Досега ръководещият конкретно разследване прокурор не можеше да иска пряко от съда разрешение, а това можеше да направи ръководител на прокуратура от окръжно ниво нагоре. Новият НПК предвижда по-малко формализъм и повече възможности за ефективно действие, доколкото наблюдаващият разследването прокурор най-добре познава съществото на делото и събраната и проверена до този момент доказателствена съвкупност.

Член 175, ал. 6 на новия НПК предвижда, когато специалните разузнавателни средства не дават резултат, те да се унищожават по разпореждане на съда. В същото време чл. 177, ал. 2 НПК регламентира да не се унищожават информационни носители, изготвени чрез специални разузнавателни средства, ако в тези информационни носители се съдържат данни за други тежки умишлени престъпления. Нормата е полезна, но не е съвсем ясно как ще бъде практически реализирана. Това е така, защото при действащата правна уредба недавването на резултат при прилагане на специални средства води еднозначно до унищожаване на информационните носители. Не е предвиден законов способ да се преценява има ли в този носител сведения за друго тежко умишлено престъпление или няма. А също така – налага ли се отново произнасяне на председател на окръжен съд, за да се запази събраната информация, вместо да бъде тя унищожена. Става дума за законова празнота, която едва ли може да бъде запълнена чрез прилагане на норми по аналогия.

3. НОВА ФОРМУЛА НА КОНТРОЛА ВЪРХУ ПРЕКРАТЯВАНЕТО НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО ОТ ПРОКУРОР

Законодателната уредба, касаеща контрола върху прекратителните прокурорски постановления, претърпя значително развитие през последните три десетилетия.

Влезлият в сила през 1975 г. НПК възприе утвърденото в предходния НПК от 1952 г. правило, че постановлението на прокурора се обжалва пред по-горен прокурор. Прокурорът от по-горната прокуратура, по жалба или по свой почин, може да отмени прекратителния прокурорски акт и да възобнови прекратеното производство (чл. 238, ал. 1 НПК – отм., ДВ, бр. 70 от 1999 г.). Това съответстваше на последователно прокараното в кодекса разбиране за единство и централизъм на прокуратурата като държавно обвинително ведомство, в което йерархически стъпаловидната структура на длъжности предполага прокурор от по-горна прокуратура (наричан „по-горен“ или „по-горестоящ“) да осъществява надзор за законност спрямо по-долните нива на прокуратурата. Съответно отменителното постановление на по-горния прокурор може да бъде отменено от по-горна нему прокуратура и така – до главния прокурор. Инструкцията за работата на органите на предварителното производство, издадена на основание Закона за прокуратурата от 1980 г. (отм. с влизане в сила на Закона за съдебната власт от 1994 г.) детайлизира това безусловно положение на вътрешноведомствено взаимодействие в прокуратурата.

Проведената със Закона за изменение и допълнение на ЗСВ от 1998 г. (обн., ДВ, бр. 113 от 1998 г.) реформа в съдебната система въведе правилото на новата ал. 4 на чл. 116 ЗСВ: „Прокуратурата не може да прекратява наказателното производство. Когато прокурорът намери, че наказателното преследване следва да се прекрати, той е длъжен да сезира незабавно съда, който се произнася по реда, установен в НПК“. Така законодателят направи рязка промяна в точно противоположна посока, непозната за законодателството и процесуалната практика до този момент. След въведено-то през 1993 г. съдебно обжалване на взетата в предварителното разследване мярка за неотклонение „задържане под стража“, с нормата на чл. 116, ал. 4 ЗСВ се направи втора съществена крачка към навлизане на правораздавателния съд с компетентност да решава множество въпроси на досъдебното разследване и държавното обвинение. Така се създаде нормативната основа за затвърдяване на правомощието на съда единствен да решава по окончателен начин прекратяване на предварителното производство.

С реформата на НПК от 1999 г. (в сила от 1.01.2000 г.) бяха значително изменени смисълът и конструкцията на досъдебното прекратяване по чл. 237 НПК. Предвиди се, че след изготвяне на постановление за прекратяване прокурорът служебно изпраща процесуалния акт с делото в непосредствено по-горестоящата прокуратура, която изпраща делото в съответния ѝ съд, ако потвърди или измени прекратителното постановление. По този начин се реализираше двуетапен служебен контрол от две задължителни проверочни процесуални инстанции. Съдът последен и окончателно вземаше

отношение дали да бъде прекратено делото или не. И определението на правораздавателния орган не подлежеше на обжалване или протестиране. С тази уредба до голяма степен бе обезценена ролята на държавния обвинител като ръководител на досъдебната процесуална дейност, а неговият монопол да реши окончателно съдбата на предварителната фаза на наказателния процес бе силно ограничен и модифициран. От своя страна правораздавателната дейност на съда бе изнесена напред – преди момента на сезиране на съда с обвинителен акт или тѣжба на пострадалия. Нито теорията, нито практиката посрещна еднозначно положително тази промяна. В крайно неблагоприятно положение от гледна точка на правото им на защита бяха поставени обвиняемите и пострадалите лица – на тях не се изпращаха преписи от постановленията и определенията за прекратяване по чл. 237 НПК и те бяха лишени от възможност да изразят позиция по прекратяването. Законът им предоставяше като път за защита единствено и само извънредното възобновително съдебно производство.

При изменението на ал. 1 на чл. 237 НПК със ЗИДНПК от 2001 г. законодателят се върна към действалата преди 1.01.2000 г. формула – „прокурорът прекратява“. Изоставянето на израза „прокурорът съставя постановление за прекратяване“ е твърде показателно. Ясно е, че по силата на чл. 180, ал. 1 НПК, когато пристъпва към прекратяване на досъдебното производство, прокурорът съставя съответно постановление. Не може и да бъде друго. Новата редакция на посочената норма подчертава първичната компетентност на държавния обвинител да постави край на досъдебния наказателен процес.

Въпреки елиминирането през 2001 г. на задължителния служебен контрол от съда върху прекратяване на наказателното производство в досъдебната негова фаза, се съхрани процесуална възможност за съдебна проверка по жалба на заинтересувани лица. В новата редакция ал. 3 на чл. 237 НПК гласи: „Препис от постановлението за прекратяване на наказателното производство се изпраща на обвиняемия и на пострадалия, които могат да обжалват постановлението пред съответния първоинстанционен съд в 7-дневен срок от получаване на преписа. Съдът може да отмени цялостно или частично постановлението и да върне делото на прокурора със задължителни указания“. С това по-добре се осигуряват процесуалните права на обвиняемите и пострадалите, които могат на законово основание да упражнят едно от най-съществените права от комплекса „право на защита“ – правото да обжалват. Известно е от теорията на наказателния процес, че процесуалните права и средствата за тяхното осъществяване формират единство – средствата осигуряват процесуални условия за реализиране на правата. Право без средство е само законова декларация или пожелание. Изпращането на препис е средство за обезпечаване правото на обжалване. Така за обвиняемите и пострадалите се създава възможност да се запознаят с фактическите и правните положения, които са мотивирали прокурора да пристъпи към прекратяване, да вземат отношение по аргументите на държавния обвинител и ако намерят за необходимо и по своя воля, да подадат жалба до съответния първоинстанционен съд. Това благоприятства и съда, който при формиране на вътрешно убеждение по въпросите на

прекротяването може да вземе предвид не само изводите на прокурора, но и процесуалните становища и интересите на гражданите, които са обвиняеми или пострадали.

Със съответни промени в чл. 344, ал. 1 и 349 НПК през 2001 г. се въведе двуинстанционен редовен контрол от по-горен съд за определенията за прекратяване по чл. 237 НПК. По протест на прокурор или жалба на обвиняемия или пострадалия от престъплението въззивната и касационната инстанция проверяват обосноваването и законосъобразността на процесуалния акт на първоинстанционния съд. С това се засилиха процесуалните гаранции за истинно фактическо установяване на релевантните фактически обстоятелства и за правото на защита на гражданите. Разгърна се механизмът за съдебен контрол върху прекратяването на досъдебното производство. Въззивният и касационният съд проверяват определението по чл. 237, ал. 3 НПК по реда, по който се проверяват присъди. В този смисъл се очерта сериозното значение на досъдебното прекратяване, което неминуемо повишава отговорността на прокурорите и първоинстанционните съдилища и затвърждава неизбежността на наказателното преследване по отношение на виновните за извършване на престъпни деяния лица. С това в частност се даде възможност Върховният касационен съд да следи за единство в практиката на всички съдилища и органите на досъдебното производство, когато се извършва процесуална дейност извън редовното съдебно наказателно производство. Така действието на прокурора по прекратяване на делото стана обект на съдебен контрол съобразно с всички инстанционни възможности, подобно на случаите, при които държавният обвинител съставя и внася в съд обвинителен акт. Наред с това, ако съдебен акт на първата, на въззивната или на касационната инстанция влезе в сила, той може на общо основание да бъде проверен по реда на възобновяването. Тази обжалваемост на определенията на първоинстанционния съд по чл. 237 НПК обаче бе подложена и на критика. Обосновано се изтъкваше, че процедурата ангажира твърде много съдии по един чисто процесуален въпрос.

ЗИДНПК от 2003 г. отмени възможността за въззивно и касационно обжалване на първоинстанционните съдебни актове по чл. 237 НПК, като ги направи окончателни, когато правораздавателният орган потвърждава или изменя прекратителното прокурорско постановление. С тези промени се затвърди обжалваемостта на прокурорския акт пред съд, но като се възстанови почти изцяло правният режим на чл. 237 НПК по смисъла на реформата на наказателнопроцесуалната система от 1999 г. Предвиди се и правило за компетентност на по-горен прокурор да извършва контрол спрямо прекратяването от прокурор, когато постановлението не е било обжалвано от обвиняем или пострадал пред съд – ал. 7 на чл. 237 НПК. По този начин се установи дуалистично начало на контрола спрямо прекратителното прокурорско постановление – от страна на съд и от страна на по-горен прокурор, със законодателно подчертан приоритет на компетентността на правораздавателния орган. В същото време не се промени позицията, че съдебният контрол от една съдебна инстанция е достатъчен, т.е. съдебното определение не подлежи на въззив и на касация.

Новият НПК въведе сериозна промяна в дуалистичния режим на контрол върху постановленията за прекратяване, като предвиди обжалваемост на определението на първоинстанционния съд пред въззивни инстанции. По протест на прокурора и жалба на обвиняемия, защитника, пострадалия или неговите наследници, или оцетеното юридическо лице се образува въззивно производство; въззивният съд се произнася в състав от трима съдии в закрито заседание с определение, което е окончателно (чл. 243, ал. 6 и 7 НПК). Въвеждането на въззивна инстанция в производствата по съдебен контрол върху прекратяването на досъдебното производство не може да бъде еднозначно оценено.

От една страна, разбира се, даването на възможност за обжалване и протестиране на един първоинстанционен акт осигурява допълнителни гаранции за правото на защита на гражданите, за осигуряване разкриването на обективната истина и за правилно прилагане на закона. В случая с това не се застрашава изискването за „разумен срок“ за разглеждане на делата, доколкото със съдебния акт на въззивния съд се решават въпроси относно прекратяване на наказателната процедура, за слагане край на процеса и погасяване на процесуалните правоотношения.

От друга страна, законодателят можеше да възприеме друг подход при конструирането на производството по въззивна проверка на чл. 243 от новия НПК. За мерките на процесуална принуда, включително мерките за неотклонение, въззивните производства са предвидени по частна жалба и частен протест. Ако така бе регламентирано правилото на чл. 243, ал. 6 НПК, това би било предимство на нормативната уредба. В производството по частна жалба първоинстанционният съд има възможност да преразгледа сам своето определение, включително да го измени, да го отмени, да го замести с друг съдебен акт и по този начин да се избегне развиването на въззивна процедура. Също така при въззивното производство по частна жалба е пределно ясно, че проверочната инстанция решава делото по окончателен начин, докато по общия въззивен ред съдът може и да върне делото на първата съдебна инстанция, след като отмени нейното определение.

Сериозен недостатък на уредбата на съдебните производства по чл. 243 НПК е обстоятелството, че за въззивните определения не се предвижда касация и възобновяване. Това означава, че в случай на грешка в квалификацията на деянието или основанията за прекратяване на производството допуснатият порок не може да бъде преодолян с достъпни процесуални средства. В наказателнопроцесуалната ни система е възприето, когато прекратителен акт на редовна съдебна инстанция е окончателен, т.е. необжалваем, той да подлежи на проверка по извънредния способ на възобновяване на наказателни дела. Такова е решението за определенията за прекратяване на делото със споразумение, както и за определенията, потвърждаващи прекратяването на досъдебното производство от прокурора. Законодателният пропуск е очевиден и той следва да бъде коригиран при следващите промени в НПК.

Маргарита Чинова

СЪДИЯТА-СЛЕДОВАТЕЛ И ДОСЪДЕБНАТА ДЕЙНОСТ ПО НПК НА ФРАНЦИЯ

А. ПРОКУРОРСКИ ОРГАНИ

I. Прокурорите са магистрати, които **се назначават** с указ на президента на републиката, по предложение на министъра на правосъдието, наричан „Garde des sceaux“ или „пазител на държавните печати“.

Прокурорските органи са конструирани при всеки наказателен съд (чл. 31 НПК) в т.нар. прокурорски паркети.

Министърът на правосъдието провежда политиката по упражняването на наказателния иск, така както е дефинирана от правителството. За тази цел издава инструкции, които са задължителни за прокурорските органи на всички нива. Освен това министърът на правосъдието уведомява апелативния прокурор за всички станали му известни престъпни посегателства и изисква писмено да възбуди или сам възбужда наказателно преследване, а така също може да сезира компетентния съдебен орган с писмени искания, които намира за целесъобразни в един или друг случай (чл. 30 НПК).

Прокурорският паркет при Върховния касационен съд се оглавява от **главен прокурор**. Прокурорите при Касационния съд като правило нямат правомощия, свързани с упражняването на наказателния иск, освен срещу магистрати или лица, ползващи се с имунитет. Те участват в съдебните заседания на този съд като страна по повод подадените касационни жалби от страните. Прокурорът при Касационния съд обаче е единствено оправомощен да подава касационни жалби за ревизиране на влезли в сила съдебни актове в интерес на закона.

Генералният прокурор при апелативния съд, който за краткост на изложението ще наричам **апелативен прокурор**, оглавява паркета при този съд и представлява прокуратурата пред съдилищата със съдебни заседатели в района на апелативния съд. Лично или чрез своите заместници той поддържа обвинението пред апелативните съдилища и пред съда със съдебни заседатели (чл. 34 НПК). Апелативният прокурор осъществява надзор за упражняването на наказателния иск в района на компетентност на апелативния съд и за доброто функциониране на прокурорските паркети в този район (чл. 35 НПК). Той може писмено да изисква от прокурорите при полицейските и поправителните трибунали да възбудят или сам да възбуди наказател-

но преследване, както и да сезира компетентния съдебен орган с писмени искания, които намира за целесъобразни (чл. 36 НПК).

Служителите от съдебната полиция са под надзора на апелативния прокурор. Той може да им разпoredи събирането на информация, която е необходима за най-доброто администриране на правосъдието (чл. 38 НПК).

Прокурорът на републиката, който за краткост на изложението ще наричам **районен прокурор** или **прокурор**, оглавява паркета при поправителните трибунали и представлява прокуратурата пред полицейските трибунали. При полицейските трибунали не са организирани прокурорски паркети и обвинението пред тях обикновено се поддържа от полицейски комисари и от административни органи, на които закон възлага упражняване на полицейски функции (инженери по водите и горите, кметове и редица други). Но прокурорът при поправителния трибунал също е компетентен за това във всички случаи, когато намери, че е целесъобразно (чл. 45–48 НПК).

Прокурорските органи във Франция **институционално** са организирани при съдилищата, но **функционално** са подчинени на изпълнителната власт. Всички прокурори са подконтролни на министъра на правосъдието, защото са длъжни да изпълняват неговите инструкции за провежданата правителствена политика по упражняването на наказателния иск. Конкретно по повод на възбуждането на наказателно преследване апелативният прокурор е подчинен на министъра на правосъдието, защото той може да му нареди да упражни наказателния иск именно като възбуди наказателно преследване.

В същото време съществува и **вътрешна в системата на самата прокуратура подчиненост, но само между апелативните и районните прокурори**. Апелативните прокурори могат да разпоредят на районните прокурори да възбудят наказателно преследване. Прокурорите при касационния съд нямат правомощия нито да нареждат, нито да възбуждат наказателно преследване, освен когато става въпрос за магистрат или други лица, които се ползват с имунитет.

При **участието си в съдебните заседания прокурорските органи действат самостоятелно и независимо** от всеки друг орган. Фактът, че министърът на правосъдието и апелативният прокурор могат да сезират съдебните органи с искания, които те намират за целесъобразни в един или в друг случай, по никакъв начин не може да колебае този извод.

Прокурорите, за разлика от съдиите, **не са неизменни** при упражняването на своята дейност и **не са несменяеми**.

II. Според чл. 31, ал. 1 НПК прокуратурата **упражнява публичния иск за прилагането на наказателния закон и налагането на наказание**. За краткост на изложението ще бъде използвано понятието „наказателен иск“.

За да може да се упражни наказателният иск, **цялата информация за извършени престъпления, простъпки и нарушения се концентрира и се довежда до знанието на районните прокурори**, независимо как е получена – служебно от полицейските органи или чрез съобщения на граждани, включително и пострадали от дея-

нието. Според чл. 40 НПК всеки държавен орган и длъжностно лице при изпълнение на своите функции имат задължение да съобщават на прокурора за всяко престъпление или простъпка, които са им станали известни, и да му предават сведенията, протоколирани и документирани в тази връзка.

Когато **получи съобщението за извършено престъпление, простъпка или нарушение**, и то не съдържа достатъчно информация за деянието, прокурорът може да разпореда да се извърши дознание, за да се издири извършителят и да се установи деянието. За тази цел той ръководи действията на офицерите и агентите от съдебната полиция – както при първоначалното, така и при дознанието за флагрантни деяния. Когато вече е било проведено дознание служебно от органите на съдебната полиция, на прокурора също незабавно се изпращат всички протоколи, документи и иззети вещи.

След като проучи така получените материали, прокурорът може да вземе едно от следните решения: 1) да **възбуди** наказателно преследване; 2) да **откаже** да възбуди наказателно преследване; 3) да предложи **алтернативни на възбуждането** на наказателното преследване **мерки**.

Б. СЪДЕБНА ПОЛИЦИЯ

I. ОБЩИ ПРАВИЛА

Съдебната полиция изпълнява своите функции под ръководството на съответния районен прокурор (чл. 12 НПК). В района на компетентност на всеки апелативен съд тя е под надзора и на апелативния прокурор. В дисциплинарно отношение служителите на полицията са подконтролни на следствената камара, която налага дисциплинарите им наказания по искане на апелативния прокурор или сезирайки се служебно (чл. 13 и чл. 224 НПК).

Функциите на съдебна полиция се изпълняват от **офицери** и **агенти**, както и от **административни органи**, на които съответен закон възлага осъществяване на функции на съдебна полиция (чл. 15 НПК).

Основната функция на съдебната полиция е да установява факта на извършено деяние, да събира необходимите доказателства, да издирва лицето, извършило престъплението, докато не е започнало предварително следствие, след което изпълняват указанията на съдията-следовател и неговите разпореждания (чл. 14 НПК).

Те получават жалби, включително и на пострадали от престъпления, простъпки и нарушения. За получената жалба се съставя протокол, за което пострадалият получава разписка или по негово искане препис от протокола (чл. 15-3 НПК).

Органите на полицията незабавно информират прокурора за всички престъпления, простъпки и нарушения, които са им станали известни.

Офицерите от съдебната полиция извършват всички действия, предвидени за дознанието, включително и за дознанието при явни престъпления и простъпки. След

приключването им те изпращат на прокурора всички съставени от тях протоколи и документи, както и иззетите веществени предмети (чл. 17 и чл. 19 НПК). Освен това офицерите от съдебната полиция изпълняват и всички следствени поръчки, адресирани до тях от съдията-следовател.

Агентите от съдебната полиция подпомагат офицерите при изпълнението на техните функции, констатира извършени престъпления, простъпки и нарушения, като за целта съставят протоколи, изслушват показанията на всяко лице, което може да даде сведения за извършеното деяние, и също съставят съответни протоколи за това.

Административните органи, които изпълняват функции на съдебна полиция, като началници и технически инспектори по охрана на водите и горите, полски стражари, митнически, финансови агенти и много други, констатира факта на извършеното деяние в съответната област, съставят протоколи за това, изискват документи и вещи, след което ги предават на прокурора.

II. ДОЗНАНИЕ ПРИ ФЛАГРАНТНИ (ЯВНИ) ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И ПРОСТЪПКИ

За флагрантно или явно се счита всяко престъпление или простъпка към момента на извършването му или което е току-що извършено. Флагрантно деяние е налице и когато веднага след извършването му лицето се преследва от очевидци или у него са намерени предмети или следи, които дават основание да се предполага, че то е извършителят на престъплението или простъпката (чл. 53, ал. 1 НПК).

Дознанието се осъществява от офицери, подпомагани от агенти на съдебната полиция, под контрола на районния прокурор и по правила, предвидени в НПК.

Срокът без прекъсване е до осем дни. Когато това е необходимо за разкриване на истината и за престъплението или простъпката се предвижда пет или повече години лишаване от свобода, прокурорът може да продължи този срок с още осем дни максимум (чл. 53, ал. 3 и 4 НПК).

Офицерите и агентите от съдебната полиция **информират** по всякакъв начин **пострадалия** за неговите права, а именно: да получи обезщетение за причинените му вреди; за начините, по които може да се конституира като граждански ищец и в това си качество да упълномощи адвокат или да поиска да му бъде назначен такъв за негова сметка, освен ако отговаря на условията за достъп до безплатна правна помощ или ако има осигуровка за юридическа помощ; да бъде подпомаган от публични служби или асоциации, регистрирани за оказване помощ на жертви на престъпления; да сезира Комисията по обезщетенията за компенсиране на причинените му вреди от държавата, ако са налице предпоставките за това (чл. 53-1 НПК).

В случай на флагрантно деяние офицерът от полицията, който е получил съобщение за това, незабавно уведомява прокурора. **Отива на място** и предприема необходимите действия за **съхраняване на следите**, които могат да бъдат заличени, както и извършва всичко, което е необходимо за разкриване на истината. Офицерите от съдебната полиция могат да разпоредят на лицата, които се намират на мястото на извършеното деяние, с нищо да не променят обстановката (чл. 55 НПК) и да не се отда-

лечават до приключване на действията (чл. 61 НПК). Той **изземва средствата**, които са послужили или са били предназначени за извършване на деянието, както и всичко друго, което е свързано с извършеното престъпление или простъпка. Иззетите предмети се предявяват на лицата, които се предполага, че са извършили деянието, ако присъстват (чл. 54 НПК).

Полицейските офицери могат да изискват от лицето, срещу което съществуват данни – основание да се подозира, че се е опитало да извърши деянието или че го е извършило, както и от всяко друго лице, **вземане на образци за сравнително изследване** – пръстови и дланни отпечатащи, фотоснимки за сравняване с полицейските картотеки. При отказ на лицето, срещу което съществуват данни – основание да се подозира в извършване на деянието, да се подложи на тези операции може да се наложи глоба и една година лишаване от свобода (чл. 55-1 НПК).

Когато е необходимо, полицейските офицери, със съгласието на прокурора, могат да извършват **изземване на книжа, документи, електронни данни и други предмети** (чл. 56, ал. 1 НПК). Лицето, в чието жилище се извършват действията, може да присъства и да се запознава със съдържанието на вещите, документите и електронните данни, преди да е извършено изземването. В случай на невъзможност това лице се поканва да упълномощи свой представител, а при отсъствие полицейският служител избира две поемни лица, които не са му административно подчинени (чл. 57 НПК). Описването и запечатването също стават в присъствието на тези лица. По аналогични правила се изземват, записват и съхраняват и електронните данни (чл. 57-1 НПК). В същото време трябва да се вземат всички мерки, за да се гарантира запазване на професионалната тайна и на правото на защита (чл. 56, ал. 3 НПК).

Претърсване и изземване в офис на адвокат или в негово жилище може да се извърши само от прокурор или от съдия-следовател в присъствието на председателя на адвокатската колегия или на негов заместник. Тези магистрати и председателят на колегията могат да се запознават със съдържанието на документите, които са открити по време на претърсването, преди да се пристъпи към изземване. Председателят на адвокатската колегия може да направи възражение за изземване на конкретни документи. В такъв случай същите се запечатват, съставя се протокол и се изпращат на съдията по свободите и задържането. До пет дни след получаването им този съдия се произнася с мотивирано решение, което е окончателно. За целта изслушва органа, който е извършил изземването, а когато е необходимо – и прокурора, както и адвокатата, в чийто офис или жилище е станало това, и председателя на колегията. Съдията може да разпечата иззетите документи само в тяхно присъствие. Когато реши, че изземването е недопустимо, връща незабавно документите, унищожавя протокола за изземване, както и всички сведения за иззетите документи, които фигурират в досието на делото. В противен случай той разпорежда иззетите документи и протоколът да се приложат по делото. Това решение не изключва възможността страните да поискат изземването да се обяви за недействително от следствената камара или от съда, който разглежда делото по същество (чл. 56-1 НПК).

Претърсване и изземване в офиси на преса или за аудио-визуални връзки се извършва под надзора на прокурор или на съдия-следовател, който съблюдава да не се накърни свободата на журналистическата професия и да не се създадат пречки или забавяне на разпространяването на информация (чл. 56-2 НПК).

Изземване в кабинети на лекари, нотариуси, помощник-адвокати или съдебни пристави се извършва от прокурора или съдията-следовател в присъствието на ръководителя на съответната професионална организация (чл. 56-3 НПК).

Когато е необходимо да се направят технически или други **научни заключения**, които изискват специални знания, полицейските служители могат да се обърнат за съдействие към квалифицирани специалисти. Само когато тези лица са сред посочените в утвърден национален списък, изготвен от Касационния съд, или списък, утвърден от апелативния съд, те полагат клетва, че ще дадат своето заключение по съвест и убеждение (чл. 157 НПК). В случай на неотложност могат да дадат устно заключение. По указание на прокурора с даденото заключение се запознават лицето, срещу което съществуват съгласувани данни да се подозира, че е извършило деянието, както и пострадалият (чл. 60 НПК).

Офицерите от съдебната полиция могат да **изискват** от всяко физическо или юридическо лице, както и от частни или публични организации и административни служби **документи, включително електронни, както и лични данни**, които се намират при тях и които са необходими за дознанието. Те не могат да правят възражение, освен по мотиви за законност или за запазване на професионална тайна. Когато тези лица, организации и служби не отговорят на направеното искане и не предадат документите в най-кратък срок, им се налага глоба. Адвокати, нотариуси, лекари и т.н., които бяха цитирани по-горе, предават исканите документи и електронни данни само ако са изразили съгласие за това (чл. 60-1 НПК).

По искане на служител от съдебната полиция, направено по телефон, телеграф или по интернет, държавните органи или юридически лица, с изключение на посочените в Закона за информацията, досиетата и свободите, предоставят данните, необходими за разкриване на истината, които се съдържат в информационните системи или в системите за лични данни, които те административират. Офицерът от съдебната полиция, по искане на прокурора, след разрешение на съдията по свободите може да изиска телекомуникационните оператори да запазят за срок не повече от една година съдържанието на разговорите на лицата, ползвали услугите на операторите (чл. 60-2 НПК).

Полицейските офицери могат да **призоват и изслушат всяко лице**, което може да съобщи данни за извършеното деяние или за иззетите вещи или документи, и то е длъжно да се яви, след като е надлежно призовано. Разпитваните лица в хода на дознанието не дават показания под клетва, че ще кажат истината и само истината. Освен това полицейските офицери могат да разпоредят **принудително довеждане** на лицата, които са били на местоизвършване на деянието, а с разрешение на прокурора – и на всяко друго лице, което не се е явило, след като е било надлежно призовано. За депозираните показания се съставя протокол, който се прочита и подписва от лицето,

дало показания и което лице може да прави бележки и възражения. Агентите, под контрола на офицерите от полицията, също могат да изслушват показания на всяко лице, което има сведения за престъпното деяние, за което незабавно се съставя протокол и се предава на офицера от съдебната полиция (чл. 62 НПК).

Когато това е необходимо за дознанието, офицерите от полицията могат да **задържат** лицето, за което има основание да се подозира, че е извършило престъплението или простъпката, но за не повече от 24 часа. За задържането незабавно се уведомява прокурорът, който може да го продължи за не повече от нови 24 часа. Преди да постанови продължението прокурорът може да изиска личното явяване на задържания (чл. 63 НПК). След този срок прокурорът може да поиска **предварително задържане**, което се постановява единствено от съдията по свободите и задържането. Офицерът лично или под негов контрол агентът от полицията е длъжен веднага (в началото на задържането) да информира лицето за деянието, по повод на което се провежда дознанието, както и за правата му: да бъдат уведомени за задържането негови близки, да поиска преглед от лекар, да разговаря с адвокат. Когато не е в състояние да упълномощи адвокат или с упълномощения не може да се установи контакт, той може да поиска по негов избор назначаване на служебен адвокат (чл. 63-1 НПК). На адвокатата се съобщава незабавно и по всякакъв начин, а след като се яви, се уведомява за естеството на деянието, за което се провежда дознанието, и за предполагаемата дата на извършването на това деяние. След разговора, който не може да продължи повече от 30 минути, адвокатът, ако намери за необходимо, представя свои писмени заключения, които се прилагат по досието. Уведомяването на близките и медицинският преглед се извършват до три часа след задържането (чл. 63-1 НПК). Задържаният може да поиска нова среща с адвоката и преди решаване на въпроса за продължаване на задържането от прокурора. За някои престъпления, изчерпателно посочени в закона, среща с адвоката е позволена след изтичането на 48 часа, а за други, много тежки престъпни посегателства – 72 часа след задържането (чл. 63-4 НПК). Офицерите от полицията съставят протокол за разпит на задържания, който съдържа данни за причините за задържането, неговата продължителност, за паузите между отделните разпити, часът на тяхното провеждане, уведомяването за правата на задържания, деня и часа на освобождаването или на довеждането при прокурора и т.н. (чл. 64 НПК).

Всички описани по-горе действия се предприемат и когато деянието съставлява простъпка, която се наказва с лишаване от свобода (чл. 67 НПК). За явно престъпление или простъпка, която се наказва с не по-малко от три години лишаване от свобода, прокурорът може да издаде **заповед за издирване** срещу всяко лице, за което съществуват многобройни и съгласувани данни, от които може да се направи извод, че е участвало при извършването на деянието. Когато лицето не бъде намерено до приключване на дознанието и прокурорът направи искане за започване на предварително следствие срещу неизвестен извършител, заповедта за издирване остава валидна, ако бъде потвърдена от съдията-следовател (чл. 70 НПК).

В НПК, в същия раздел, са предписани и редица **особени правила**, когато става въпрос за намерен труп, както и в случай на изчезнало малолетно дете.

Когато на местоизвършването на деянието е пристигнал прокурор, именно той извършва действията по дознанието или разпорежда на полицейските органи да продължат извършването на следващите действия (чл. 68 НПК). Когато присъстват едновременно прокурор и съдия-следовател, прокурорът може да изиска от присъстващия съдия, независимо от правилата на териториалната компетентност, извършване на предварително следствие (чл. 72 НПК).

III. ПЪРВОНАЧАЛНО ДОЗНАНИЕ

Офицерите от съдебната полиция, респективно **агентите, провеждат под техен контрол първоначално дознание** или по нареждане на прокурора, или служебно. Всички действия по дознанието се извършват под надзора на апелативния прокурор (чл. 75, ал. 1 и 2 НПК).

Когато дознанието се извършва по нареждане на прокурора, той определя **срок** за приключване, който може да бъде продължен, ако полицейските офицери са посочили основателни причини за това. Когато дознанието се провежда служебно, полицейските органи докладват на прокурора, ако то не е приключило след изтичане на шест месеца (чл. 75-1 НПК). Те обаче са длъжни да уведомят прокурора незабавно, когато лицето, за което съществува достатъчно основание да се предполага, че е извършило престъплението или простъпката, е идентифицирано (чл. 75-2 НПК).

Пострадалият веднага се уведомява по какъвто и да било начин за неговите права, които бяха изчерпателно посочени по повод дознанието за флагрантни деяния (чл. 75, ал. 3 НПК).

Обиски, претърсване в жилища и изземване на веществени доказателства, включително и електронни данни, не могат да се извършват без изричното писмено съгласие на лицето, по отношение на което се провеждат тези действия. За извършването им важат същите правила, както бяха вече описани по повод дознанието за флагрантни деяния (чл. 76, ал. 3 НПК). Когато става въпрос за деяние, което се наказва с пет и повече години лишаване от свобода, съдията по свободите, по искане на прокурора, писмено и мотивирано, може да реши тези действия да се извършат и без съгласието на лицата. Съдията в своето решение описва квалификацията на деянието, за което се извършва дознанието, адреса и мястото, където ще се извърши действието. В същото време действията се извършват под надзора на съдията по свободите, който може да присъства, за да осъществи контрол за спазване правата на гражданите (чл. 76, ал. 4 НПК).

Прокурорът или с негово разрешение офицерите от полицията могат да извършат операциите, свързани с **вземане на образци за сравнително изследване**, включително пръстови и дланни отпечатьци или фотографии за сравняване с полицейските картотеки по описания вече начин (чл. 76-2 НПК).

По дознанието полицейските офицери могат да **задържат** лицето, за което има основание да се подозира, че е извършило престъплението, за не повече от 24 часа, за което уведомяват прокурора, който може да го продължи с нови още 24 часа, но

след задължително изслушване на това лице. Задържаният има същите права, които вече бяха цитирани по повод дознанието за флагрантни деяния (чл. 77 НПК).

Изискването за **предаване на документи**, включително и от операторите на информационни системи или на лични данни, се извършва по вече описаните правила по повод дознанието за флагрантни престъпления и простъпки (чл. 77-1-1 НПК).

Лицата, задържани под стража, при извършване на дознание, включително и за флагрантни деяния, могат да бъдат **разпитвани от прокурора по мястото на задържането**, ако са изтекли шест месеца от това задържане, а дознанието не е приключило (чл. 77-2 НПК).

Когато интересите на дознанието налагат това и става въпрос за престъпление или простъпка, която се наказва не по-малко от три години лишаване от свобода, прокурорът може да издаде **заповед за издирване** на лицето, по отношение на което съществува достатъчно основание да се подозира, че е извършило деянието (чл. 77-4 НПК).

Лицата, призовани по надлежния ред, са длъжни да се явят, за да бъдат **изслушани**. Офицерите от съдебната полиция могат да постановят принудително довеждане на лица за даване на показания, но с предварителното разрешение на прокурора. Лицата се изслушват от полицейския офицер, който съставя протокол, както вече бе подробно описано по повод флагрантните деяния (чл. 78 НПК).

IV. ОБОБЩАВАЩИ ИЗВОДИ ЗА ДВАТА ВИДА ДОЗНАНИЕ

От изложеното дотук е очевидно, че френското право **не познава** нито **предварителната проверка**, нито института на **образуването** на наказателни дела. В НПК не е указано дори кога се счита, че е започнало дознание.

Единият вид дознание се провежда, когато става въпрос за очевидни престъпления, а това означава фактически, че е налице **необходимост от извършване на неотложни действия**. Другият вид дознание се извършва, когато полученият сигнал за извършеното деяние **не е придружен с достатъчна информация** за същото.

И двата вида дознание се извършват по приблизително **едни и същи правила, предписани в самостоятелни раздели на НПК**. Органите на полицията извършват действията по дознанията под контрола на прокурора, който също може лично да извършва отделни действия. С последните изменения на НПК някои действия, свързани с накърняване на основни права и свободи, се извършват от съдията-следовател или от съдията по свободите, или с тяхно разрешение, или под техен контрол.

Целта и на двата вида дознание е посочена изрично в чл. 14 НПК – да се констатира извършеното деяние чрез събиране на доказателства и да се издири извършителят. Въпреки че в този текст става въпрос именно за доказателства, във френската правна литература и практика се приема, че разследването е запазено за съдията-следовател. Полицейските органи не извършват разследване, защото само констатират деянието чрез събирането на доказателства, които предават на прокурора, без да могат да оценяват същите. По същата причина **възбуждането на наказателно преслед-**

ване не се свързва с провежданите дознания, а единствено със сезирането на полицейския или поправителния трибунал за решаване на въпросите по същество или с искането съдията-следовател да започне предварително следствие.

В същото време е важно, че резултатите от дознанието имат изключително значение за по-нататъшния ход на производството в три направления: **Първо**, върху получените материали в хода на дознанието се основава решението на прокурора да сезира поправителния или полицейския трибунал за разглеждане и решаване на въпросите по същество, както и първоначалното искане за започване на предварително следствие от съдията-следовател. Иначе казано, материалите от дознанията се използват, за да се реши въпросът за възбуждането или за отказа да се възбуди наказателно преследване. **Второ**, материалите от дознанието могат да се използват от полицейския или поправителния трибунал и при решаване на въпросите за вината и наказанието. Вярно е, че според чл. 427, ал. 2 НПК трибуналят може да обоснове своето решение само на базата на доказателства, представени в хода на съдебното заседание, събрани и проверени чрез състезателна процедура. Признанието, както и всяко друго доказателство, се оценява по вътрешно убеждение. В същото време всеки протокол, изготвен в хода на дознанието, има доказателствено значение, ако е съставен в изискуемата форма и при условие, че неговият съставител е действал при изпълнение на свои служебни функции, отразеното в протокола е от неговата компетентност и фиксира онова, което е видял, чул или констатирал (чл. 429 НПК). Нещо повече, протоколите и рапортите от дознанието, които констатират извършеното деяние, могат да се оспорват, но само чрез писмени доказателства или показания на свидетели. Протоколите от неповторимите действия (оглед, претърсване, изземване и т.н.) също могат да бъдат директно използвани като доказателства от трибунала. Свидетелите се разпитват отново, защото в хода на дознанието те не дават показания под клетва, пред съдебен орган и при състезателна процедура. Но протоколът може да се използва, ако в хода на разпита на свидетеля се окаже, че това е необходимо. Същото се отнася и до обясненията на лицето, което се подозира в извършване на деянието, които той е дал в хода на дознанието. При извършване на предварителното следствие важат същите правила. Съдията-следовател също може да използва като доказателства материалите от проведено дознание. **Трето**, материалите, получени в хода на дознанието, имат значение и за давността за наказателно преследване. Тази давност спира да тече не само с акта за възбуждане на наказателно преследване, т.е. от момента на сезиране на трибунала или на съдията-следовател, но и със съставянето на протоколите, предписани от НПК за констатиране на деянието в хода на дознанието.

Имайки предвид това, френският законодател предприе в последните години **съществени изменения** на НПК, включително и във връзка с дознанията. Без да се променя философията на тази процедура, бяха установени нови допълнителни гаранции за правото на защита на участниците в тази дейност.

Мерките за принуда се постановяват само от съдия-следовател или от съдия по свободите, а задържането – само от съдията по свободите.

Всички действия, свързани с накърняване на основни права и свободи (претърсване, изземване и т.н.), се извършват или от прокурора, или с негово съгласие, или от съдията-следовател, или под негов контрол. Изземване в офис или жилище на адвокат при направено възражение може да се извърши само от съдията по свободите и задържането, а проследяването и задържането на кореспонденция – само с негово разрешение.

В резултат на законодателни промени се предоставиха и редица допълнителни права на лицето, за което се подозира, че е извършило или че е направило опит да извърши деянието. Това лице в практиката и в правната литература се нарича или заподозрян, или подследствен, а в НПК се използва описателният израз – лице, по отношение на което съществуват съгласувани и правдоподобни данни да се подозира в извършване на деянието. В НПК не са предписани нарочни правила за конституирането на такава фигура, но на това лице са предоставени редица специфични права, които да осигурят правото му на защита. По отношение на него не могат да се постановяват мерки за принуда, освен предварително задържане, и то от съдията по свободите при регламентирана състезателна процедура.

На пострадалия, пак с последните изменения на НПК, също бяха предоставени редица процесуални права за осигуряване правото му на защита.

V. ПРАВОМОЩИЯ НА ПРОКУРОРА, СЛЕД КАТО ПОЛУЧИ МАТЕРИАЛИТЕ ПО ПРИКЛЮЧИЛОТО ДОЗНАНИЕ

I. Първата възможност на прокурора е да възбуди наказателно преследване.

Когато от приложените материали по досието е видно, че става въпрос за **деяние, което е престъпление**, прокурорът прави искане пред съдията-следовател за провеждане на предварително следствие, което в този случай е задължително. Такова правомощие има прокурорът и когато деянието е простъпка, но извършителят е неизвестен или случаят представлява фактическа или правна сложност. В изключителни случаи може да направи искане за провеждане на предварително следствие и когато деянието съставлява нарушение, както и ако същото е срещу неизвестен извършител (чл. 79 НПК). В тези случаи делата се разглеждат по същество от съд със съдебни заседатели, които се сезира единствено от съдията-следовател.

Когато от материалите по дознанието е видно, че става въпрос за **деяние, което е простъпка**, прокурорът сезира за разглеждането на делото поправителния трибунал, който заседава в състав от председател и двама съдии (чл. 398 НПК). Простъпка е всяко деяние, което се наказва с лишаване от свобода или глоба в размер над 3750 евро (чл. 381 НПК).

Когато **деянието е нарушение**, прокурорът сезира полицейския трибунал за разглеждане на делото, който заседава еднолично. Нарушения са деянията, които се наказват с глоба до 3000 евро (чл. 521 НПК). Прокурорски функции при този трибу-

нал могат да изпълняват и административни органи, на които са възложени такива правомощия.

Съдията-следовател се сезира от прокурора чрез **първоначално искане** за провеждане на предварително следствие. Той може да бъде сезиран и **от пострадалия чрез подаване на молба**, която съдържа искане за конституиране като граждански ищец.

Полицейските и поправителните трибунали се сезират по два начина. **Първият начин** е чрез призоваване на съд, което се прави директно от прокурора, чрез нарочно съобщение и ако лицето се яви доброволно, се провежда съдебното заседание. В това съобщение се посочват извършеното деяние и неговата правна квалификация, съдът, денят и часът на разглеждане на делото (чл. 389 НПК). Призоваването на пострадалия, подал молба за граждански иск, се прави също от прокурора (чл. 391 НПК). Такова призоваване на съд може да направи и пострадалият, като подаде директно молба до трибунала и поиска конституиране като граждански ищец. **Вторият начин** за сезиране на трибунала е хипотезата, когато лицето не се е явило и прокурорът или гражданският ищец е направил искане за призоваване чрез съответния трибунал (чл. 390 НПК). Съдебният секретар незабавно изпраща призовка, в която описва извършеното деяние и неговата правна квалификация, съда, мястото, деня и часа на съдебното заседание, посочват се също имената на исканите за разпит свидетели (чл. 551 НПК).

Лицето, след като бъде призовано на съд по описаните вече начини пред полицейския или поправителния трибунал, се обозначава в НПК с термина „подсъдим“, а пред съда със съдебни заседатели – с понятието „обвинен“.

От изложеното е очевидно, че според НПК на Франция **наказателното преследване във всички случаи може да се възбуди и от пострадалото лице** чрез подаване на молба, в която се съдържа искане за репарирание на причинените му вреди, пред съдията-следовател или пред поправителния или полицейския трибунал. Така пострадалият самостоятелно възбужда наказателно преследване, независимо от прокурора. Прокурорът обаче е длъжен да участва по делото, независимо че наказателното преследване е възбудено от пострадалия. Гражданският иск се упражнява по същото дело, заедно с наказателния иск и пред същите съдилища (чл. 3 НПК). В същото време отказът на пострадалия от подадената молба не може да е пречка за продължаване упражняването на наказателния иск. Но е вярно, че по-често на практика пострадалият сигнализира прокурора за извършеното деяние и прави искане за обезщетение за претърпените вреди. Гражданският иск може да се упражни и отделно от наказателния, като се предяви пред граждански съд, който обаче се решава, след като е станала окончателна присъдата на наказателния съд (чл. 4 НПК). С измененията на НПК в последните години десетки асоциации бяха упълномощени да предявяват т.нар. колективни иски, с което се възбужда наказателно преследване, когато пострадалите са жертви на дискриминация, на расизъм, на сексуално насилие, малтретирани деца и мн. други (чл. 2-1 до чл. 2-21).

Друг е въпросът, че за редица деяния, изчерпателно посочени в Наказателния кодекс, наказателното преследване от прокурора може да бъде възбудено само ако **пострадалият е поискал това**. Без молба на жертвата не е възможно наказателно преследване (чл. 6, ал. 3 НПК). Това са случаите на т.нар. частно-публично преследване.

Накрая, изложеното дотук може да се **обобщи така**.

Първо, НПК на Франция **разграничава** възбудянето на публичен иск за налагане на наказание, т.е. **възбудянето на наказателно преследване, от упражняването на този иск**. Според чл. 1, ал. 1 НПК публичният иск се възбужда (*mis en mouvement*) пред съдията-следовател за престъпления и пред поправителен или полицейски трибунал съответно за простъпки и нарушения. Именно това действие в правната литература и юриспруденцията се обозначава още с израза „възбудяне на наказателно преследване“. Наказателното преследване може да се възбуди и от пострадалия, ако е подал молба, в която се съдържа искане за конституиране на граждански ищец (чл. 1, ал. 2 НПК). Затова е верен изводът, че **възбудянето на наказателно преследване не е от изключителна компетентност на прокурора**, след като във всички случаи то може да бъде възбудено и от пострадалия.

Освен това отказът на съдията-следовател да започне предварително следствие **подлежи на съдебен контрол**, когато става въпрос за престъпления. Изводът е верен, защото съдията-следовател може да откаже да проведе предварително следствие, независимо дали е сезиран от прокурора, или от пострадалия. Отказът подлежи на обжалване пред следствената камара. **Не подлежи на съдебен контрол** възбудянето на наказателно преследване при простъпки и нарушения. Полицейският и поправителният трибунал, веднъж сезирани, не могат да откажат, а са длъжни да проведат съдебно заседание и да решат въпросите по същество. Самото сезиране не подлежи на обжалване.

Второ, **упражняването на наказателния иск** (*exerce l'action public pour l'application des peines*) пред съдията-следовател, полицейския или поправителния трибунал, съда със съдебни заседатели, както и пред апелативния съд **се осъществява винаги от прокурор** или от административни органи, които упражняват прокурорски функции пред полицейските трибунали, специално възложени им със закон (чл. 31, ал. 1 НПК). Това правило е важно, независимо че наказателният иск в конкретния случай може да е възбуден само от пострадалия. Очевидно, **за разлика от възбудянето, упражняването на наказателно преследване е от изключителна компетентност на прокурорските органи**.

Трето, според НПК на Франция възбудянето на наказателно преследване се свързва с момента, в който материалите са предадени на съдията-следовател с искане за провеждане на предварително следствие или на трибунала (полицейски или поправителен) за решаване по същество. От тези правила може да се направи извод, че френският НПК свързва възбудянето на наказателното преследване **със сезирането на компетентен съдебен орган** и че преди това, в хода на дознанието, не се осъществява наказателно преследване.

Четвърто, **наказателното преследване** може да се осъществи и срещу **неизвестен извършител**, защото съдията-следовател може да извършва предварително следствие и срещу неизвестно лице.

II. Втората възможност за прокурора е да откаже да възбуди наказателно преследване.

Прокурорът може да откаже да възбуди наказателно преследване на основание юридическите предпоставки за това, предвидени в чл. 6 НПК – смърт, амнистия, декриминализация, невменяемост и други. В тези случаи става въпрос за **принципа на законността при възбуждането на наказателно преследване.**

По законодателството на Франция обаче е възможно прокурорът да откаже да възбуди наказателно преследване и по **причини на целесъобразност (принципа на опортюнитета)**. Основание за това е разпоредбата на чл. 40, ал. 1 НПК, според която прокурорът получава съобщения и сигнали за извършени съставомерни деяния и суверенно решава как да процедира по тях. Основанията за отказ да се възбуди наказателно преследване по целесъобразност **не са лимитирани в закона, но са отдавна утвърдени в практиката**, като например: причинените социални вреди са маловажни; предметът на престъпното посегателство е незначителен; извършителят е действал по оправдателни причини; евентуално наказателно преследване ще причини повече затруднения, отколкото полза за обществото. В същото време принципът на опортюнитета е установен с известни ограничения. Първо, прокурорът, веднъж възбудил наказателно преследване, сезирайки компетентния съдебен орган, не може да оттегля наказателния иск и така да десезира този орган. Второ, апелативният прокурор, респективно министърът на правосъдието, винаги може, упражнявайки контрол и надзор, да разпорежи възбуждане на наказателно преследване. Трето, когато прокурорът откаже да възбуди наказателно преследване по причини на целесъобразност, това не препяства възможността пострадалият чрез подаване на съответна молба, която съдържа искане за обезщетение, фактически да възбуди наказателно преследване.

Когато постанови отказ, прокурорът уведомява за това пострадалия или другите органи или лица, които са направили съобщението, както и извършителя на деянието (чл. 40-2 НПК).

Лицата, съобщили на прокурора за извършеното деяние, могат да възразят постановлението за отказ пред апелативния прокурор. Когато този прокурор не уважи молбата, ги уведомява съответно, а когато я уважи, нарежда на прокурора да възбуди наказателно преследване (чл. 40-3 НПК).

От изложеното е очевидно, че **отказът на прокурора да възбуди наказателно преследване не подлежи на съдебен контрол**. То се възразява единствено по реда на вътрешната йерархически централизирана структура на прокуратурата. Затова не се ползва със задължителна сила и прокурорът, който го е постановил, винаги може да го отмени, ако не е изтекъл давностният срок за извършеното деяние.

III. Третата възможност за прокурора е да наложи алтернативни на възбуждането на наказателното преследване мерки.

Когато приеме, че това е достатъчно или ще допринесе за репарирание на причинените вреди, както и че ще ликвидира последиците от нарушения публичен ред, **прокурорът по искане на извършителя** може директно или чрез посредничеството на полицейски служители, други упълномощени лица или медиатор да постанови вместо решение за възбуждане на наказателно преследване следните мерки: да предупреди извършителя за задължението му да спазва закона; да го задължи да извърши безплатна работа или да стажува в конкретна болнична, социална или професионална структура; да задължи извършителя да възстанови причинените вреди; със съгласие на извършителя и пострадалия да проведе медиация (чл. 41-1 НПК). Когато не изпълни задължение по приложената мярка, прокурорът може да предложи споразумение или спогодба или да възбуди наказателно преследване.

Освен това прокурорът може, преди да е взел решение за възбуждане на наказателно преследване, **да предложи споразумение**, лично или чрез медиатор, на лицето, което е извършило една или няколко простъпки, които се наказват с глоба или лишаване от свобода до пет години, както и в случаи на извършено едно или няколко нарушения. Това предложение за споразумение може да съдържа една от следните мерки: да плати глоба в полза на държавния трезор, чийто размер се определя от прокурора в рамките на предвиденото в Наказателния закон, както и начина на изплащане в продължение на една година; да не управлява моторно превозно средство за срок до шест месеца; да предостави в канцеларията на съда за срок до шест месеца своето разрешение за лов; да извършва безплатен труд в полза на обществото, определен до 60 часа в продължение на не повече от шест месеца; да стажува в клиника, социална или друга професионална служба за срок до три месеца в рамките на 18 месеца; да не посещава мястото, където е извършено деянието, за срок до шест месеца; да не се среща и да не установява каквито и да било връзки с пострадалия за срок до шест месеца; да не напуска страната, за срок до шест месеца и др., така както са изчерпателно посочени в чл. 41-2 НПК. Споразумението не изключва възможността пострадалият да предяви граждански иск за получаване на обезщетение за претърпените вреди.

Прокурорът може, освен това, **да предложи спогодба** между извършителя и пострадалия за възстановяване на причинените вреди в срок до шест месеца.

При направено предложение за спогодба или споразумение извършителят се информира, че може да бъде подпомогнат от адвокат. При изразяване на съгласие с предложената спогодба или споразумение се изготвя протокол и се сезира чрез искане на прокурора председателят на трибунала за утвърждаване на същите. Прокурорът призовава извършителя, а ако е необходимо – и пострадалия. Съдията може да ги изслуша, както и техните адвокати. Утвърдената от съда спогодба или споразумение не подлежи на обжалване и се изпълнява от прокурора (чл. 41-2 НПК). Когато спогодбата или споразумението не се утвърдят от председателя на трибунала или не се изпълнят, се възбужда наказателно преследване. Спогодба и споразумение не са допустими за деяния, извършени от лица, ненавършили 18 години, както и за политически деяния или такива, свързани с пресата, домашно насилие и други.

Поправителните и полицейските трибунали могат да бъдат сезирани и чрез извънредните начини за това, посредством бързи производства и опростени процедури, които ще бъдат изследвани последователно.

Г. БЪРЗИ ПРОИЗВОДСТВА И ОПРОСТЕНИ ПРОЦЕДУРИ

I. БЪРЗИ ПРОИЗВОДСТВА И ОПРОСТЕНИ ПРОЦЕДУРИ ПРИ ПРОСТЪПКИ

1. ДИРЕКТЕН ПРОЦЕС

Такъв процес е възможен, когато прокурорът, след като установи самоличността на лицето и го уведоми, че има достатъчно основание той да бъде заподозрян в извършването на конкретното деяние, и получи неговите евентуални обяснения, ако направи такива, реши, че в конкретния случай не е необходимо да се провежда предварително следствие (чл. 393 НПК).

Заподозряното лице се уведомява за правото му да бъде подпомагано от адвокат, упълномощен или назначен по негово искане, който се призовава незабавно. Адвокатът може да се запознава с материалите по досието и свободно да разговаря с лицето.

Прокурорът предлага на заподозряното лице да се съгласи да се яви пред поправителния трибунал в срок не по-рано от 10 дни и не по-късно от два месеца. За тези действия се съставя протокол, в който се вписват извършената простъпка, в която се обвинява лицето, както и датата и часът на съдебното разглеждане, за което адвокатът също се счита за уведомен (чл. 394, ал. 1 и 2 НПК). За датата на заседанието се уведомява и пострадалият (чл. 393-1 НПК).

Когато прокурорът реши, че по отношение на заподозрянния извършител трябва да се постанови мярка за принуда до провеждането на съдебното заседание, той го довежда пред съдията по свободите, който се произнася по искането, след като изслуша лицето и неговия адвокат (чл. 394, ал. 3 НПК).

2. НЕЗАБАВЕН ПРОЦЕС

Когато за простъпката се предвижда до две години лишаване от свобода и прокурорът реши, че са събрани достатъчно обвинителни доказателства срещу конкретното лице и че делото е подготвено да се внесе за разглеждане в трибунала, а обстоятелствата в конкретния случай налагат незабавно явяване, той довежда извършителя пред компетентния съд. При флагрантни простъпки, ако се предвижда до шест месеца лишаване от свобода и прокурорът реши, че обстоятелствата в конкретния случай налагат незабавно явяване, също може да доведе извършителя пред трибунала. Той се задържа и ескортира, ако става въпрос за същия ден (чл. 395 НПК). Когато съдът не може да заседава същия ден, а прокурорът счита, че извършителят трябва да бъде задържан, той

го довежда пред съдията по свободите, който може да го задържи до съдебното заседание, което трябва да се проведе най-късно в следващите два работни дни, в противен случай се освобождава (чл. 396 НПК). Когато не постанови задържане, съдията може да определи друга мярка за принуда. Във всички случаи, преди да вземе решение, изслушва лицето и неговия адвокат.

Председателят на състава проверява самоличността на извършителя, доведен пред трибунала. Той го уведомява, че делото може да се разгледа същия ден, но само с негово съгласие, което задължително се дава в присъствието на неговия адвокат, упълномощен или назначен по негово искане служебно (чл. 397 НПК). Когато подсъдимият не даде съгласие делото да се гледа същия ден, то се отлага за след две, но не по-късно от шест седмици. Подсъдимият и неговият адвокат могат да поискат да се извършат необходимите следствени действия, които те считат, че са необходими за разкриването на истината (чл. 397-1 НПК). Съдебното заседание се провежда по общите правила.

3. НАКАЗАТЕЛНА ЗАПОВЕД

По правилата на тази процедура могат да се разглеждат простъпките по Кодекса за пътищата и свързаните с тях правонарушения, предвидени в същия кодекс, както и тези, свързани с управление на моторни превозни средства. Такава процедура е невъзможна, ако подсъдимият не е навършил 18 години, ако пострадалият е формулирал в хода на дознанието искане за възстановяване на причинените вреди или когато директно е призовал извършителя на съд, както и когато простъпката е довела да причиняване на телесни повреди (чл. 495 НПК).

Прокурорът, избрал тази процедура, изпраща досието със своето искане на председателя на трибунала, който или оправдава подсъдимия, или издава наказателна заповед, с която налага глоба или условно лишаване от свобода, без да провежда съдебно заседание. Когато счита, че такова е необходимо или че трябва да се наложи наказание лишаване от свобода, той връща делото на прокурора (чл. 495-1 НПК).

Тази заповед подлежи на възражение от прокурора в 10-дневен срок, а от подсъдимия – в срок до 45 дни от уведомяването, включително и за възражението на прокурора. При постъпило възражение се провежда публично съдебно заседание по обичайните правила (чл. 495-3 НПК). Наказателната заповед има силата на влязла в сила присъда (чл. 495-5 НПК). Тази процедура не е пречка пострадалият да призове директно извършителя на престъплението чрез предявяване на граждански иск пред поправителния трибунал, който решава само гражданския иск и заседава в едноличен състав (чл. 495-6 НПК).

4. ПРОИЗВОДСТВО ПРИ НАПРАВЕНО ПРИЗНАНИЕ

Такова производство може да се осъществи за простъпки, които се наказват с глоба или до пет години лишаване от свобода. Прокурорът може да поиска тази процедура или служебно, или по молба на лицето, направило признание за вина, или по искане

на неговия адвокат (чл. 495-7 НПК). Прокурорът предлага определяне на наказание, което, ако е лишаване от свобода, не може да надвишава една година, нито половината на предвиденото в закона. Признанието на престъплението и предлагането на наказанието се прави задължително в присъствието на адвокат, упълномощен или по искане служебно назначен. Лицето, направило самопризнание, и неговият адвокат могат да се запознаят с материалите по делото и да разговарят свободно и неограничено. Това лице може да поиска срок до 10 дни, за да вземе решение дали приема, или не, предложеното наказание (чл. 495-8 НПК). Когато реши, че приема, то се явява пред председателя на трибунала, за да потвърди това свое решение. Съдията се произнася, като изслушва лицето и неговия адвокат, с решение, което се обявява веднага и е мотивирано (чл. 495-9 НПК). Решението има ефекта на влязла в сила осъдителна присъда (чл. 495-11 НПК). Когато лицето не приеме предложеното наказание или съдът не утвърди същото, процедурата се осъществява по общите правила (чл. 495-12 НПК).

II. БЪРЗИ ПРОИЗВОДСТВА И ОПРОСТЕНИ ПРОЦЕДУРИ ПРИ НАРУШЕНИЯ

1. НАКАЗАТЕЛНА ЗАПОВЕД

Прокурорът може да избере тази опростена процедура, когато става въпрос за нарушение, което не е предвидено в Кодекса на труда, лицето е навършило 18 години и когато пострадалият не е сезирал директно полицейския трибунал с предявяване на граждански иск (чл. 524 НПК).

Прокурорът изпраща досието заедно със своите искания в канцеларията на полицейския трибунал. Без да се провежда съдебно заседание, съдията издава решение, с което или освобождава от отговорност извършителя, или му налага глоба. Когато намери, че е необходимо да се проведе съдебно заседание, изпраща делото на прокурора, за да се процедира по обичайните правила (чл. 525 НПК).

Прокурорът може в 10-дневен срок от издаване на наказателната заповед да направи възражение. След изтичането на този срок и ако прокурорът не е възразил, препис от наказателната заповед се изпраща на извършителя, който в срок до 30 дни също може да направи възражения.

При направени възражения от прокурора или от извършителя делото се разглежда по общите правила в съдебно заседание на полицейския трибунал (чл. 528 НПК).

Наказателната заповед има последиците на влязла в сила присъда, но тя не е пречка за предявяване на граждански иск от пострадалия за обезщетяване за причинените му вреди (чл. 528 НПК).

2. ТРАНЗАКЦИЯ (ПРЕВОД НА ПАРИ)

За някои леки нарушения, изчерпателно посочени в чл. 529, ал. 1 НПК, наказателният иск се прекратява с плащането на пазарна глоба, с изключение на случаите на рецидив. Глобата може да бъде изплатена на агента в момента на съставяне на протокола за констатиране на нарушението или в полза на служба, посочена по желание на нарушителя, в срок до 45 дни след констатиране на деянието (чл. 529-1 НПК). Когато не последва плащане в този срок, глобата се увеличава по право и прокурорът издава изпълнителен титул в полза на държавния трезор (чл. 529-2 НПК).

Д. ПРЕДВАРИТЕЛНО СЛЕДСТВИЕ

І. ЗАПОЧВАНЕ И ПРОВЕЖДАНЕ НА ПРЕДВАРИТЕЛНО СЛЕДСТВИЕ

Съдията-следовател е **единствено компетентен** да извърши предварителното следствие и не може да вземе участие при съдебното разглеждане на делото по същество (чл. 49 НПК). Избран измежду съдиите от съответния трибунал, той се **назначава по същите правила, както съдебните магистрати** (чл. 50 НПК). Упражнява своите функции като орган, независим както от съда, който решава делото по същество, така и от прокурора и страните.

Предварителното следствие е **задължително** по делата за престъпления, не е задължително по дела за простъпки, а може да се проведе и за извършено нарушение, ако прокурорът е направил искане за това (чл. 79 НПК).

Съдията-следовател може да проведе следствие по искане на районния прокурор, независимо дали извършителят е известен или не. Когато деянието **не е визирано в искането на прокурора, но е станало известно на съдията-следовател**, той му изпраща жалбата или протокола, който го констатира. В тази хипотеза прокурорът може: или да направи допълнително искане по повод новото деяние; или да поиска започване на друго предварително следствие; или да сезира директно трибунала за разглеждане на делото по същество; или да нареди извършване на дознание; или да откаже да възбуди наказателно преследване, или да наложи една от алтернативните мерки, цитирани по-горе (чл. 80 НПК).

Когато съдията-следовател откаже да проведе предварително следствие по искането на прокурора, той може да обжалва този отказ пред следствената камара (чл. 177-2, ал. 4 НПК).

Всяко лице, което счита, че е **претърпяло вреди** от престъпление или простъпка, може чрез подаване на молба пред съдията-следовател с искане да се конституира като граждански ищец, **да възбуди наказателно преследване** и да започне предварително следствие (чл. 85 НПК). Молбата се изпраща на прокурора, за да може той да направи своите искания и възражения. Когато тя не е достатъчно обоснована или мотивирана, прокурорът, преди да направи своите искания и ако не е сезирал служебно съдията-следовател за започване на предварително следствие, може чрез него да

изиска пострадалият да бъде разпитан или да представи допълнителна информация. Прокурорът може да поиска от съдията-следовател да не започне предварително следствие само по причини, засягащи съществуването на самия наказателен иск, когато няма законно основание за наказателно преследване или когато фактите, изложени в молбата, не съставляват престъпление. В случай, че съдията-следовател не уважи искането, той издава мотивирано решение (чл. 86 НПК). Отказът да започне предварително следствие подлежи на обжалване пред следствената камара от гражданския ищец или от прокурора, когато по негово искане следствиеният съдия е отказал да проведе следствие (чл. 177-2 НПК).

Съдията-следовател може да **повдигне обвинение** (*mettre en examen*) само по отношение на лице, срещу което съществуват сериозни и съгласувани доказателства, които правят правдоподобен извода, че то е взело участие при извършване на престъплението. Това лице се конституира като обвиняем. Не може да се повдига обвинение, преди да се изслушат неговите обяснения или ако може да се прибегне до фигурата на подпомогнат свидетел (чл. 80-1 НПК).

Когато съдията-следовател реши да повдигне обвинение, чрез препоръчано писмо той информира лицето, че се призовава да се яви в срок, който не може да е по-малък от 10 дни и по-дълъг от два месеца. Това писмо съдържа датата и часа на явяването, както и деянието, за което е сезиран съдията-следовател и за което има предвид да повдигне обвинение, както и правната квалификация на същото. Лицето се уведомява, че има право да упълномощи или да поиска по свой избор служебно назначаване на адвокат, а също, че срещу него евентуално може да се повдигне обвинение. Адвокатът се уведомява най-малко пет дни преди действието по повдигане на обвинението, а материалите му се предоставят за проучване за срок от четири работни дни (чл. 80-2 НПК).

След като установи самоличността на лицето, съдията-следовател го **запознава** в детайли с деянието, за което има предвид да повдигне обвинение, и с правната квалификация на същото, за което уведомяване се съставя нарочен протокол. Когато са изпълнени тези правила в присъствието на адвоката, лицето се уведомява, че има право да мълчи или да направи възражения, или да бъде разпитван. След направените възражения или след разпита съдията-следовател уведомява лицето или че не повдига обвинение срещу него и той придобива качеството на подпомогнат свидетел, или че му повдига обвинение. Когато деянието или правната квалификация са различни от тези, за които е бил вече уведомен, съдията-следовател го уведомява за това, както и за правата, които има в качеството си на обвиняем (чл. 116 НПК). Тези правила не намират приложение и лицето веднага се разпитва или поставя в очна ставка в случай на неотложност, поради риск от смърт на свидетел или опасност да се загубят доказателства, както и при flagrantly деяния, с което това лице фактически се конституира като обвиняем (чл. 117 НПК).

Съдията-следовател може да **измени обвинението**, ако се окаже, че простъпката или нарушението, за което се провежда следствието, е престъпление по своята правна квалификация. Ако не информира обвиняемия и неговия адвокат за това и не

получи техните бележки и съображения, обвиняемият не може да бъде предаден на съд за тази правна квалификация (чл. 118 НПК).

Гражданският ищец може да се конституира по негова молба във всеки момент на предварителното следствие. Това може да се оспорва от прокурора и обвиняемия. В случай на оспорване или когато е прието, че гражданският иск е недопустим, съдията-следовател издава мотивирано решение, като преди това е изпратил делото на прокурора за становище. Това решение заинтересованите страни могат да обжалват пред следствената камера (чл. 87 НПК). Когато съдията-следовател приеме молбата и конституира граждански ищец, той определя размера на паричната сума, която той трябва да внесе за обезпечаване на разходите по процеса (чл. 88 НПК).

В началото на следствието съдията-следовател трябва да уведоми пострадалия за всички негови права, включително и за правото му да предяви граждански иск, да упълномощи свободно избран адвокат или да поиска да му бъде назначен адвокат за негова сметка, освен ако са налице условията за безплатна правна помощ или ако ползва застраховка за юридическа помощ (чл. 80-3 НПК).

Съдията-следовател извършва всички действия, предвидени в НПК, които счита, че са необходими за разкриване на истината. Той е длъжен да събира и да проверява **всички доказателства** – както тези, които са в полза на обвинението, така и тези, които са в полза на защитата (чл. 81, ал. 1 НПК). Съдията-следовател изготвя копия от протоколите за всяко следствено и друго процесуално действие (чл. 81, ал. 2 НПК).

Когато съдията-следовател е в невъзможност да извърши всички следствени действия, той изготвя **следствена поръчка**, адресирана до офицерите от съдебната полиция, с конкретни указания. Той е длъжен да провери получените по този начин доказателства (чл. 81, ал. 4 и 5 НПК).

Съдията-следовател – сам или чрез следствена поръчка, изисква от офицерите от съдебната полиция или от други упълномощени органи или организации да **съберат информация за личността на обвиняемия**, за неговото материално, семейно или социално положение. По делата за простъпки, когато се разследват под формата на предварително следствие, това не е задължително. С такава поръчка могат да бъдат натоварени службите за пробация, за правна защита на младежи и всяка друга организация, която има за задача да оказва правна помощ (чл. 81, ал. 6 и 7 НПК).

Съдията-следовател може да разпорежи **медицинско или психологическо изследване**, както и всяка друга необходима мярка. Когато е сезиран от една от страните за това и приеме, че молбата е неоснователна, в срок до 30 дни той се произнася с мотивирано решение. В този случай, както и при липса на решение в срока, страната, депозирала искането, може да сезира председателя на следствената камера (чл. 81, ал. 11 НПК).

Съдията-следовател служебно или по искане на прокурора, или на гражданския ищец извършва всички действия, които са необходими за доказване естеството и размера на причинените вреди, както и за събиране на сведения за личността на пострадалия (чл. 81-1 НПК).

В своето първоначално искане за започване на предварително следствие, а и на всеки негов етап **прокурорът може да изисква от съдията-следовател извършването на всяко действие**, което според него е необходимо за разкриване на истината и налагането на мярка за принуда. Прокурорът може, освен това, да поиска да присъства на това действие. За тази цел може да изиска следственото дело, за да се запознае с материалите, със задължението да го върне в срок до 24 часа (чл. 82, ал. 1 и 2 НПК). Когато откаже тези искания или не се произнесе в срок, прокурорът може да сезира председателя на следствената камера.

Когато прокурорът предлага предварително задържане на обвиняемия, искането трябва да бъде писмено и мотивирано. В случай че съдията-следовател реши да не сезира с това искане съдията по свободите, той трябва да издаде мотивиран отказ в срок до пет дни. Когато не се произнесе в този срок, прокурорът сезира директно с искане за задържане следствената камера. Процедира се по същия начин, ако съдията по свободите, сезиран от следствения съдия, не издаде решение в срок до 10 дни (чл. 82, ал. 3–5 НПК).

В хода на предварителното следствие **страните също могат да правят искане за провеждане на всяко действие**, което считат, че е необходимо за разкриване на истината. Когато съдията-следовател не уважи молбата, той е длъжен да се произнесе в срок до 30 дни с мотивирано решение. В този случай, както и при непознаване в срока, страната, депозирала молбата, може да сезира председателя на следствената камера (чл. 82-1 НПК).

Когато обвиняемият направи искане за извършване на проверки на място – оглед, претърсване и т.н., разпит на свидетел, на гражданския ищец или на друг обвиняем, той може да поиска тези действия да се извършат в присъствието на неговия адвокат. Гражданският ищец има същите права. Когато съдията-следовател не се произнесе в срок или не уважи искането, той издава мотивирано решение. Страната в тези случаи може да сезира директно председателя на следствената камера за решаване на въпроса по направеното искане. Когато уважи искането, съдията-следовател призовава адвоката на страната два дни преди извършването на действието (чл. 82-2 НПК).

От изложеното е очевидно, че прокурорът, обвиняемият и гражданският ищец имат еднакви права по повод исканията за провеждане на конкретни следствени действия. Независимо от кого е направено това искане – от прокурора или от страните, съдията-следовател може и да не го уважи. Същото се отнася и за искането на прокурора да присъства, както и за искането на страните техните адвокати да присъстват при извършването на искани от тях действия по разследването. При направен отказ въпросът се решава от председателя на следствената камера.

Съдията-следовател действа при пълно проявление на **служебното начало** и може да извършва по собствена инициатива всички действия по разследването, които намери, че са необходими за разкриване на истината.

Съдията-следовател може да посети всяко място, за да направи **оглед**, и ако е необходимо – да извърши **претърсване**. За това той информира прокурора, който

може да присъства при извършването на действията (чл. 92 и чл. 94 НПК). Когато претърсването се извършва в жилище на лице, срещу което е повдигнато обвинение, присъства и това лице (чл. 95 НПК). Когато се извършва в друго жилище, присъства и лицето, което го обитава. Ако откаже или пък отсъства, се поканват да присъстват двама негови роднини, които се намират на това място, а когато и те откажат, се назначават двама свидетели (чл. 96 НПК). В тази връзка важат и всички правила, които бяха цитирани по повод дознанието.

Когато става въпрос за **документи или електронни данни**, преди да се пристъпи към изземване, съдията-следовател се запознава с тяхното съдържание, след което ги описва и запечатва по описаните вече правила за дознанието. Когато иззетите вещи и електронните данни са запечатани, отварянето им може да стане само в присъствието на лицето, от което са иззети, или на неговия адвокат или упълномощен представител (чл. 97, ал. 6 НПК). В хода на предварителното следствие иззетите вещи се връщат от съдията-следовател служебно или по искане на прокурора, или на заинтересованата страна. Връщането може да се обжалва пред следствената камара от прокурора или от заинтересованата страна (чл. 99 НПК).

Когато за деянието се предвиждат две или повече години лишаване от свобода, ако целите на предварителното следствие налагат това, съдията-следовател може да разпорежи **прихващане** (подслушване) **на кореспонденция, предавана по телекомуникационен път**. Операциите се извършват само с разрешение и под контрола на съдията-следовател. Разрешението е писмено и не може да се възразява. То трябва да съдържа всички данни, които да идентифицират коя кореспонденция се подслушва и престъплението, което налага това (чл. 100 и чл. 101-1 НПК). Разрешението се дава за максимален срок от четири месеца, който може да се подновява по същата процедура (чл. 100-2 НПК).

Подслушване на телекомуникации на депутат може да стане само след предварително уведомяване на председателя на парламента; на адвокат – на председателя на адвокатската колегия; на магистрат – на председателя на съда или на апелативния прокурор, към чийто ресор е назначен съдията или прокурорът (чл. 100-7 НПК).

Съдията-следовател може да призове за **разпит** всяко лице, което има информация за извършеното престъпление (чл. 101 НПК). Свидетелите се изслушват от съдията-следовател или поотделно и без присъствието на страните, но по тяхно искане в присъствие на техните адвокати (чл. 102 НПК). Свидетелите полагат клетва, че ще кажат истината и само истината (чл. 103 НПК). Ненавършилите 16-годишна възраст лица не полагат клетва (чл. 108 НПК). Лицето, срещу което има сериозни и съгласувани данни, че е участвало в извършване на престъплението, не може да се разпитва като свидетел (чл. 105 НПК). Призованите лица са длъжни да се явят, да положат клетва и да дадат показания. Журналистите не са длъжни да сочат своите източници. Когато призованото лице не се яви или откаже да положи клетва или да даде показания, съдията-следовател по искане на прокурора може да разпорежи принудително довеждане (чл. 109 НПК).

Лицата, поименно визирани в първоначалното или допълнителното искане на прокурора за започване на предварително следствие и срещу които все още не е повдигнато обвинение, се изслушват като **подпомогнати свидетели** (чл. 113-1 НПК). Когато лицето е посочено като извършител на деянието в молбата на пострадалия за конституиране на граждански ищец, и се яви пред съдията-следовател, той му разяснява това негово право и задължително го изслушва като подпомогнат свидетел, ако се съгласи за това. Лицето, сочено като извършител от свидетел, или срещу което има данни, които правят вероятен извода, че е взело участие при извършване на деянието, също се разпитва в качеството на подпомогнат свидетел (чл. 113-2 НПК). Този свидетел има право да се яви с адвокат, упълномощен или назначен по негово искане. Адвокатът се уведомява предварително за деня и часа на разпита, пет дни преди това, както и за правото му да се запознае с материалите по делото. Преди първия разпит на подпомогнат свидетел се разяснява правото му да се запознае с искането на прокурора за възбуждане на предварително следствие, с жалбата на пострадалия, както и със сигнала за извършеното деяние, подаден от всяко друго лице (чл. 113-4 НПК). По отношение на подпомогнатия свидетел не могат да се постановяват мерки за принуда (чл. 113-5 НПК). Във всеки момент той може да поиска да му бъде предявено обвинение, от който момент се счита за обвиняем и има всички средства за защита, както всяко лице, срещу което е повдигнато обвинение (чл. 113-6 НПК). Когато съдията-следовател реши, че срещу този свидетел са налице сериозни и съгласувани доказателства, които водят до извода, че е извършител на деянието, срещу него се подвигва и предявява обвинение (чл. 113-8 НПК).

Страните могат да бъдат изслушвани, разпитвани или поставяни в **очна ставка**, освен ако са заявили изричен отказ в присъствието на своя адвокат или на нарочно упълномощен техен представител. Адвокатът се уведомява пет дни преди извършване на действието, а четири работни дни преди разпита или изслушването материалите по делото се предоставят за достъп и проучване. След първото явяване на тези лица материалите са на разположение на техните адвокати във всеки момент и те могат да изискват копия на част или на всички материали от досието за тяхна сметка. Съдията-следовател може да откаже искането за получаване на копия, когато съществува риск от репресиране на някои от участниците в предварителното следствие, за което издава мотивирано решение. Този отказ може да се обжалва пред председателя на следствената камара (чл. 114 НПК). Прокурорът може да присъства при разпита, изслушването и очните ставки на обвиняемия, гражданския ищец и подпомогнатия свидетел (чл. 119 НПК). Съдията-следовател извършва действията, а прокурорът и адвокатите на страните и на подпомогнатия могат да задават въпроси или да представят свои бележки (чл. 120 НПК).

Когато се поставят въпроси от областта на техниката, съдията-следовател служебно или по искане на прокурора или на страните може да назначи **експертиза**. Когато той не се произнесе по направеното искане или не го уважи, може да се сезира следствената камара (чл. 156 НПК). Експертът се избира измежду лицата, фигури-

раши в национален списък, утвърден от Касационния съд, или от списък, утвърден от апелативния съд (чл. 157 НПК). Съдията-следовател запознава страните и техните адвокати със заключението на експерта, преди да ги изслуша, разпита или постави в очна ставка. Заключението може да бъде съобщено и чрез изпращане на страните на копие от същото. Във всички случаи им се дава срок, в който те могат да поискат допълване на експертизата или контраекспертиза. При отказ да се уважат тези искания се сезира председателят на следствената камара (чл. 167 НПК).

Следственият съдия може да издава различни **заповеди**, които се изпълняват на територията на цялата страна: за издирване; за явяване пред съдията; за довеждане; за арестуване и за задържане и други (чл. 122–136 НПК).

II. МЕРКИ ЗА ПРИНУДА

Мерките за принуда се постановяват от съдията-следовател или от съдията по свободите и задържането по отношение на обвиняем за деяние, за което се предвижда лишаване от свобода или по-тежко наказание (чл. 138, ал. 1 НПК). Тези мерки са установени **изчерпателно** в чл. 138, ал. 2 НПК: забрана да напусна определена територия; забрана да напусна жилището си; забрана да посещава определени публични места; задължение да се явява периодично в определена служба, специално упълномощена държавна институция или асоциация; забрана да управлява моторно превозно средство, а в някои случаи – задължение да предостави свидетелството за правоуправление в канцеларията на съда; забрана да се среща, както и да установява по какъвто и да било начин контакти с определени лица; задължение да се подложи на конкретни медицински изследвания, включително и при режим на хоспитализация; определяне на парична гаранция; забрана да упражнява определена професия или социална дейност; забрана да носи оръжие, а в някои случаи същото се предоставя в канцеларията на съда, и други.

Мерките за принуда се налагат с мотивирано решение във всеки момент от предварителното следствие. Съдията-следовател може да наложи повече от една мярка за принуда (чл. 139 НПК).

Съдията-следовател във всеки момент може да отмени наложената мярка или служебно, или по искане на прокурора, или на обвиняемия, след като вземе предварително мнението на прокурора. Съдията-следовател се произнася в петдневен срок. В случай че не уважи молбата или не се произнесе в този срок, се сезира следствената камара чрез писмено и мотивирано искане на апелативния прокурор, която се произнася в срок до 20 дни. Когато не се произнесе в този срок, мярката за принуда се счита за отменена (чл. 140 във вр. с чл. 186, ал. 1 НПК). Ако обвиняемият не изпълнява наложената му мярка за принуда, съдията-следовател може да издаде заповед за задържане, след което да направи искане пред съдията по свободите да постанови предварително задържане (чл. 141-2 НПК).

III. ПРЕДВАРИТЕЛНО ЗАДЪРЖАНЕ

Обвиняемият се счита за невинен и остава свободен. Когато е необходимо за разследването или за осигуряване на обществената сигурност, по отношение на него могат да се определят една или повече мерки за принуда, както бяха изброени по-горе. Когато се окажат недостатъчни за тази цел, като изключителна мярка може да се постанови предварително задържане (чл. 137, ал. 1 НПК).

Предварителното задържане се **постановява и продължава от съдията по свободите и задържането**. Той е съдия, който има ранг на председател или заместник-председател на съответния съд. Назначава се на тази длъжност от председателя на по-горната инстанция. Този съдия не може да участва при решаване на делото по същество (чл. 137-1 НПК).

Предварителното задържане и продължаването на същото е **допустимо** по отношение на лице, срещу което е повдигнато обвинение за престъпление или за простъпка, която се наказва с над три години лишаване от свобода, или когато не изпълнява задълженията си по наложена вече мярка за принуда (чл. 143-1 НПК). Предварително задържане и продължаване на същото е допустимо и когато то се явява единственият начин: 1) за запазване на доказателства или за да се предотврати оказване на натиск на свидетели и на пострадали; 2) за защита на обвиненото лице или за да се гарантира неговото явяване пред съдебните органи, или за да се предотврати извършване на друго деяние; 3) за да се сложи край на общественото безпокойство, провокирано от извършено изключително тежко престъпно посегателство или от самите обстоятелства, при които е извършено (чл. 144 НПК).

По принцип съдията по свободите се сезира с мотивирано искане на съдията-следовател, който му изпраща и делото, съпроводено с искането на прокурора (чл. 137-1 НПК). Има и изключения, предвидени в чл. 137-4 НПК, когато прокурорът може директно да сезира съдията по свободите, ако съдията-следовател, считайки, че в случая не трябва да се постанови задържане, е решил да не сезира с искането на прокурора съдията по свободите, както и в някои случаи на неотложност, изчерпателно посочени в този текст.

Въпросите по предварителното задържане се решават в състезателно производство, като задължително присъстват прокурорът, обвиняемият и неговият адвокат, упълномощен или назначен по негово искане. Съдията по свободите изслушва прокурора, който детайлно излага мотивите за своето искане, както и обвиняемия, а ако е необходимо – и неговия адвокат. Производството не се провежда публично, когато съществува опасност по този начин да се затрудни предварителното следствие или да се накърни достойнството на обвиняемия или на други лица (чл. 145 НПК).

Предварителното задържане не трябва да надвишава един **разумен срок**, който е необходим, като се имат предвид тежестта на извършеното престъпление, за което е повдигнато обвинение, и сложността на разследването, необходимо за разкриване на истината. Съдията-следовател или съдията по свободите незабавно освобождава задържания, ако са отпаднали предпоставките за задържането (чл. 144-1 НПК).

Предварителното задържане за простъпки и нарушения по принцип не може да надвишава четири месеца. В някои случаи, предвидени в НПК, съдията по свободите може да продължи задържането с още четири месеца, като този срок може да бъде подновяван, но за не повече от една година общо. В НПК са предписани простъпки, за които този срок е максимум две години, като е налице и възможност за следствената камера да го продължи с още четири месеца (чл. 145-1 НПК).

Предварително задържане за престъпления по принцип не може да продължи повече от една година. В някои случаи, предвидени в НПК, този срок може да бъде продължен с още шест месеца и може да бъде подновяван, но общо за не повече от три години, а за някои изчерпателно посочени престъпления – за не повече от четири години. Следствената камера може да продължи този срок с още максимум четири месеца (чл. 145-2 НПК).

От изложеното е очевидно, че за предварителното задържане са предвидени **максимални**, при това **преклузивни** срокове. За простъпките и нарушенията този максимален срок е две години и четири месеца, а за престъпленията – четири години и четири месеца.

Във всички случаи съдията-следовател служебно, след като получи мнението на прокурора, може да **освободи задържаното лице**. Прокурорът също може във всички случаи и във всеки момент да поиска от съдията-следовател освобождаване на задържания. В такъв случай той изпраща делото заедно със своето мнение на съдията по свободите, който решава въпроса. Отказът от освобождаване подлежи на апелативно обжалване пред следствената камера (чл. 147 НПК). Задържаният и неговият адвокат също във всеки момент могат да подадат молба за освобождаване. Тя се подава до съдията-следовател, който изисква мнението на прокурора, и ако то не е благоприятно, ги изпраща на съдията по свободите за решаване, заедно със своето мнение и молбата (чл. 148 НПК). По този начин се осъществява постоянен контрол над задържането, който се упражнява както служебно – от прокурора и съдията-следовател, така и по подадена молба от задържания или неговия адвокат.

В НПК на Франция (чл. 149 и сл. НПК) се съдържат подробни правила за **начина на обезщетяване** за претърпените имуществени и неимуществени вреди от лице, което е било задържано, а впоследствие производството е било прекратено, или лицето е оправдано, или пък освободено от наказателна отговорност.

IV. СЪЩЕСТВЕНИ ПРОЦЕСУАЛНИ НАРУШЕНИЯ

Следствената камера в хода на предварителното следствие може да бъде сезирана с искане за **анулиране на конкретно действие или на цялата процедура** от съдията-следовател, прокурора, страните или подпомогнатия свидетел (чл. 170 НПК).

Налице е **невалидност на действията**, когато са извършени при нарушение на процесуално правило, изрично посочено в НПК като съществено, или когато е нарушено всяко друго правило, довело до ограничаване правото на защита на страните (чл. 171 НПК).

Лицето, по отношение на което е допуснато съществено процесуално нарушение, може да се откаже от искането за обявяване на недействителност, при което извършеното действие запазва своята сила. Този отказ е изричен и се прави в присъствието на адвоката (чл. 172 НПК).

Тази процедура не се прилага по отношение на действия, които могат да бъдат предмет на апелативно обжалване пред следствената камера, както и по отношение на решенията по мерките за принуда (чл. 173, ал. 5 НПК).

Когато съдията-следовател подаде молба за анулиране на действие, той сезира следствената камера, след като е получил мнението на прокурора, за което уведомява страните. Когато прокурорът счита, че е допуснато съществено процесуално нарушение, което е основание за анулиране на действието, той изисква от съдията-следовател да изпрати делото на следствената камера за решаване на въпроса и уведомява страните. Страните и подпомогнатият свидетел също могат да сезират следствената камера с мотивирано искане за обявяване на недействителност на конкретни действия, като изпращат копие от него на съдията-следовател. Той е длъжен да изпрати делото на председателя на следствената камера. Когато реши, че молбата е недопустима по причина, че не е подадена в срок или че не е мотивирана, председателят на следствената камера връща делото на съдията-следовател, а когато реши, че е допустима, я изпраща на апелативния прокурор, който от своя страна сезира следствената камера за решаване на въпроса.

Обвиняемият под страх за недопустимост трябва да подаде своята молба за обявяване на невалидност на действията, извършени преди неговия първи разпит и на самия този разпит, в срок до шест месеца от повдигане и предявяване на обвинението. Правилото важи и за всеки следващ разпит. Същото се отнася и за подпомогнатия свидетел и гражданския ищец – този срок тече от първото тяхно изслушване и е важим и за актовете, извършени преди всяко последващо изслушване (чл. 173-1 НПК).

Страните трябва да изчерпят всички искания за невалидност и не могат да правят такива по-късно, освен ако не са им били известни. Следствената камера решава дали анулирането ще бъде ограничено до отделни действия, или и до всички други, които са засегнати от анулирането (чл. 174, ал. 2 НПК). Когато анулира действието, доказателството се отстранява от документите по делото и се съхранява в канцеларията на апелативния съд (чл. 174, ал. 3 НПК).

След като се произнесе по направеното искане за анулиране, следствената камера връща делото за продължаване на следствието на същия или на друг съдия-следовател (чл. 206 НПК). В същото време предприема всички мерки за осигуряване законност на предварителното следствие. За тази цел може да разпорежи извършването на конкретни действия по разследването, да освободи задържан обвиняем, да задържи обвиняем или да му наложи друга мярка за принуда (чл. 201 НПК). Освен това служебно или по искане на прокурора и страните следствената камера може да разпорежи да се проведе предварително следствие и за други деяния, извършени от обвиняемия, които не са били визирани в първоначалното или в допълнително искане на прокурора, или за които производството е било частично прекратено; може да раздели произ-

водството или да разпреди изпращане за решаване по същество на поправителен или полицейски трибунал (чл. 202 НПК).

Преклузивният срок за подаване на молби за анулиране на действия в хода на предварителното следствие поради допуснати съществени процесуални нарушения е 20 дни, след като съдията-следовател обяви, че следствието е приключило (чл. 175, ал. 2 НПК).

V. ЗАВЪРШВАНЕ НА ПРЕДВАРИТЕЛНОТО СЛЕДСТВИЕ

След като съдията-следовател реши, че предварителното следствие е приключило, той уведомява страните и техните адвокати, които в срок до 20 дни са длъжни да направят своите искания. След като изтече този срок, делото се изпраща на прокурора, който може да формулира своите искания в срок до един месец, ако обвиняемият е задържан, и до 3 месеца в останалите случаи (чл. 175, ал. 1 и 3 НПК).

За всички деяния следствието трябва да се проведе в **разумен срок**, като се имат предвид неговата тежест, сложността на разследването и упражняването на правото на защита. Когато изтекат две години от започване на предварителното следствие и то не е приключило, съдията-следовател сезира председателя на следствената камара, за да се реши дали да продължи следствието. От този момент такова искане трябва да се прави на всеки шест месеца (чл. 175-2 НПК). От изложеното е очевидно, че НПК не предвижда преклузивен срок за предварителното следствие.

Обвиняемият, подпомогнатият свидетел и гражданският ищец след изтичането на една година за простъпки или за нарушения и 18 месеца за престъпления, считано от повдигане на обвинението или от първото изслушване или конституиране на граждански ищец, могат да направят **искане пред съдията-следовател** да прекрати производството или да го внесе за разглеждане по същество в компетентния съд. Такова искане е допустимо и когато в продължение на четири месеца не са извършвани каквито и да било следствени действия. След изтичането на един месец от получаването на такава молба съдията-следовател или прекратява, или внася делото в компетентния съд за разглеждане по същество, или пък обявява, че следствието ще продължи. Когато той реши, че следствието ще бъде продължено, обвиняемият, гражданският ищец и подпомогнатият свидетел могат да сезират председателя на следствената камара. По същия начин се процедира и когато в едномесечния срок съдията-следовател не се е произнесъл по подадената молба (чл. 175-1, ал. 1 НПК). Следствената камара може да вземе решение за изпращане на делото за разглеждане по същество в компетентния трибунал, ако става въпрос за простъпка или нарушение, или да го предаде на съд със съдебни заседатели, ако деянието е престъпление. Може, освен това, да прекрати делото или да го върне за продължаване на следствието на същия или на друг съдия-следовател (чл. 207 НПК). При това връщане следствената камара може да разпреди да се извършат конкретни следствени действия, да се повдигне и предяви обвинение срещу конкретно лице, да задържи обвиняемия или да постанови по отношение на него друга мярка за принуда, както и да освободи задържан обвиняем, да разпреди извър-

шване на предварително следствие и за друго престъпление, извършено от обвиняемия, и т.н. (чл. 207-1 НПК).

Когато съдията-следовател приеме, че извършеното деяние не съставлява престъпление, простъпка или нарушение, или когато извършителят е неизвестен, или не съществуват достатъчни данни за вина, той издава постановление за **прекратяване на делото**. Когато издаденото постановление е на основание смърт на извършителя или поради освобождаване от наказателна отговорност, съдията-следовател трябва да прецизира дали лицето е извършило престъплението, за което му е било повдигнато обвинение (чл. 177, ал. 2 НПК). Постановлението за прекратяване може да се възразява с апелативна жалба пред следствената камера от прокурора и гражданския ищец (чл. 185, ал. 1 и чл. 186, ал. 2 НПК). Освен това то се обявява по надлежния ред, включително и чрез публикуване на цялото или на части от него в пресата или в електронни медии по искане на страните или с тяхно съгласие, или служебно, или по искане на прокурора (чл. 177-1, ал. 1 и 2 НПК). Когато предварителното следствие е започнало само по молба на пострадалия с конституиране на гражданския ищец, по искане на прокурора съдията-следовател може да постанови глоба на гражданския ищец до 1500 евро, ако молбата е била неоснователна. Това постановление може да се обжалва от гражданския ищец с апелативна жалба пред следствената камера или от прокурора – при постановен отказ да се наложи глоба (чл. 177-2 НПК).

Когато постановлението за прекратяване влезе в сила, то може да бъде отменено само поради **новооткрити обстоятелства или доказателства**, които не са били известни на съдията-следовател (чл. 189 НПК). Само на прокурора е предоставено правото да прави искания за възобновяване пред следствената камера, която е компетентна да възобнови или не прекратеното следствие (чл. 190 и сл. НПК).

Когато извършеното деяние е нарушение, съдията-следовател изготвя постановление за **предаване на делото за решаване в полицейски трибунал**. Това постановление слага край на възможността да се правят възражения за допуснати съществени процесуални нарушения (чл. 178 НПК).

Когато съдията-следовател реши, че извършеното деяние е простъпка, той изготвя постановление за **предаване на делото за решаване по същество в поправителен трибунал**. Това постановление слага край на възможността да се правят възражения за допуснати съществени процесуални нарушения и да се иска анулиране на извършените действия, както и на предварителното задържане и другите мерки за принуда (чл. 179, ал. 1, 2 и 5 НПК). В изключителни случаи съдията-следовател може да постанови нови мерки за принуда до провеждане на съдебното заседание. Когато е постановил предварително задържане, задържаният се освобождава незабавно, ако компетентният трибунал не проведе съдебно заседание до два месеца от задържането. Този срок може да бъде удължен с нови два месеца, но само от трибунала, който ще разглежда делото по същество (чл. 179, ал. 3 НПК).

Когато е изготвено постановление за предаване на делото за разглеждане в полицейски или поправителен трибунал, съдията-следовател изпраща и цялото досие на прокурора, който е длъжен незабавно да го изпрати в канцеларията на компетентния

трибунал. Призоваването на обвиняемия пред трибунала се осигурява от прокурора (чл. 180 НПК).

Когато съдията-следовател реши, че деянието, за което е повдигнато обвинение, е престъпление, той изготвя **постановление за предаване на съд и изпраща дело-то за разглеждане на съда със съдебни заседатели**. В това постановление задължително се посочват правната квалификация на деянието, предметът на обвинението и самоличността на обвиняемия. С него се слага край на възможността да се правят възражения за допуснати съществени процесуални нарушения. Постановените мерки за принуда продължават своя ефект. Досието, заедно с постановлението, се изпраща на прокурора, който на свой ред го изпраща незабавно в канцеларията на съда (чл. 181 НПК).

Постановлението за предаване на съд със съдебни заседатели подлежи на апелативно обжалване от обвиняемия (чл. 186, ал. 1 НПК). Постановлението за предаване на поправителен трибунал може да се възразява от обвиняемия и гражданския ищец, но само в случай, че деянието, за което е сезиран трибунальът, е престъпление и делото трябва да се разгледа от съд със съдебни заседатели (чл. 186-3 НПК).

Във всички случаи, когато делото е предадено за решаване в полицейски или поправителен трибунал, прокурорът, ако счита, че правната квалификация е по-тежка, може да сезира следствената камара (чл. 195 НПК).

За всички постановления на съдията-следовател след приключване на следствието, които бяха подробно изброени по-горе, се уведомяват прокурорът, обвиняемият, гражданският ищец и подпомогнатият свидетел (чл. 183 НПК).

В НПК на Франция са предвидени и редица **специални правила** за разследване, преследване и наказване на терористични актове; трафик на наркотици; сводничество и принуждение към проституиране на малолетни; сексуално насилие над малолетни; престъпления, извършени от юридически лица, и т.н.

Е. СЛЕДСТВЕНА КАМАРА

Всеки апелативен съд има поне една следствена камара, която се състои от председател и двама членове. Председателят се избира от Висшия съвет на магистратурата, а членовете всяка година се избират от общото събрание на съдиите от апелативния съд. Прокурорските функции при следствената камара се изпълняват от апелативния прокурор и неговите заместници. Следствената камара заседава веднъж седмично и се свиква от председателя или по искане на апелативния прокурор, когато е необходимо (чл. 191–193 НПК).

Следствената камара има редица правомощия, които упражнява само по подадени жалби. Нейните решения могат да се обжалват пред Касационния съд.

Прокурорът има право да подава апелативни жалби срещу всяко постановление на съдията-следовател и на съдията по свободите и задържането. Такива права има и апелативният прокурор (чл. 185, ал. 1 и 4 НПК).

Право на апелативна жалба има и **обвиняемият** срещу решенията: за конституиране на граждански ищец; за наложената мярка за принуда и отказа да се отмени същата; за предварителното задържане, за продължаването на същото и отказа за освобождаване; за предаването на съд и други решения, изчерпателно посочени в чл. 186, ал. 1 НПК.

Гражданският ищец може да подава апелативна жалба срещу: отказа да бъде конституиран в това качество; отказа да започне предварително следствие; прекратяването на делото, както и срещу всяко друго решение, което накърнява неговите граждански права и интереси.

При постъпила жалба делото или копие от същото се изпраща с мотивираното мнение на прокурора на апелативния прокурор, който го внася **за разглеждане в следствената камара** (чл. 186, ал. 5 НПК), като уведомява страните и техните адвокати за датата на заседанието, а делото остава на разположение в канцеларията на съда (чл. 186, ал. 3 НПК). Това е т.нар. **директно сезиране**. До съдебното заседание страните и техните адвокати могат да излагат писмено свои съображения, които те връчват на прокурора и на другата страна. Заседанието е закрито, освен когато по молба на обвиняемия е решено да се проведе публично. Публичността се изключва, ако това ще попречи на по-нататъшното разследване или когато ще накърни достойнството на конкретни лица. След доклада на съдията-докладчик апелативният прокурор и адвокатите на страните излагат в обобщен вид своите съображения. Следствената камара може да разпреди лично явяване на страната, а също и представяне на веществените доказателства (чл. 199 НПК). След приключване на дебатите камарата произнася своето решение, взето на тайно съвещание (чл. 200 НПК).

По същата процедура се произнася следствената камара чрез директно сезиране и по повод исканията на прокурора за възобновяване на прекратеното предварително следствие поради новооткрити обстоятелства.

Следствената камара разглежда и молбите за обявяване на невалидност на извършените действия по време на предварителното следствие (чл. 187 НПК). Страните могат да обжалват, освен това, всеки отказ на съдията-следовател да извърши конкретно действие по тяхно искане, включително и отказа да бъде назначена експертиза, както и отказа да бъде допълнена същата, да се включат повече експерти или да се назначи контраекспертиза (чл. 186-1, ал. 1 НПК).

В тези хипотези цялото дело или копие от него **се изпраща** заедно с мотивираното мнение на прокурора **на председателя на следствената камара**. Той с решение, което не подлежи на касация, изпраща или решава да не изпрати апелативната жалба на следствената камара. Когато не изпрати делото на следствената камара, председателят го връща на съдията-следовател, за да продължи разследването. Когато го внесе за разглеждане, следствената камара процедира по начина, който бе описан по-горе. Очевидно в тези хипотези **липсва директно сезиране**. Председателят на

следствената камера има дискреционни правомощия, за да реши да бъде сезирана или не следствената камера.

Ж. ОБОБЩАВАЩИ ИЗВОДИ ЗА ПРЕДВАРИТЕЛНОТО СЛЕДСТВИЕ

Първо, предварителното следствие е фазата на разследването, в хода на която се събират и оценяват събраните доказателства, преди да бъдат проверени и оценени от съда по същество. Съдията-следовател решава дали са достатъчно събраните обвинителни доказателства, за да се предаде обвиняемият на съд. Докато първоначалното дознание и дознанието при флагрантни деяния е една предварителна фаза, в хода на която се събират доказателства, за да се направи искане за започване на предварително следствие или да се сезира поправителният или полицейският трибунал. Няма дублиране на дейности, защото съдията-следовател може да използва събраните в хода на дознанието доказателства и не е длъжен отново да повтаря извършените действия. Освен това съдът със съдебни заседатели, който разглежда дела, по които е било проведено предварително следствие, събира и проверява само нови доказателства и не е длъжен отново да извърши действията, които вече са били извършени в хода на предварителното следствие. Затова е верен изводът, че този съд заседава и решава делата като въззивна инстанция, а съдията-следовател е първоинстанционен съдебен орган за разследване.

Второ, в хода на предварителното следствие фигурата на обвиняемия се конституира по дълги и сложни правила с нарочен писмен акт. Всички участници в тази дейност имат максимално осигурено право на защита. Редица правила са предписани при абсолютното условие, че неспазването им ще доведе до невалидност на извършените действия и неизползваемост на събраните доказателства.

Трето, предварителното следствие е организирано на принципите на състезателна процедура. Страни са обвиняемият, гражданският ищец и прокурорът. Те могат да изискват събирането и проверката на всички доказателства, които считат, че са необходими за разкриването на истината. Могат да обжалват постановленията на съдията-следовател. Прокурорът и адвокатите на обвиняемия и гражданския ищец могат да присъстват на следствените действия, които се извършват по тяхно искане. Но е вярно, че прокурорът е привилегирована страна, защото има повече права. Например във всеки момент той може да изисква делото и да се запознава със събраните доказателства, а адвокатите на страните – само преди извършване на действието, в което вземат участие. Прокурорът може да обжалва всички актове на съдията-следовател, докато другите страни – само изрично посочените в закона; той се поканва да присъства при оглед, претърсване, изземване и т.н. Това се обяснява с факта, че в наказателния процес прокурорът е главна страна, защото упражнява наказателния иск от името на обществото, на което престъпното деяние е причинило вреда. Иначе казано, проку-

рорът упражнява един иск, който принадлежи на обществото, което той представлява и от чието име действа.

Четвърто, съдията-следовател осъществява в хода на предварителното следствие две функции – от една страна, той е разследващ орган – събира и проверява доказателствата – както служебно, така и по искане на страните. От друга страна – оценява събраните доказателства, като постановява актове, които по своето естество са решаващи – прекратява делото, предава на съд обвиняемия, отказва да започне предварително следствие, налага мерки за принуда, конституира граждански ищец и т.н.

Пето, съдията-следовател действа като независим орган както от съда, който решава по същество, така и от прокурора. Единствено председателят на следствената камара е оправомощен да осигури доброто функциониране на съдиите-следователи в района на компетентност на апелативния съд и да съблюдава следствието да се осъществява без закъснение в разумни срокове (чл. 220 НПК). Затова разпоредбата на чл. 221 НПК задължава съдиите-следователи всяко тримесечие да правят отчети пред председателя на следствената камара за състоянието на делата, по които провеждат предварително следствие, с посочване на датата на последното извършено действие.

Шесто, в същото време съдията-следовател не извършва своята дейност напълно безконтролно. Най-тежката мярка за принуда – предварителното задържане, се постановява единствено от съдията по свободите. Той извършва или санкционира извършването и на някои действия по разследването, като прихващане на кореспонденция, изземване и други. Освен това следствената камара има изключителни правомощия в хода на предварителното следствие и упражнява цялостен контрол над дейността и постановените актове на съдията-следовател след надлежно сезиране от прокурора и страните. Затова тя се определя като втора инстанция на предварителното следствие.

Седмо, на френския НПК е познат институтът на преклудирание на възраженията. След като приключи предварителното следствие, повече не могат да се правят искания и възражения за допуснати в хода на същото съществени процесуални нарушения.

От изложеното в настоящото изследване може да се направи **обобщен извод**, че НПК на Франция се базира на концептуалната идея за разделяне на функцията по наказателното преследване от функцията по разследването. Прокурорът упражнява наказателното преследване, а съдията-следовател извършва разследването – като органи, които не се намират в каквато и да било подчиненост помежду си и са независими един от друг. Съдията-следовател е съдия и е несменяем като всеки съдия, а прокурорите са магистрати, организирани в субординирана структура. Те са сменяеми и са подчинени на изпълнителната власт – министъра на правосъдието. Съдията-следовател, който няма правомощия за наказателно преследване, не може да се самосезира и да започва предварително следствие, ако не е сезиран за това от прокурора или от пострадалия. Иначе казано, той не може да разследва, ако не е възбудено наказателно преследване. Прокурорът от своя страна, който има правомощието да упражнява

наказателния иск (наказателното преследване), принципно няма право да извършва действия по разследването. Това правило е абсолютно, когато става въпрос за предварителното следствие. Оправомощен обаче да преценява не само законността, но и целесъобразността на наказателното преследване, прокурорът може да има необходимост от допълнителни сведения. Именно затова той може да оторизира органите на съдебната полиция да проведат първоначално дознание или дознание при флагрантни деяния, в хода на което и прокурорът може да извърши отделни действия по дознанието. Получените материали могат да се използват както в хода на предварителното следствие, така и от полицейския или поправителния трибунал, които разглеждат делото по същество.

Други европейски държави са организирали наказателнопроцесуалната си дейност на концептуално различен принцип – дейностите по разследването и наказателното преследване не са разделени и се осъществяват от прокурора с помощта на органи на съдебната полиция, които в различните държави са в различна степен оперативно и процесуално самостоятелни, но винаги извършват действията по разследването под ръководството на прокурора като негови органи. Това е т.нар. фигура разследващ прокурор.

Проф. д-р Вихър Кискинов

ОБЕКТЪТ НА ПРАВНИТЕ НОРМАТИВНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Историята на правната наука от по-ново време показва, че теоретиците – изследователи на правната нормативност, не във всички случаи са имали поводи да изпитват задоволство от резултатите на своята научна последователност. Мотивът на техните търсения е пределно ясен. Нито един друг обект в областта на правните научни изследвания не заслужава толкова внимание, колкото ядрото на правните феномени – системата от правни норми. Тя е явлението, което отразява, а чрез това определя и насочва цялостното действие на правната система. Съсредоточи ли цялостното си внимание върху нея, стриктният правен изследовател бива упрекван в нормативност, загуба на връзка с действителността, доскоро – в идеализъм и в други не особено похвални научни намерения.

Историята на правните нормативни изследвания също учи, че всички опити да се обясни, че нормативността като насока на научната мисъл е същността на правното научно изследване, че това е неотменният обект на собствените правни научни дирения, биват заглушавани от хор на звуци и гласове, породени от гранични на правото явления. Тези явления също са значими, уважавани и ценени, но като всички причини или следствия трудно биха заменили, изместили и преодолели недооценката на основния правен изследователски обект, каквато тенденция се забелязва в маргиналните научни изследвания. Опитите за изживяване на това противопоставяне, изразени в намеренията за цялостно, „интегрално“ и прочее пълни изучавания на всички проявления на правото, само са вариант на недооценка на нормативните правни изследвания, защото, без да бъдат последните относително довършени, трудно може да се говори за едно интегрално разбиране, изучаване и изследване на правото като действително сложен обществен феномен.

Поради различни причини – абстрактност, сложност, многостранност, недостатъчен и неподходящ научен инструментариум, неподходящи изразни средства, значителна трудност на задачата и други подобни, нормативните изследвания на правото са предприемани, но не и довършвани. Значителна спънка са оказвали и намеренията за показване на всяка цена и във всички случаи на едно „цялостно“, „интегративно“, „пълно“ разбиране за правото – амбиция, от която страдат немалоко изследвания, включително и такива на днешния ден. Не на последно място, разбирането, че фундаменталните правни изследвания трябва да бъдат провеждани под сянката на определена философска теория, както и увлечението всички правни теории непременно да бъдат класифицирани към определени философски школи също изиграват не особено ката-

лизираща, а понякога и възпираща роля в специализираните правни нормативни изследвания.

В резултат на всичко постигнато, ако днес юристът-учен се запита – кой е обектът на правните нормативни изследвания, уверено ще си отговори – системата от правни норми. Този отговор обаче, сам по себе си, не придвижва достатъчно напред знанието ни за основния изследователски обект на правната наука или поне на правната теория. Следващите теми, които непременно поражда едно стандартно научно изследване – как и кой създава тази система, каква е формата на нейното съществуване, какви са методите за изследване и възпроизвеждането ѝ, как учените комуникират при изследване на тази система, как тя се използва в практиката – напускат територията на формалната определеност – качество, така необходимо на всяко научно изследване и рационална човешка дейност.

Независимо от всичко, правните нормативни изследвания се нуждаят от продължаващи занимания. Няма друга наука, освен правната, която да извърши тези изследвания. Желает ли правният изследовател да отговори на въпроси от онтологично и гносеологично естество, на въпроси, които до голяма степен предопределят съществени качества не само на правната наука, но и на правната практика в нейните многообразни форми, той стига до извода, че заниманията с темата за правното нормативно битие са задължителни и непреодолими за едно системно научно правно изследване.

1. СИСТЕМАТА ОТ ПРАВНИ НОРМИ

Общоприетост. Твърдението, че правните норми образуват система, че обектът на правните нормативни изследвания е системно образувание, днес е неоспоримо. Няма сериозен изследовател, който да отрича системните качества на обединенията от правни норми. Като проявяват функциите си в процеса на реализация, нормите се свързват помежду си и в резултат на съвместното им действие правните субекти достигат до определени и желани от правото резултати.

През последните няколко десетилетия, под въздействието на развилите се през 60-те и 70-те години на миналия век системни изследвания, методологията на системния анализ се радва на засилен интерес от страна на правната наука. Съществуват дори и мнения, че единственият шанс на правната теория да покаже научните си качества е изследването на правните норми и изобщо действието на правото като системно образувание. Извън тези доста крайни твърдения, в днешно време аргументацията на системните изследвания в правото намира по-солидни доводи в нарастващите системни качества на нововъзникващи обществени процеси.

Системна методология. Изследователят, който поставя в центъра на научното си внимание системата от правни норми, безспорно следва да използва методите на системния анализ. Те са общонаучни познавателни процедури. Прилагат се към всички обекти, изследвани като системи. В процеса на анализ чрез тях се установяват ви-

дове компоненти; функции на всеки един от тях; връзки, възникващи в резултат на изпълнение на тези функции; структури, образувани от взаимосвързани компоненти; процеси като последователно реализиращи функциите си компоненти; йерархии в общата структура. Това са само част от основните въпроси на всяко едно системно изследване. Няма причина правните системни изследвания да се отклоняват от общите предписания на системната методология.

Необходимост. Съвременното общество е подредено. Нарастваща част от отношенията в него възникват по предварително конструирани схеми. Това твърдение има особена значимост за отношенията в настъпващото информационно общество. Тези отношения по своята природа са замисляни системно и също така са системно изградени. Голяма част от тези системни отношения се нуждаят от правна регламентация. Нормативните средства, които ги уреждат, по необходимост трябва да отразяват качеството „системност“ на своите прототипи. Ето така системните качества на обществената действителност изискват системни качества на правната уредба. Тази нова социална обстановка поставя нови изследователски задачи пред правните науки и особено пред правната теория.

Нови познавателни цели. Гносеологията на правната нормативност следва да напусне равнището на отделната норма и да се ориентира към детайлно изследване на по-висши нормативни образувания, тяхното действие и изобщо – всички техни системни проявления. Това отдавна са направили практиката по прилагане на нормите и отрасловите правни науки, отговаряйки на изискванията на правната реализация. Мащабите на тяхната системност обаче не покриват цялостния обект на изследване на правната теория. Гносеологията на отрасловоправните изследвания не отговаря на научните идеали, постулирани от правната теория през XIX и XX век.

Поставянето на същите въпроси в теоретичен аспект поражда сериозни онтологични и гносеологични проблеми, предизвиква появата на нови изследователски теми. Една е познавателната ситуация, когато в центъра на разглеждане е отделната правна норма, съвсем други са онтологията и гносеологията на едно цялостно нормативно изследване. Познаването на една норма като нормативен феномен и като реализация се различава от познаването на комплекси от норми и тяхното взаимоотноверзано действие. Забраната „не кради“ и съответната ѝ норма в едно морално общество имат еднакво звучене в индивидуалните съзнания, фиктивната съвкупност от които се изразява с понятието „колективно съзнание“. Няма да отговаря на действителността твърдението, че същото съответствие между множество индивидуални съзнания се наблюдава спрямо нормативната процедура на гражданския, наказателния и законотворческия процес и обуславящите тези процеси нормативни правни структури. Предполагането, че съществува колективна общност от индивидуални знания във вид на по-сложни нормативни образувания, напуска сферата на здравия разум. В засилваща се скала на фиктивност попадат всички следващи твърдения, които се основават върху едно цялостно съществуване на системата от правни норми, съставено от всички норми и всички връзки между тях.

Еволюцията на нормативните правни изследвания към действителна системност, и то в нейните конкретни проявления, създава нова познавателна обстановка в теоретичните нормативни правни изследвания.

Изследванията на правните норми в тяхното самостоятелно съществуване и действие, което всъщност е само една удобна теоретична идеализация, се различават от изследванията на нормативните структури, разгледани в аналогичните им аспекти. Индивидуалните правни мисловни конструкции и съответните им действия на правните субекти са несъпоставими по абстракция, определяване и изобщо по връзки с действителността с цялостната картина на една предварително замислена, създадена и реализираща се сложна нормативна структура. Генерализирането на тази тенденция, състоящо се в поставяне на цел за разглеждане на всички нормативни структури, поражда ново състояние на научните дирения.

Тази нова познавателна среда показва качества, цели и задачи, непознати на традиционните теоретични правни изследвания. Самото концептуализиране, формулиране и поставяне на проблематиката е не особено леко и безпроблемно научно усилие.

2. СЪЩЕСТВУВАНЕ НА СИСТЕМАТА ОТ ПРАВНИ НОРМИ

Идеално явление. Системата от правни норми е идеално явление.

Съществуване. Системата от правни норми не съществува априорно. Тя не е предварително създадена и налична преди творческата дейност на законодателя, практиката на правоприложителя и анализите на научния изследовател. За разлика от природните науки и тяхната практика, юристите не намират готов своя основен обект на изследване и изучаване – системата от правни норми. Всяка дейност в сферата на правото конструира *ad hoc* и в мащабите на своите задачи тази част от нормативната система, която е определена от нейните конкретни цели.

Правните системни изследвания не преднамират своя обект. Не може да намери аргументи твърдението, че юридическото конструране, което създава конструкцията на правната система, предхожда научния познавателен процес. Още по-малко аргументирани са твърденията, че юристите от практиката използват готовата конструирана правна система, а учените провеждат върху тази готова система своите изследвания. Непосредственият извод от подобна позиция – че предмет на юридическата теория на правната система е тази предварително конструирана правна система, включително нейната централна подсистема, системата от правни норми – поражда методологически, гносеологични и онтологични въпроси.

Научно изследване, възприело априорното съществуване на правната система и нейното ядро – системата от норми, изпитва онтологични и методологически трудности. След като създаването на правната система предхожда научния познавателен процес, то непременно трябва да получи отговор въпросът – коя наука и кой конструира

правната система? Неговият отговор би следвало да представлява онтологична предпоставка за правните теоретични и отраслови научни изследвания. След като съгласно това априорно юридическо конструиране правната наука преднамира организиран и, неизвестно как, но непременно – обективиран, своя обект, то идват следващи въпроси – коя е науката, създала методите за юридическо конструиране на правната система, и каква е средата, в която е обективирана тази система? След като друга наука, а не правната теория и отрасловите правни науки създават техния обект, следващият логичен извод на това схващане е, че тези методи са извън изследването на правната система и извън научния познавателен процес на правната наука. Очевидно това разбиране изключва от теорията на правото много голяма част от съществените въпроси на правните системни изследвания. Подобна позиция може би е приемлива за правни системи, изградени въз основа на принципи, но в системи от нормативен тип тя трудно може да намери аргументация.

От позицията, обсъждаща конструирането и изследването на системата от правни норми, е необходимо разграничаване на поне два вида научни действия – първи вид, насочени към конструирането й¹, и втори вид научни действия, насочени към изследване на така конструирания изследователски обект. Често тези два вида действия не се различават и протичат паралелно. Самото конструиране на част от системата е значима изследователска задача. Веднъж осъществено, конструирането служи като източник на подразбиращи се заключения с несъмнена новост и полезност за последващи изследвания.

Формиране. Системата от правни норми се формира в резултат на индивидуални познавателни усилия. Тя, а по-точно нейни части, се създават в индивидуалните съзнания на изследователите в резултат на собствените им познавателни усилия. Системата от правни норми, формирана в индивидуалните съзнания на субектите, е продукт на мисловна дейност.

Индивидуално съществуване. Системата от правни норми съществува в индивидуалните съзнания. Резултатът от индивидуалните познавателни усилия възниква и съществува в съзнанието на субекта, който извършва мисловните операции по формиране на идеални структури. Така е и в случая с правните нормативни структури. Правните норми и системните образувания, създадени от тях именно посредством индивидуалните мисловни операции, съществуват в оригиналната форма на възникване-то си само в индивидуалните съзнания.

Единствена среда на съществуване. Индивидуалното съзнание е единствено-то място за съществуване на системата от правни норми. Тя няма друго място на съществуване, освен в индивидуалните съзнания. Нормативните обединения, възникнали в резултат на индивидуални мисловни операции и като мисловни резултати, се намират в съзнанието, което ги е породило. Правният субект не намира обобщено, независимо, „онагледено“ и общодостъпно обществено или друго по-висше съзнание,

¹ В един по-широк изследователски контекст тук могат да бъдат отнесени всички преднормативни изследвания и техни резултати, които създават проекти на нормативни структури или научни хипотези за възможно или необходимо съществуване или създаване на такива структури.

което съдържа части от нормативната правна система или нейната цялост. Не съществува „трансцендентален субект“ (Хусерл) в качеството на надличностна, чиста субективност, който е в състояние да познае и помести в съзнанието си цялата система от правни норми.

Субективна реалност. Системата от норми е субективна реалност. Като съществува в индивидуалните съзнания, системата от правни норми е реалност от субективен характер. В това си качество, без да напуска индивидуалното съзнание, тя е достъпна единствено чрез мисловни операции на същото индивидуално съзнание. Субективната индивидуална реалност на системата от норми няма непосредствени проявления в действителността. Тя не може да бъде наблюдавана непосредствено от външни наблюдатели. Те съдят за нейното съдържание опосредствано – чрез действията на субекта или чрез нейните текстови описания, които субектът създава. Тя не проявява активност извън и независимо от активните мисловни операции на познаващия субект. В този смисъл родената от индивидуално съзнание част от системата на правните норми няма сама по себе си самостоятелна форма на развитие. Нейното развитие е резултат на мисловни действия, извършени от субекта, който я конструира. Това развитие протича отново в рамките на индивидуалното съзнание.

Обвързаност. Съществуването на системата от правни норми е обвързано с индивидуалните изследователи. Всеки правен изследовател създава частична, ограничена, собствена част от нормативната система, своя субективна реалност, в която тази част от нормативната система индивидуално съществува. Правната наука не познава методи и среда, чрез които тази система, без да бъде съществено променена и в оригиналния ѝ вид, да бъде отчуждена от индивидуалното съзнание.

Непълнота и ограниченост на индивидуалните съществувания. Поради ограниченост на индивидуалните познавателни възможности, както и поради значителната сложност на системата всеки изследовател създава частична, ограничена и непълна част от нормативната правна система.

Общност. Няма среда, в която системата от правни норми да съществува в пълнота. В даден момент не съществува нито в отделните индивидуални съзнания, нито извън тях цялостна и завършена система от правни норми. Не съществува обща, обединена, общодостъпна субективна реалност, която да е сума на индивидуалните субективни реалности.

Обмен на нормативни структури. Не съществуват методи за пряк, неопосредстван от други явления обмен между индивидуални съзнания на части или на цялата система от правни норми във вид на нормативни структури.

Абстрактни модели. Правната наука не разполага със стандартизирани абстрактни модели на типични нормативни структури в понятията на системната методология, които модели да служат като матрица за създаване на индивидуалните нормативни модели. Единственият общоприет структурен модел е този на правната норма, ако пренебрегнем нестихващите спорове за нейния дву- или тричленен структурен строеж, както и по-новите изследвания за разнообразните структури на различните видове правни норми. По-висшите общоприети структурни образувания – пра-

вен институт, правен подотрасъл и отрасъл, са разпознаваеми като самостоятелни образувания, но не и структурирани като съставени от типизирани обединения от правни норми с обосноваване „закон“ на връзка между тях и точно определени функционални прояви.

Методи за формиране. Не съществуват методи за формиране на системата от правни норми като цялостно образувание. Правната наука не разполага със стандартизирани и общоприети методи за формиране на системата от правни норми – нито в индивидуалните съзнания, нито като описание извън тях. Предпоставка за тяхното създаване е наличието на абстрактни модели на типични структури в системата от правни норми.

Средства за запазване. Науката не разполага със средства за запазване на нормативни структури и с неиндивидуална среда на тяхното съществуване. Правната наука не познава средства за непосредствено, а не опосредствено, чрез естествения език, запазване на нормативни структури и за обединяване на множеството индивидуални нормативни структури, намиращи се в съзнанията на изследователите. Всяко отчуждаване на нормативна структура от първоначалната среда на възникване и съществуване представлява опосредствено описание чрез изразните средства на естествения език.

Обектът на правно нормативно изследване. Всички изтъкнати по-горе черти на системата от правни норми аргументират един основен извод. Не съществува обект на нормативно правно изследване, независим от индивидуалното съзнание. Съществена част от правната наука – тази, която изследва нормативното битие на правото във вид на система от норми, не разполага с определен обект на изследване извън съзнанията на отделните изследователи.

Това обстоятелство не може да се квалифицира като катализатор на системните научни изследвания в правото. То се отразява както върху изследванията на системата от правни норми, така и в един по-общ план върху изучаванията на правната система.

Описаната научна обстановка не способства за постигане на общоприети научни резултати, за продължаващи в дълги периоди от време колективни научни изследвания. Липсата на неиндивидуализиран обект не способства за приемственост в нормативните изследвания. Съществуващата изследователска ситуация е преграда за прилагане на по-сложни научни методи.

Следователно желае ли юридическата наука в нейните нормативни специализации да изпълни стандартните критерии за научност на изследванията си, нейна първостепенна цел е да създаде нови методи за изследване на нормативната система и обща среда за съществуване на техните резултати. Тези методи и тази среда науката следва да използва, за да конструира системата от правни норми като цялостно образувание. Не успее ли да направи това, правната теоретична наука няма да разполага с ясно определен обект на собствените си изследвания. Изводите от тази познавателна обстановка, оценени и сравнени с общите изисквания към научните изследвания, водят до констатации, които показват ограничеността на системните анализи в правото при условията на съвременната правна онтология и гносеология.

3. ОПИСАНИЕ НА СИСТЕМАТА ОТ ПРАВНИ НОРМИ

Необходимост. Поради обстоятелството, че системата от правни норми не съществува самостоятелно и независимо от индивидуалните съзнания, всеки изследовател, създал част от нея, се стреми да предаде тази част на останалите изследователи посредством описанието ѝ чрез наличните му изразни средства.

Естественият език. Общоприето средство за описание на индивидуално създадените части на системата от правни норми е естественият език. Нормотворецът се стреми да стандартизира и формализира този език, но неотменна пречка в тази му дейност е неотклонното изискване за общодостъпност на нормативните актове. Техни адресати са всички правни субекти, поради което въвеждането на строги ограничения и формализирани езикови средства, които са неприсъщи на естествения език, винаги среща основателните възражения, аргументирани с изискванията за разбираемост на законите.

Други средства. Схеми, таблици и други подобни графични средства се използват все по-често от конструктивно мислещите юристи, за да изразят формалните качества на нормативните структури, а често и на концептуални структури, наричани в правната наука юридически конструкции. Юридическите конструкции нямат точно определен компонентен състав и описани функционални взаимодействия между компонентите. Често срещаните квалификации като „ювелирна“, „стройна“, „блестяща“, адресирани към концептуалните юридически конструкции, са външните свидетелства, които показват, че правната наука не разполага с установен формализъм за израз на тези нейни концептуални структури.

Историята на правната наука показва, че непрекъснато са търсени формални изразни средства за описание на правните явления. Като се започне с твърденията за „хармония“, „божествена светлина“ и други подобни ирационални квалификации, премине се през характерния за правни изследователи на XVII век възглас за „повече геометрия в правото“, „химията на правото“ и „простите елементи на правото“ при Йеринг, и се стигне до формалните логически системи от XX век – всички тези желаниа или опити за повече формална определеност показват стремеж към търсене на други средства за израз на системност в образуваната от правни норми. Но те показват и друго. Юристът винаги е откликвал в тези свои търсения на последните научни, обикновено – природонаучни, постижения. Никога доскоро обаче той не е получавал от общата методология на науката достатъчно подходящ формализъм за израз на сложните зависимости между нормативните правни структури. Излишно е да се обосновава, че подобна общонаучна основа не е задача на правната наука. Нейна задача при наличието на такава основа е детайлно да развие своите нормативни образувания и да им придаде формалността на същата тази обща основа.

Несъответствие. Съществуват условия за несъответствие между индивидуалните нормативни структури и тяхното словесно описание. Тези условия се формират от много фактори – липса на общоприети нормативни модели и методи за създаването

им, използване на неподходящи изразни средства, недостатъчно формализирани понятия, многозначност на термините, неумение на индивида да изрази точно индивидуалната нормативна структура, нестандартизирани изразни средства. В резултат на действието на тези фактори невинаги словесното описание съдържа пълен модел на нормативната структура, от която произхожда.

Загуба на качество. Описанието на нормативните структури чрез естествения език е съпроводено със загуба на качество. Причините се дължат на нестандартизирани методи, нестандартизирани нормативни структури. Липсата на общоприети модели на нормативни структури, които да осигуряват основата на формалната комуникация, се отразява и върху езиковите средства за описание на нормативни структури. Те са недостатъчно формално определени, нееднозначни.

Комуникация между изследователите. Създателите на нормативни структури и техните адресати комуникират помежду си не непосредствено. Средството за обмен на структури между тях е описанието на тези структури посредством естествения език. Процесът на комуникация включва: първо, описание на нормативните структури, създадени от определен субект, посредством естествения език. Това описание е съпроводено със загуба на качество. Второ, изграждане на нормативна структура в познаващия субект чрез възприемане на описанието. Тук също са налице условия за загуба на качество.

Реконструкция на нормативни структури. Всеки следващ изследовател, възприемайки езиковото описание, се стреми да създаде нормативна структура, възможно най-близка до първоначалната нормативна структура, съществуваща в съзнанието на първия субект. Отделен е въпросът, че при възприемането на чужда структура резултатът от мисловните операции следва да бъде съобразен със собствените структури както по отношение на общата „матрица“ на субекта-източник, така и спрямо конкретното нормативно построение.

Ако при нормативното познание на равнище „норма“ е възможна реконструкция на нормативността чрез използване на категориите на лингвистиката и семантиката, то при описание на по-комплексни нормативни структури липсата на техни абстрактни модели в описващия и възприемащия субект не може да бъде заменена с подходящо използване на правила с източник от лингвистиката и семантиката. Казано по друг начин – особените нормативни структури изискват особени средства и правила за тяхното описание и възприемане. Тези средства и правила не се изчерпват с лингвистичните и семантичните структури и правила на естествения език.

Контрол за идентичност на нормативни структури. Правната наука не разполага с преки методи за сравнение и контрол на идентичност между нормативни структури в различните индивидуални съзнания.

Методи за описание. След като правната наука не разполага с абстрактни модели на нормативни структури, то съвсем логично е, че тя не разполага и с методи за словесно описание на такива структури. Целта на такива методи е да осигурят един рационален и възможно най-пълен преход от субективната реалност на оригиналното съществуване на една структура в нейна словесна форма. Проблемът е особено зна-

чим в сферата на нормативното творчество, където законодателят трябва най-точно да изложи в текст своята воля.

Методи за възприемане на описанието. Както описанието, така и възприемането трябва да се основават на възможно най-точни и рационални методи. Обратният преход – от текст към структури, също следва да се извършва посредством конвенционални методи. Тяхната цел е, като използва стандартните описания на нормативни структури, получени чрез методите за описание, да възстанови възможно най-точно изходните нормативни структури в качеството на структурите, съществуващи в съзнанието на описващия субект. Такива методи се основават върху формалните качества на текстовете, създадени от методите за описание. Знанието и прилагането на методите за описание са предпоставка, условие за създаване и прилагане на реконструиралите методи.

4. КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА НА НОРМАТИВНИТЕ СТРУКТУРИ

Съпоставяния с реалното. След като системата от правни норми се намира в индивидуалните съзнания като субективна реалност, то не съществува неин оригинал, който да служи като основа за съпоставяния и съждения за съответствия на индивидуално изградените структури с някакъв общ оригинал. Не може да бъде намерен, както в природните науки, материален обект, който да служи като критерий за истинност, пълнота и съответствие с индивидуално изградената система от правни норми, разбрана в нейната цялост.

На едно по-детайлно равнище – това на отделните нормативни структури, са възможни само частични съпоставяния с породените от тях отношения в действителността. Нормативните структури се създават, за да регулират съответните им социални отношения. В началните моменти на своето съществуване в съзнанието на законодателя те нямат аналог в реалната действителност и следователно не могат да бъдат съпоставяни с реални явления и процеси. Изключение правят тези нормативни структури, които са създадени от законодателя, за да превърнат вече възникнали и осъществили се отношения и техните резултати в правни отношения и правно значими резултати. Но за тях също се поставя въпросът за съответствие с реалните отношения, тъй като законодателят невинаги успява да създаде точен нормативен аналог на тези отношения.

Граничност. Нормативните структури са явления, които представят и моделират нееднородни същности. Те съдържат модели на същности, които се намират на границата между съществуващото и дължимото. Те притежават елементи, представящи съществуващото – хипотезите на съставлящите ги правни норми, но съдържат елементи, които представят и предвижданото – диспозициите на техните норми.

В мащабите на самостоятелната правна норма въпросът за оценка на нормативните явления е сравнително добре определен. Достатъчно е проблемът да се разгле-

ни в двете му части – оценка на пресъздаване в нормата на съществуващи факти – хипотезната част, и оценка на възможност за настъпване на бъдещи факти – предписващата част на правната норма.

При по-развити нормативни структури проблемът се усложнява. Те са цялостни образувания, в тях съществуват и действат норми с различни функции. Някои нормативни структури, като например тези от гражданското право, имат продължителен период от време за реализация и действие в реалността. Структури, като съдържат диспозитивни норми, показват условност на реализациите си. Такива и други подобни структури уреждат развиващи се фактически състави, които, първо, трудно могат да бъдат обхванати и анализирани в цялостните си проявления, и второ, невинаги тези състави се регистрират така, че изследователят да разполага с емпирични факти, от които да съди за една дългосрочна реализация на компонентите на нормативните структури.

Оценка на законодателя. Той може да оценява само условията за приложимост на нормативните структури, абстрактната възможност да породят предписваните последици и съответствие с общите абстрактни „матрици“, които правната теория следва да му предостави като модели за създаване на обосновани конкретни нормативни структури.

Оценка на адресатите на нормативните структури. Адресатите могат да оценяват съответствието на създаваната от тях нормативна структура с нормативните текстове и изходните структури на законодателя. Както се изясни, не съществуват рационални методи, ръководещи тези оценки. Те оценяват и приложимостта на тези структури, т.е. при наличието на съответните фактически състави предвижданите правни последици в нормативните структури да са реално осъществими.

Цялостна оценка. Пълна оценка на една нормативна структура, която включва всички нейни връзки и съотношения с реализацията на основното ѝ предназначение – да регулира обществени отношения, може да дойде само въз основа на практиката по нейната реализация.

Различни основания. Следователно критериите за оценка на нормативните структури имат различни основания и се извършват от различни субекти. Оценка се извършват при различни предпоставки и с различни методи, доколкото такива са създадени.

Оценка за абстрактна приложимост се извършва от законодателя и учения.

Оценка за съответствие с нормативните текстове се изпълнява при реконструиране на нормативните структури, съпровождащо всяко едно възприемане на нормативните актове. Типично е за адресатите на правото, но се извършва не по-малко интензивно в правотворчеството и в научните изследвания.

Оценка за реална приложимост се извършва само при наличие на конкретен фактически състав и възможност за действие на адресатите съобразно с предписваното в нормативните структури.

Оценка за истинност. Нормативните структури, като съществуват в индивидуалните съзнания, не подлежат на оценка за истинност. Тяхната „истинност“ е категория

извън полезрението на нормативните правни изследвания и се отнася към моралните категории.

Критерии за оценка преди реализация. Може да се обсъжда не „истинността“, а способността на нормативните структури да изпълняват функциите, заради които са създадени – да уреждат, регулират обществените отношения, да предизвикват правен резултат. В този аспект може да се търси не истинност, а приложимост (функционална възможност) на нормативните структури да уреждат обществените отношения. Критерият за оценка на една нормативна структура е способността ѝ да предизвиква правен резултат (приложимост).

За „валидност“ на правни нормативни структури, извън темата за тяхното законсъобразно създаване и оповестяване, може да се говори само в правни култури, основали разбирането си за правото като система от принципи, а не като система от норми.

„Валидността“ на правни норми като йерархична връзка между обща и специална норма в едно последователно системно виждане е качество на нормативната структура. Валидността не е качество на дедуктивното изграждане на системата от норми.

Оценка за съответствие с разпоредбите на нормативните актове. Съпоставка, на която подлежи определена нормативна структура, е нейното съответствие, и то по формални критерии, с нормативните текстове, въз основа на които тази структура е създадена. Тук също липсва формален метод, но правилата на езиковото тълкуване изпълняват подобни функции. Систематичното тълкуване в сегашното му разбиране, поради най-общите твърдения за неговата същност, трудно може да предложи формално определен метод за изграждане и оттам – за оценка за формално съответствие между текст и нормативни структури. Критерият за оценка на съответствие на нормативните структури с разпоредбите на нормативните актове следва да се търси в методите, чрез които се създават тези структури, и чрез методите за „реконструирането“ им. Първо, колкото по-формално определени са тези методи, и второ, колкото по-точно са приложени същите методи, толкова повече нараства възможността за съответствие между оригинална и „реконструирана“ конструкция.

Установяване на приложимостта. Приложимостта на нормативните структури се установява в правната практика. Приложимостта се състои в способността на нормативните структури да определят поведение, което предизвиква предвидените в тях правни последици. Една нормативна структура е приложима, ако чрез предписаното в нея правните субекти са в състояние да извършват определени действия и постигат определени резултати. Социалната обоснованост на тези действия и резултати е предпоставящ за правото въпрос, но той е извън материята на нормативното битие на правото и обсъжданата тема за оценка и „истинност“ на нормативните структури.

Оценяване на нормативни структури. Само нормативни структури, преминали практическа реализация, могат да бъдат оценявани за приложимост. Критерият за оценка на една нормативна структура е възможността ѝ посредством определяне по-

ведението на правните субекти и чрез това поведение да предизвиква промени в обществената действителност.

5. ПРОБЛЕМЪТ И ПРАВОТВОРЧЕСТВОТО

Конструиране. Щом не съществува система от правни норми, извън и независимо от индивидуалните съзнания, то въпросът за нейното конструиране посредством нормотворчески усилия се поставя също така ограничено и частично, както и съществуването на системата от норми в индивидуалните съзнания.

Системно нормотворчество. Системно нормотворчество може да съществува само при наличието на изградена система от правни норми и при наличието на специализирани методи за нейното създаване, допълване и изменение.

Условия за стандартизирано нормотворчество. Условията за нормотворчество, осъществявано съобразно определени методи, са:

- наличие на типизирани абстрактни нормативни структури като инструмент за формиране на конкретни нормативни структури;
- наличие на методи за създаване на конкретни нормативни структури;
- наличие на методи за изменение и отмяна на такива структури, без да се нарушават системните качества на цялото – нормативната система;
- езикови конструкции, стандартизирани, съобразени с нормативните структурни-модели и способни да изразяват техните особености;
- среда за изграждане и съществуване на модели на системата от правни норми, които са извън индивидуалните съзнания.

Обобщената цел се изразява в необходимост от създаване на такива системни юридически техники, чрез които ще се постигне изграждане на правните норми като действително системно образувание, както и поддържане на интегративните качества на така създадената система.

Рационалният законодател. Ориентацията към системно нормотворчество и системни законодателни техники хвърля нова светлина върху темата за рационалното законодателстване. То е реалност в среда, отчитаща много характеристики. Между тях едно от централните места заемат идеята, възможността и инструментите за изграждане на пълни, типизирани и взаимосвързани нормативни структури. Всяко допълване, изменение или отмяна в нормативната система трябва да става според предписанията на специализирани нормотворчески методи. Тяхна основа е системността на правните норми.

6. ПРОБЛЕМЪТ И ПРАВНАТА ПРАКТИКА

Идеалният характер на системата от правни норми и правоприлагането. Несъществуването на цялостна система от правни норми, независима от индивидуалните съзнания, въздейства върху правоприложната дейност.

Трябва да се отбележи, че в правоприложната практика липсата на цялостна система не се отразява така съществено, както например в правотворчеството. Причината е, че конкретните правоприложни усилия съсредоточават вниманието си върху много малки части от цялостната нормативна система. Тези части са определени от фактическия състав на съответния казус. Само в редки случаи на обобщаване на съдебната практика и създаване на тълкувателни решения от общ характер от върховните съдилища хоризонтът на правоприложителя обхваща по-големи части от нормативната система.

Във всички случаи обаче готови нормативни обединения и възможностите за техни развития и обогатявания са необходими за всеки субект, който реализира правните норми.

Нееднакво правоприлагане. Създаването въз основа на едни и същи нормативни текстове на различни нормативни структури в съзнанието на различни правоприложители ще води до разлики в нормативната основа на сходни случаи, а оттам – и до различаващи се решения.

Константна практика или уеднаквяване на сходни случаи. Ето защо правоприложителите се ориентират към „валидираните“ от предишни правоприложения резултати от реализация на нормативните структури. Така се олицетворява идеята за единство и последователност на правното прилагане. То обаче има и друга страна – уеднаквяване на ненапълно сходни случаи, продиктувано не от особеностите на казусите, а от стремеж за прилагане на вече проверени от практиката нормативни конструкции.

Отново средството за преодоляване на тази ситуация може да се види в създаване на нормативни структури, независими от индивидуалните съзнания.

Условие за еднообразно прилагане на нормативната уредба. Наличието на система от правни норми, цялостно изградена и съществуваща извън индивидуалните съзнания, е условие за еднообразно прилагане на нормативната уредба. Това твърдение се конкретизира в две насоки – първо, съществуването на такава система е предпоставка за еднаквост на индивидуалните нормативни структури в съзнанията на различни правоприложители, и второ – такава система е предпоставка за създаване и прилагане на стандартизирани методи за правоприложна дейност.

7. СЪВРЕМЕННИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ ПОТРЕБНОСТИ ЗА СИСТЕМНО ИЗГРАЖДАНЕ И ДЕЙСТВИЕ НА ПРАВОТО

Възниква въпросът – не е ли твърде пресилена тази познавателна картина? Отговорът на този въпрос идва от качествата на съвременното общество, където намира не само научни, но и обществени основания. Изразени сентенциално, те гласят – системност. Съвременното общество е системно организирано общество. Такава следва да

бъде и неговата нормативна уредба. Следователно на правото като наука и практика са необходими нови средства за системно изграждане, изследване и изучаване.

Ако сравним потребностите от системност на правото през вековете, ще стигнем до заключението, че в обществата преди съвременното настъпващо информационно общество качеството „системност“ не е присъствало така неотменно.

Нормативната регламентация на покупко-продажбата, наема, заема и други хилядолетни правни фигури проявява своето действие в ограничения обхват на собствените си институт. Твърде рядко действието на правната уредба е предполагало действие на други нормативни обединения – или като предпоставка, или като последица от собственото си действие. Днес картината е коренно променена. Една покупко-продажба в интернет например изисква действието на редица норми от други институти – защита на личните данни, защита на потребителя, електронни плащания, специфична форма на волеизявления и пр.

Системните качества на съвременното общество обуславят и аналогичния изследователски поглед към съвременното право. То трябва да бъде изграждано и прилагано като системно образование. Съответно на това и научните изследвания трябва да поставят и да разгледат общите теоретични въпроси за формата на съществуване на тази система, за нейните представяния, изследвания и редица други оригинални за традиционните правни разбираня въпроси.

Нови и съществени приложения на правото налагат възможно най-подробно и изчерпателно научно разглеждане на правната нормативна системност. Характерната за съвременното ни динамика на нормативните промени, качеството на съвременното законодателство, нарастващата сложност и обемност на нормативната уредба, изискванията на електронното правителство, възприемането на европейското право и редица други фактори аргументират необходимостта от съществуването на една цялостна, подредена и общодостъпна система от правни норми.

8. ЦЕЛ НА СЪВРЕМЕННОТО НОРМАТИВНО ПРАВНО ПОЗНАНИЕ

Разграничения. Правната теория не е формулирала конкретна цел на своите системни нормативни изследвания. Дори са известни мнения, които поставят под съмнение евристичните качества на приложенията на системната методология в правото. Без да бъдат поставяни под общ знаменател, системните правни изследвания се провеждат в класическия историко-коментаторски стил, характерен за правната научна книжнина. Този стил е оправдан и едва ли не единствено възможен поради характера на традиционните правни знания – относителност, консенсуалност, авторитетност. Тези качества на правните знания определят и качествата на типичното правно нормативно изследване – приемственост и историчност, които включват също приемственост и историчност на изразните средства.

Новост. Текстът не е първичната реалност на правната нормативност. Текстът не е идеалът и крайната цел на една нова научна парадигма. Новата цел поставя в центъра на вниманието си други ценности. Първа стъпка във формирането им е детайлизиране на нормативното правно знание. Второ, и следващо от първото, е създаване на абстракции за типични нормативни структури, в които да „изкристализират“ конкретните нормативни конструкции. Трето, и особено важно, е създаване на среда, в която е възможно запазване без загуба на качество на изградените нормативни структури. При съвременното развитие на информационните технологии това е не толкова технологичен, колкото теоретичен правен проблем, защото правната наука е тази, която следва да изработи формализмите за моделиране на нормативните правни структури.

Основната структурна единица на правното нормативно знание е не текстът, а специфичните нормативни структури – както в тяхната абстрактност на модели, така и в конкретните им проявления. Те са новият идеал на научното нормативно правно дирене.

Структурираност. Съществена цел на всяко системно изследване е да разкрие възможно най-пълно и изчерпателно структурата на изследователския си обект. Прямо нормативната правна система това изискване се конкретизира в установяване на видовете норми и тяхната структура съобразно функциите им, връзките между нормите, нормативните структури, йерархиите и процесите в едноименната система, и в цялост – формиране на системата от правни норми. Паралелно с това се създават абстрактни нормативни структури, които да предоставят общите схеми за организиране на резултатите от конкретните системни изследвания. Тези абстрактни структури са „матрицата“, която бива използвана от всеки конкретен изследовател, за да организира своята част от нормативната правна система. Те предоставят общия формален макет за конструиране на конкретни нормативни структури. Те представят общия функционален модел на взаимодействиещите си правни норми. Тези абстрактни структури изпълняват функциите на общ модел, стандарт, необходим на колективните системни правни изследвания. Те са и този общ формален „език“ за представяне на нормативните правни знания, необходим като средство за запазване на резултатите от формалните изучавания на правната нормативност.

Конструктивност. Тази цел е обоснована от начина на създаване на системата от правни норми и формата на нейното съществуване. След като тази система е субективна реалност, създавана от изследователите и съществуваща в техните съзнания, то първостепенна цел на едни всеобхватни правни нормативни изследвания е да конструират цялостната система от правни норми. Това едновременно е както цел, така и предпоставка за правните теоретични изследвания.

Цялостен модел. Резултатът от тези изследвания следва да бъде така изразен, че да е достъпен извън и независимо от съзнанието на изследователя. В съвременната системна терминология изследователят трябва да си постави за цел не само изграждането на индивидуална идеална система, но и неин модел, който е независим от неговото съзнание и е достъпен за изучаване и изследване от други изследователи.

Изследване, прилагане и изучаване на модела. Изпълнението на горните цели отваря възможност за последващи изследвания на правната нормативност, но вече на ново равнище.

Тук не е възможно да бъдат изброени всички преимущества на новото състояние на изследователския обект на правната теория, но той непременно следва да включва въпроси като прилагане, изучаване и развитие на този модел.

Класика. Всъщност, разгледаме ли така формулираните нови цели на правните нормативни изследвания от общометодологична гледна точка, непременно ще констатираме, че те възпроизвеждат схемата, последователността на едно стандартно системно изследване.

9. ЗАДАЧИ НА НОРМАТИВНИТЕ ПРАВНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Целите са пределно общи. Едно изследване, което се стреми към постигането им, трябва да бъде ръководено от по-конкретни задачи.

Правната теория следва да формулира редица нови методи – за създаване на нормативни структури, за формално представяне на същите структури в един общ модел. Правната наука непременно трябва да формулира възможно най-точно определени средства за описание на нормативните структури посредством естествения език. Комуникациите между създатели и адресати на нормативни структури, особено в научен аспект, трябва да бъдат изяснени, да бъдат създадени формални средства за тяхното осъществяване. В резултат на правни теоретични изследвания трябва да се създадат средства за моделиране, представяне на нормативните структури. Посредством тях следва да се преодолее неопределеността при възприемането на нормативните структури от познаващите субекти. Тези средства трябва да позволят създаване на механизми за формиране и развитие на неиндивидуално формално правно знание. В резултат на всичко това следва да се обективира обектът на нормативните правни изследвания като самостоятелен и независим от индивидуалните съзнания на създаващите, познаващите и изследващите го субекти.

10. НОВ ПОЗНАВАТЕЛЕН СТАТУС НА ПРАВНАТА ТЕОРИЯ

Нова научна парадигма². Теоретичните нормативни изследвания получават нова отпавна точка. Техният идеал е създаване на една „определена“ система от правни норми, по-точно казано – на един обединителен модел, в който са представени всич-

² Т. Кун под „парадигма“ разбира признати от всички научни достижения, които в течение на определено време дават на научната общност модел за поставяне на проблеми и техните решения – вж. Кун, Т. Логика и методология науки. Структура научных революций. М., 2001.

ки индивидуални нормативни структури. Особено място в този модел заемат преминалите през практиката на правоприлагането структури, доказали регулативните си възможности.

Какъв е познавателният статус на този модел? Той изпълнява класическите функции на научното моделиране, познати от методологията на науката.

Поради недостъпност на обекта – системата от правни норми, в оригиналните ѝ състояния на възникване и съществуване нейният обединителен модел е този обект на изследване, който правната теория използва като своя емпирична познавателна основа. Известни са рисковете от преувеличаване значението на нормативността, респективно в рамките на новата парадигма – на нормативния модел. Значително по-ограничителни обаче са научните изследвания, които не използват този модел.

Моделът на системата от правни норми се изгражда по системен начин. Методите за неговото развитие са ясни и общодостъпни. Той е основа на всяка рационална научна комуникация с предмет нормативния строеж на правото. Неговите връзки със сродни системи е началната точка за неаприорни анализи на цялостната правна система.

Съществен аспект на новата парадигма е научното намерение за създаване не само на общи и абстрактни понятия, но и за овладяване на конкретното им съдържание. Например досега правната теория се е задоволявала да формулира, и то недостатъчно пълно и последователно, основните понятия на нормативната система – норми, институти, отрасли. След допълване на тези абстрактни понятия правната теория, съобразно с новата парадигма, е на прага на исторически преход. Нейният интерес не свършва само с абстрактните понятия. Теоретичната наука, за да извлече последващи научни блага от своя обект, осигурява с инструменти и катализира отрасловите нормативни изследвания. Съвместната цел е – включване в модела на правните норми на **всички** правни норми и **всички** връзки между тях, представяне на **всички** нормативни структури. Така формирала с участието на отрасловите правни науки своя обект на изследване, правната теория се връща към него с нови задачи – да постави на ново разглеждане всички конкретни нормативни структури, да ги типизира отново и да намери тези повтарящи се варианти на общото, които обогатяват предходните ѝ виждания за типични нормативни структури и взаимодействия между тях.

Налице е **исторически шанс** пред правната теория в съвременните условия да намери новата си собствена проблематика съвместно с нови методи и инструменти за нейното изследване. Кога ще стане това, зависи от теоретичната правна енергия и от проявата на научно себеотрицание, необходимо при всяка смяна на научни ценности. Условията за развитие на новата научна парадигма се разработват като теория и инструментариум.

Съотношение с отрасловите правни науки. Въз основа на казаното не е трудно да се очертаят новите съотношения между правната теория в нейния системно-нормативен раздел и отрасловите правни науки. Правната теория осигурява общите нормативни модели, методи за тяхното конкретизиране, инструменти за изграждане

на конкретни нормативни структури. Отрасловите правни науки, прецизни в своите конкретни нормативни анализи, овладяват на ново равнище своя обект, като в рамките на общия нормативен модел създават прилежащите към материята си нормативни структури. Инкорпорирани в общата система от норми, отрасловите нормативни структури добиват познавателно значение, което надхвърля рамките на съответния институт и отрасъл. Правната теория осмисля, изтъква, артикулира и допълнително развива това ново значение, възникнало в резултат на проява на системните качества на нормативните модели.

Емпиричният обект на правната теория. Кръговратът на научното знание се затваря. Правната теория в нейната системно-нормативна специализация е неотменното звено в изследванията на отрасловите науки. Веднъж получили познавателния катализатор на абстрактните нормативни схеми и съпровождащия ги инструментариум, конкретните нормативни изследвания имат шанс да се превърнат в съслужители на теоретичното осмисляне на правната нормативност. И обратно, в техните постижения теорията намира обекти на анализи и обобщения. Конкретността на изследователския ѝ обект, както никога досега, е неоспорима. Абстрактността на изследванията ѝ е във от съмнение. Връзката с практиката е непосредствена, може да се каже – ежедневна и дори количествено измерима, ако е необходимо това. Теоретичните правни нормативни изследвания се радват на една обширна и непрекъснато обогатявана от практиката емпирична основа във вид на огромен брой нормативни структури, възникнали в резултат на конкретни правни реализации. Обобщаването на тези разнообразни конструкции катализира създаването на нови методи, които безспорно са обект и резултат на теоретични обобщения. Най-абстрактния си обект на изследване – системата от правни норми, правната теория намира, вече не априорно, във вид на непрекъснато развиващ се модел на нормативни структури, създадени от различни източници – творци на правото, адресати и научни изследователи. Създаваните модели на нормативни структури съдържат и резултатите от конкретни реализации на тези структури. Става възможно анализирането на абстрактните нормативни схеми в контекста на резултатите от тяхното приложение. Чрез връзката между нормативната структура и нейното конкретно реализиране, включително и резултатите от него, нормативните изследвания имат възможност да преодолеят херметичното затваряне в рамките на идеалното и да обхванат в анализите си и последиците, резултатите от правното нормативно действие. Връзката между нормативно и фактическо е аргументът, който преодолява критиките за абстрактност на едни нормативно обусловени изследвания на правната теория.

Ново звучене придобиват традиционни въпроси на теоретичните нормативни изследвания, като например възприемането и тълкуването на нормативните текстове. Те се трансформират във въпроси на достъпност и съпоставяния на нормативни структури.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Системните изследвания на правото във всички равнища – от неразложимите елементи до цялостната правна система, са обусловени от решаването на проблема за моделното обективизиране на системата от правни норми като изследователски обект. Той е предпоставка за разгърнати системни изследвания в правото. Не бъде ли решен този проблем, изучаванията на правната системност няма да излязат от фазата на донаучните, подготвителни изследвания съобразно с критериите на общонаучната методология.

Правната теоретична наука не е довършила изследванията на своя основен обект – системата от правни норми. В тази научна обстановка не са обосновани твърденията, че едни задълбочени изследвания на нормативността в нейните подробни системни проявления непременно означават ангажимент с тезата за единственост, достатъчност и абсолютност на нормативното битие на правото. Напротив, достигнали до определен етап на своето развитие, системните правни нормативни изследвания създават необходимата среда, методология и изобщо – научните условия, за неаприорни изучавания на цялостните проявления на правото чрез изследване механизма на действие и интегративните качества на правната система.

ЛИТЕРАТУРА

Антология мировой правовой мысли. Том I–V, М., 1999.

Келзен, Х. Чистото учение за правото. С., 1995.

Кун, Т. Логика и методология науки. Структура научных революций. М., 2001.

Лукич, Р. Методология права. М., 1981.

Frosini, V. Gesetzgebung und Auslegung. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges., 1995.

Kramer, E. A. Juristische Methodenlehre. Bern, 1998.

Larenz, K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6 neu bearbeit. Aufl. Berlin: Springer, 1991.

Raisch, P. Juristische Methoden: vom antiken Rom bis zur Gegenwart. Heidelberg: Müller, 1995.

Russel, B. Human Knowledge. Routledge, 1994,

Troje, H. E. Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts. – In: J. Blühdorn und J. Ritter (Hg.), Philosophie und Rechtswissenschaft. Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert (Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts, Band 3). Frankfurt am Main: Klostermann, 63–97.

Zippelius, R. Das Wesen des Rechts. Eine Einführung in die Rechtsphilosophie. C. H. Beck, 1997.

КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД

Н. с. I ст. д-р Цветанка Лозанова

ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ОТ ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД В БЪЛГАРИЯ

I. УВОД

1. Настоящата работа е *продължение* на започналото разглеждане на проблема за прилагането на международните договори за защита на правата на човека от съдилищата в България чрез публикацията „Прилагане на международните договори за защита на правата на човека от Върховния административен съд в България“¹. В случая предмет на изследване е съответната практика на другия върховен съд у нас – *Върховния касационен съд (ВКС)* – поради което целите, задачите и структурата на изложението са *аналогични* с тези на посочената публикация.

Целта на труда е да постави отново акцент върху *вътрешнодържавното прилагане* на договорите за защита на правата на човека, по които България е страна, като основно и определящо спрямо прилагането на същите договори на международно ниво, и да припомни, че гарантирането на правата и свободите, прогласени в договорите за правата на човека, е пре-

ди всичко задача на националните органи на договорящите се държави. В този контекст ролята на вътрешнодържавните съдилища и особено на *Върховните съдилища* при наличието на гарантирана от вътрешното право възможност за пряко прилагане на разпоредбите на международните договори в производствата пред националните съдилища е изключително важна и многоаспектна.

За България такава възможност е установена за първи път с Конституцията от 1991 г. – чл. 5, ал. 4. Ето защо прякото прилагане на международните договори за защита на правата на човека във вътрешното право е *сравнително ново и сериозно предизвикателство* за българските юристи и държавни органи, в това число и за българските съдилища.

Нормално е да се очаква, че различни фактори – като например традиционното отсъствие на съответна практика, международноправната квалификация на нашите юристи, достъпността на чуждестранния и международния опит и др. – първоначално ще въздействат неблагоприятно върху процеса на съдебното прилагане на договорите, което ще наложи определен период на адаптиране на българските съдилища към международните договори. Практика-

¹ Вж. **Лозанова, Цв.** Прилагане на международните договори за защита на правата на човека от Върховния административен съд в България. – Юридически свят, 2005, № 1, 127–169.

та на националните съдилища на държавите с продължително пряко прилагане на международните договори също подсказва неизбежността на такъв период².

Натрупаният досега четиринадесетгодишен опит от съдилищата у нас, включително и от ВКС, по прилагането на международните договори за защита на правата на човека, има *начален характер* от гледна точка на съпоставимостта му по продължителност с практиката на националните съдилища в държавите с дългогодишно пряко прилагане на същите договори. Този опит обаче е напълно *достатъчен* от гледна точка на необходимостта от критичното му осмисляне с цел извличане на първите изводи за постигнатите успехи, забелязаните трудности и възможните усъвършенствания при бъдещо прилагане на договорите. Той представлява и своеобразен *тест* за готовността на българските съдилища да отговорят достойно на по-голямото предизвикателство, произтичащо от очакваното пълноправно членство на страната ни в Европейския съюз – да прилагат пряко и с предимство правото на Европейския съюз пред вътрешното право³.

2. *Върховният касационен съд* заема много важно място в съвременната съдебна система на България. Най-общо той може да бъде характеризирани по следния начин:

На първо място, ВКС има *интересна история на създаване и функциониране*⁴.

Създаден е последен в системата на българските общи съдилища след Освобождението на страната ни през 1878 г. Остро почувстваната необходимост от касационна инстанция принуждава Императорското руско комисарство

само три месеца след влизането в сила на Временните съдебни правила да учреди Върховен съд (ВС) в Княжество България със специално издадени за него правила на 25.XI.1878 г. Тези правила – „Учреждението на върховен съд“, макар и изработени и утвърдени отделно от Временните съдебни правила, са тяхно развитие. Трябва да се отбележи, че независимо от съществуващото сходство по линия на отмяната на решенията и присъдите, правомощията на първия български ВС се отличават от типичните за един касационен съд правомощия. По-скоро ВС е от типа на ревизионните съдилища⁵.

С „Органическия устав“ през 1879 г. се създава Върховно съдилище на Източна Румелия. Този съд е единственото върховно съдебно учреждение, действало и като апелативна, и като ревизионна инстанция за делата, окончателно решени в същия съд⁶.

По силата на първия съдоустройствен закон – Закона за устройството на съдилищата от 25.V.1880 г. – се извършва административно и организационно уреждане на съдебната власт най-напред в Княжество България, а от 1.I.1886 г. – и в Южна България. В частност със закона се учредява Върховен касационен съд. Действалият до този момент ВС е включен в общата система на съдилищата, пренаименуван като ВКС, който „не решава делата по същество, но наблюдава за точното изпълнение на закона и еднаквото му приспособление“ (чл. 5). С въвеждането на касационното производство се цели осъществяване на висш съдебен надзор върху съдилищата в България. Първоначално

² Пак там, с. 129.

³ Вж. по-подробно решението на Европейския съд в Люксембург по делото Simmenthal (106/77, ECR, 1987, р. 629), в което се отбелязва: „... Всеки национален съд в рамките на своята компетентност е длъжен да прилага правото на Общността в неговата цялост и да защитава правата, които то предоставя на индивида, и съответно – да не прилага всяка разпоредба на националното право, която му противоречи, без оглед на това дали тя предхожда, или следва разпоредбата на Общността“.

⁴ Вж. по-подробно новоизлязлата от печат книга на български и английски език **Добчев, П.** Върховният касационен съд 1880–2005. С.: Сиби, 2005, 422 с.

⁵ Пак там, 27–28. Вж. също **Яновски, Б.** Създаване на Върховния съд на България (1878–1879). – Във: ГСУ, ЮФ, LXXX–LXXXI, 1988, 3–72; **Караманов, Вл.** Кратка история на създаването и откриването на нашия Върховен касационен съд. – Във: Софийски вестник, XX, 1939, № 8, 169–174.

⁶ Вж. по-подробно **Добчев, П.** Цит. съч., 52–57. Вж. също **Бобчев, Ст. С.** Източна Румелия. – Във: ГСУ, ЮФ, 1924, 188–189, 210–212; **Манолова, М.** Съдоустройствената система на Източна Румелия. – Във: ГСУ, ЮФ, LXVI, кн. II, 1977, 147–148. След Съединението на Княжество България и Източна Румелия на 6. IX. 1885 г. Върховното съдилище на Източна Румелия е преобразувано в Пловдивски апелативен съд.

съставът на ВКС включва един председател, един подпредседател и четирима членове (чл. 32). Съдът се състои от гражданско и наказателно отделение.

Постепенно дейността на ВКС се разраства. Законът за устройството на съдилищата от 30. XI. 1898 г. увеличава състава на съда на общо 14 съдии, като съдът има четири отделения – две наказателни и две граждански. Според Закона за изменение някои членове на Закона за устройството на съдилищата от 27. VI. 1922 г. броят на съдиите във ВКС вече се определя с постановление на Министерския съвет, а по силата на Закона за устройството на съдилищата от 9. XII. 1925 г. ВКС има един пръв председател, председатели на отделения и членове, броят на които се определя с особен закон. Съдът вече включва пет отделения – две наказателни и три граждански. Законът за изменение и допълнение на ЗУС от 18. V. 1933 г., възстановяващ Върховния административен съд (ВАС), урежда материята за споровете за подсъдност между ВКС и ВАС, докато Законът за изменение и допълнение на ЗУС от 21. I. 1941 г. внася промени, засягащи мястото и ролята на ВКС в съдебната система.

Непосредствено след 9. IX. 1944 г. съдебната система, в това число и ВКС, остава непроменена в организационно отношение.

Законът за закриване на апелативните съдилища от 21. XI. 1947 г. внася съществени промени в правомощията на ВКС, нарушаващи сериозно неговата дейност, тъй като в тази инстанция се съвместяват елементи и на апелативното, и на касационното обжалване.

Конституцията от 4. XII. 1947 г. възлага върховния съдебен контрол над съдилищата от всички видове и степени в страната на ВС, чиито членове се избират от Народното събрание за срок от пет години.

С последвалия Закон за устройството на народните съдилища от 4. III. 1948 г. ВКС, ВАС и Военно-касационният съд се закриват. Дейността на ВКС се осъществява от ВС, който упражнява върховен съдебен надзор върху дейността на всички съдилища. Той разглежда жалби и протести срещу присъди и решения, постановени от по-ниските по степен съдилища, а също и

предложенията на главния прокурор и председателя на ВС за преглед по реда на надзора на влезли в сила съдебни актове на съдилищата. ВС има право на законодателна инициатива. Състои се от три колегии – наказателна, гражданска и военна.

Конституцията от 1971 г. утвърждава ВС като най-висш съдебен орган, осъществяващ съдебен надзор върху дейността на всички съдилища и особени юрисдикции в страната и осигуряващ точното и еднакво приложение на законите от тях. Приетият на 9. III. 1976 г. нов Закон за устройство на съдилищата потвърждава мястото на ВС в съдебната система на България. Съдът има наказателна, гражданска и военна колегия.

С Конституцията от 1991 г. се въвеждат две паралелни⁷ върховни съдилища: ВКС и ВАС (чл. 119, ал. 1, чл. 124 и чл. 125). До избирането им техните правомощия се изпълняват от съществуващия ВС.

Законът за съдебната власт от 23. VI. 1994 г. установява триинстанционно съдебно производство в страната – първоинстанционно, въззивно и касационно. ВКС е конституиран с решение на Висшия съдебен съвет/Протокол № 35 от 13. XI. 1996 г. и започва да функционира от 1. XII. 1996 г.⁸ Първоначално включва наказателна, гражданска и военна колегия. Законът за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт от 30. IX. 1998 г., повторно приет на 5. XI. 1998 г., заличава военната колегия към ВКС⁹, а Законът за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт от 3. VII. 2003 г. – § 22 създава нова, търговска колегия към същия съд.

На второ място, ВКС е забележителен със *специфичните си правомощия*. Той е висшата

⁷ Вж. по-подробно **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право. VIII изд. С., 2004, с. 121.

⁸ Първият председател на Върховния касационен съд – г-н Румен Янков – е назначен с Указ № 228 от 27. VI. 1996 г. на президента на републиката.

⁹ Вж. § 21, т. 1 от закона в „Държавен вестник“, бр. 133 от 1998 г. След това наказателната колегия при Върховния касационен съд става трета инстанция за военните съдилища.

съдебна инстанция по наказателни, граждански, търговски и военни дела¹⁰.

ВКС осъществява съдебен надзор за точно и еднакво прилагане на законите от всички съдилища по посочените дела (чл. 124 от Конституцията, чл. 80, ал. 1 от Закона за съдебната власт).

По-конкретно той:

а. е касационна инстанция за определените от закона съдебни актове;

б. осъществява контрол за законосъобразност на съдебните актове;

в. решава спорове за подсъдност, когато страна по тях е апелативен съд;

г. разглежда дисциплинарни дела срещу съдии, прокурори и следователи. Това правомощие на ВКС отпадна с приемането на Закона за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт през 2004 г.¹¹;

д. разглежда жалби на адвокатурата срещу съд¹².

Върховният съдебен надзор, осъществяван от ВКС, се проявява в приетите от него тълкувателни решения по приложението на закона при неправилна или противоречива съдебна практика, които са задължителни за органите на съдебната и изпълнителната власт.

Много важна от гледна точка на съдебното прилагане на международните договори за защита на правата на човека е изключителната компетентност на ВКС да разглежда молбата за отмяна на влязло в сила съдебно решение по гражданско дело на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК и предложението или искането за възобновяване на наказателното дело на основание чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК, действал до

29.04.2006 г. И двете цитирани основания са нови за нашата правна система. Те бяха въведени за първи път в законодателството ни съответно през 1997 г.¹³ и 1998 г.¹⁴ във връзка с обстоятелството, че през 1992 г. България става страна по Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г., която в теорията и практиката се наименоува и като Европейска конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС), и като Европейска конвенция за правата на човека (ЕКПЧ).

Както е известно, решенията на международните съдебни органи по правата на човека, в това число и на Европейския съд по правата на човека, постановени в процедурите за разглеждане на междудържавни и индивидуални жалби, са окончателни и не подлежат на обжалване. Те са юридически задължителни само за страните по спора, не са формално задължителен прецедент за страните по конвенциите като цяло и не отменят автоматично вътрешните съдебни решения или национални закони¹⁵. И Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, и Американската конвенция за правата на човека не установяват специални механизми за изпълнение на постановените по тях международни съдебни

¹³ Вж. § 84, т. 4 от Закона за изменение и допълнение на ГПК в „Държавен вестник“, бр. 124 от 23.12.1997 г., създаваща нова буква „ж“ в чл. 231, ал. 1 ГПК: „когато с решение на Европейския съд за защита на правата на човека е установено нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“. По силата на § 39, т. 2 от Закона за изменение и допълнение на ГПК (обн., ДВ, бр. 64 от 16.07.1999 г.) буква „ж“ на чл. 231, ал. 1 става буква „з“.

¹⁴ Вж. § 23 от Закона за изменение и допълнение на Наказателно-процесуалния кодекс в „Държавен вестник“, бр. 21 от 20.02.1998 г., създаващ нова точка 4 в чл. 362, ал. 1 НПК: „с решение на Европейския съд за защита на правата на човека е установено нарушение на Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г.), което има съществено значение за делото“.

¹⁵ Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** Международен механизъм за защита на правата на човека – правна същност, видове и тенденции на развитие. – Юридически свят, 1999, № 2, 178–179.

¹⁰ Вж. **Григоров, Ив.** – Във: **Добчев, П.** Цит. съч., с. 6. Вж. също **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право. VIII изд. С., 2004, с. 121; **Токушев, Д.** Съдебната власт в България. С., 2003, 383–384; **Вълканов, В.** Защита на правата на човека по вътрешното и международното право. В., 2002, с. 66.

¹¹ Вж. текста на закона в „Държавен вестник“, бр. 29 от 9.IV.2004 г. Съгласно § 60 от него чл. 173, ал. 1 от Закона за съдебната власт се изменя така: „Дисциплинарно наказание на съдия, прокурор или следовател, както и на административен ръководител и на негов заместник, се налага от Висшия съдебен съвет.“

¹² Вж. чл. 116 и чл. 130, ал. 2 от Закона за адвокатурата.

решения, нито задължават държавите да създадат вътрешноправен механизъм за целта¹⁶. Създаването на такъв вътрешен механизъм зависи единствено от волята на държавите – страни по конвенциите.

В този контекст следва да се отбележи, че българският законодател намери за необходимо да подчертае значението на решенията на Европейския съд по правата на човека, с които е установено нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, и ги въведе като *ново, отделно основание* за отмяна на влезли в сила съдебни решения.

Считам за уместно на това място да поставя основанията по чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК и чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК (отм.), чл. 422, ал. 1, т. 4 НПК (нов) поради недостатъчно отделено внимание на въпроса в нашата правна доктрина и поради наличието на оскъдна съдебна практика във връзка с прилагането на тези основания, въпреки че броят на решенията на Европейския съд по правата на човека, с които е установено нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от страна на България, все повече нараства и надхвърля вече шестдесет¹⁷.

Преди всичко и по ГПК, и по НПК законодателят е формулирал почти идентично тези основания за отмяна. Изисква се решение на Европейския съд по правата на човека, установяващо нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Както в ГПК, така и в НПК (отм.) Международният съд в гр. Страсбург, Франция, обаче неточно е наименован „Европейски съд за защита на правата на човека“ вместо „Европейски съд по правата на човека“. Тази неточност е преодоляна в приетия от 40-то Народно събрание на 14.10.2005 г. нов НПК¹⁸ – чл. 422, ал. 1, т. 4, който е в сила от 29.04.2006 г. Самата нарушена конвенция е

наименувана различно в ГПК и НПК (отм.) – съответно „Европейска конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“ и „Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“ (с посочване на „Държавния вестник“, в който е обнародвана – бр. 80 от 1992 г.). В новия НПК законодателят използва, както в ГПК, наименованието „Европейска конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“.

Въпреки че и в ГПК, и в НПК (отм. и нов) не е изрично уточнено, че се имат предвид осъдителните решения на Европейския съд по правата на човека по делата срещу България, несъмнено става дума за тези решения, тъй като, както беше изтъкнато по-горе, решенията на съда са задължителни само за страните по спора. България е обвързана юридически единствено с решенията на съда, постановени по делата срещу нея. Другите решения на съда нямат правно действие спрямо нея. Освен това според ГПК и НПК (отм. и нов) решението на Европейския съд по правата на човека трябва да констатира нарушение на конвенцията. За разлика от ГПК, НПК (отм. и нов) поставя допълнително изискване към така констатираното нарушение – а именно то да има съществено значение за делото.

Трябва да се подчертае, че ВКС няма задължението да следи служебно за наличието на основанията по чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК и по чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК (отм.); чл. 422, ал. 1, т. 4 НПК (нов). Докато на основанието за отмяна по ГПК може да се позове само заинтересованата страна, т.е. физическото лице, неправителствена организация или група лица, в полза на която е постановено решението на Европейския съд, то по НПК предложението за възобновяване на наказателното дело на това основание се прави служебно от главния прокурор и се спира изпълнението на присъдата чл. 361, ал. 1 и 3 НПК (отм.); чл. 421, ал. 2 и чл. 420, ал. 4 НПК (нов).

Различно законодателно решение е намерил също така въпросът за срока, в който може да се подаде молбата за отмяна на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК, съответно да се направи предложението за възобновяване на

¹⁶ Вж. по този въпрос **Buergenthal, T.** International Human Rights in a Nutshell, 1988, p. 160.

¹⁷ Към 22.11.2005 г. броят на тези решения е 64. Вж. по подробно интернет адрес: www.echr.coe.int.

¹⁸ Вж. текста на новия НПК в „Държавен вестник“, бр. 86 от 28.10.2005 г.

наказателното дело на основание чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК (отм.). Докато в първия случай той е 3-месечен от деня, в който страната или нейният представител са узнали за решението, но не по-късно от изтичане на една година от възникване на основанието за отмяна, то във втория случай не е определен срок, като се допуска възможността наказателното дело да бъде възобновено и след смъртта на осъдения. Член 421, ал. 2 от новия НПК обаче установява срок за главния прокурор, в който същият е длъжен да направи искането за възобновяване на наказателното дело по чл. 422, ал. 1, т. 4¹⁹, и този срок е едномесечен от узнаването на решението. Възможността за възобновяване на наказателното дело и след смъртта на осъдения е закрепена отново в чл. 421, ал. 4 от новия НПК.

На трето място, ВКС завоюва престиж на *гарант за защита на правата и законните интереси* на гражданите и на юридическите лица. Неговата правораздавателна дейност се увеличава и усъвършенства. За последните единадесет години, т.е. от 1994 г. до 2004 г. включително, тя се измерва с броя на решените общо 147 360 дела в наказателната, гражданската и търговската колегия²⁰. Посочената цифра е впечатляваща предвид обстоятелството, че е резултат от труда на неголям съдебен състав, възлизал понастоящем, по думите на председателя на съда – г-н Иван Григоров, на „85 елитни съдии“²¹.

На четвърто място, *съдебната практика* на ВКС в решения и определения днес е *достъпна* за проучване и анализиране от неограничен кръг лица и организации благодарение преди всичко на публикуването ѝ в периодичното издание „Бюлетин на Върховния касационен съд

(наказателна колегия, гражданска колегия, търговска колегия)“²². Друг достоверен неин източник са систематичните сборници „Съдебна практика на Върховния касационен съд на Република България“, обобщаващи практиката на отделните колегии на съда. ВКС последва примера и опита на ВАС и от м. февруари 2006 г. има своя интернет страница (<http://www.vks.bg>), осигуряваща онлайн достъп до деловодната му система, включително до неговите решения и определения. До създаването на интернет страницата недостатъчната прозрачност в този смисъл в работата на ВКС беше преодолявана чрез правноинформационната система Ciela 4.0 на СИЕЛА Софт енд Паблишинг АД София, съдържаща и съдебната практика на ВКС.

II. ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД ПО ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Предмет на настоящото изследване е *тринадесетгодишната практика в решения и определения* на ВС/ВКС в България по прилагането на международните договори за защита на правата на човека. За целта са използвани посочените по-горе общодостъпни източници на тази практика, позволяващи пълното ѝ обхващане и всестранно проучване. Същевременно с разрешение на ръководството на ВКС са проучени две решения и едно определение²³, цитирани в работата на зам.-председателя на ВКС г-н Румен Ненков „Кратък преглед на практиката на Върховния касационен съд по Европейската конвенция за защита на правата на човека и ос-

²² Към 1.11.2005 г. последният публикуван брой на бюлетина е бр. 12 от 2004 г.

²³ Вж. по-нататък в това изследване решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585 на ВКС, IV г. о.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. на ВКС, III г. о. и решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г. на ВКС, IV г. о. Ползвам се от случая, за да благодаря за предоставената възможност.

²⁴ Вж. **Ненков, Р.** Кратък преглед на практиката на Върховния касационен съд по Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. – Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 11, 33–38.

¹⁹ Член 422, ал. 1, т. 4 от новия НПК е напълно идентичен с чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК (отм.), с изключение на направената корекция в наименованието на Международния съд в гр. Страсбург.

²⁰ Вж. по-подробно таблицата на постъпилите и свършените дела във Върховния съд и Върховния касационен съд (1994–2004). – Във: **Добчев, П.** Цит. съч., с. 304. В нея, както и в калкулирания от мен общ брой на свършените дела не са отчетени решените дела, образувани в III гражданско отделение (след 1. XII. 1996 г. – във ВАС).

²¹ Вж. **Григоров, Ив.** – Във: **Добчев, П.** Цит. съч., с. 7.

новните свободи²⁴, които не са публикувани в бюлетина и в сборниците със съдебна практика на ВКС и не са достъпни чрез Cielia 4.0.

Към 1.11.2005 г. съобразно с тези източници ВКС е постановил шест решения и определения във връзка с прилагането на следните *универсални* международни договори за защита на правата на човека: Международния пакт за граждански и политически права от 1966 г., Конвенцията за правата на детето от 1989 г. и Конвенция № 3 за закрила на майчинството от 1919 г.

Към същата дата той е постановил и тридесет и четири решения и определения във връзка с прилагането на *регионални (европейски)* международни договори за защита на правата на човека като Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г. и Допълнителен протокол № 1 към нея от 1952 г.

Четири от тези решения и определения са постановени във връзка с едновременното прилагане както на универсални, така и на регионални договори за правата на човека, а едно – във връзка с едновременното прилагане на два регионални договора, поради което изследваната практика включва общо тридесет и пет решения и определения.

Анализът на посочената практика на ВКС е структуриран съобразно с конкретно прилагания универсален или регионален договор за защита на правата на човека и хронологията на постановяването на решението или определението на съда. Този подход, използван и при изследването на практиката на ВАС у нас, позволява да се проследи обективно еволюцията на опита на съда в прилагането на съответните международни договори.

1. Прилагане на универсалните международни договори за защита на правата на човека

1.1. Конвенция за правата на детето²⁵

*1.1.1. Решение № 705 от 6.01.1995 г. по гр. д. № 745/94 г. на ВС, петчл. с-в*²⁶.

Производството пред петчленния състав на ВС е на основание чл. 125, ал. 2 от Конституцията на Република България и чл. 92, ал. 2 във връзка с чл. 95, ал. 2 от Закона за съдебната власт.

Образувано е по жалба на Съюза на О. И. Щ. Б. срещу Постановление № 215 от 11.10.1994 г. на Министерския съвет и приетата с него Наредба за издаване на разрешение за организаторите на хазартни игри²⁷. Към същото производство при условията на чл. 123 ГПК са съединени адм. дела № 847/94 г., № 850/94 г. и № 866/94 г. на ВС, петчл. с-в, образувани по жалби на Б. Т. А. П. О. И. И., на „А. Б.“ ЕООД, на „Ш.“ ООД и „КВТ“ ООД, с които се оспорва законосъобразността на посочените нормативни актове на Министерския съвет и се иска цялостната им отмяна или отмяна на отделни текстове от същите, като се излагат конкретни доводи за противоречието им с Конвенцията на ООН от 20.11.1989 г. за правата на детето, с Конституцията на Република България и с някои закони²⁸.

Министерският съвет изразява становище, с което възразява на наведените от жалбоподателите доводи за незаконосъобразност на атакуваните правителствени нормативни актове.

²⁵ Конвенцията за правата на детето, приета от Общото събрание на ООН на 20. XI. 1989 г., е ратифицирана с Решение на Великото народно събрание от 11.04.1991 г., публикувано в „Държавен вестник“, бр. 32 от 1991 г., обнародвана е в „Държавен вестник“, бр. 55 от 1991 г., и е в сила за България от 3.07.1991 г.

²⁶ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния съд, 1995, № 3, 17–19. Докладчик по делото е съдията Светлана Петкова.

²⁷ Наредбата е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 36 от 1994 г.

²⁸ ЗНА, НК, ЗМСМА, ЗСБНЕК, ЗСДЧЛЗЧИ и ЗДТ.

Петчленният състав на ВС допуска жалбата за разглеждане и след като се произнася по основателността на направеното искане, отменя горепосоченото постановление и приета с него наредба.

Съдът намира, че обжалваната наредба е приета в противоречие с чл. 11, ал. 2 ЗНА. Той констатира и друго съществено нарушение на закона, състоящо се в незачитане на силата на пресъдено нещо на съдебното решение²⁹.

ВС не се произнася по доводите на жалбоподателя за противоречие на атакуваните актове на Министерския съвет с Конвенцията за правата на детето от 1989 г. и съответно не прилага пряко разпоредбите на този договор.

1.2. Международен пакт за граждански и политически права

1.2.1. Определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. на ВКС, ОСНК³⁰

В отговор на предложение на главния прокурор на Република България до ОСНК на ВКС за произнасяне на тълкувателно решение по приложението на разпоредбите на чл. 152 НПК, на основание чл. 151, ал. 2 от Конституцията, във връзка с чл. 84, т. 2, предл. II от Закона за съдебната власт, ОСНК на ВКС с определение спира производството по наказателно дело № 1/ 1997 г. на ОСНК на ВКС и внася в Конституционния съд на Република България въпроса дали разпоредбите на чл. 152 НПК съответстват на международните договори, по които България е страна – Международния пакт за граждански и политически права, Европейската конвенция за защита на правата на чове-

ка и основните свободи, както и на Конституцията на Република България.

Съображенията на ОСНК на ВКС за произнасянето с това определение визират два международни договора, които отговарят на изискванията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията. На това място ще бъдат разгледани само общите съображения на колегията и тези, които се отнасят до Международния пакт за граждански и политически права.

На първо място, ОСНК на ВКС цитира и тълкува разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията. След като се позовава на първото изречение от чл. 5, ал. 4, ОСНК изтъква, че нормите на такъв международен договор стават част от вътрешната правна система по силата на самата Конституция. „Не се изисква изричен формален акт на държавата – посочва ОСНК, – който да им придава правна сила. Разпоредбите на международния договор имат непосредствено действие. Те пораждат своя правен ефект пряко, без да е нужен нарочен закон, който да урежда този правен ефект. Всички физически и юридически лица могат да прилагат тези разпоредби и да се позовават на тях в производството пред съдилищата на Република България“. ОСНК подчертава, че Конституцията определя и юридическата сила на международните договори, по които България е страна. За целта то цитира второто изречение на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и изтъква: „Приматът на международния договор означава, че при колизия с норми на вътрешното право следва да се приложи международният договор“.

На второ място, ОСНК на ВКС установява правилно, че Международният пакт за граждански и политически права отговаря на всички изисквания на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, както изрично посочва, че пактът е ратифициран (обн., ДВ, бр. 60 от 1970 г.), обнародван (ДВ, бр. 43 от 1976 г.) и е влязъл в сила за България на 23.03.1976 г.

ОСНК цитира точно разпоредбата на чл. 9, т. 3, изр. 2³¹ от пакта в превода му на български език:

²⁹ „Когато със съдебно решение е отменена незаконосъобразна разпоредба на подзаконовия акт – отбелязва ВС, – тази отмяна е задължителна за органа, издал акта. Незачитането на правните последици на съдебното решение посредством приемане в новия акт съдържанието на отменената норма засяга един от основните принципи, залегнал в чл. 41, ал. 1 от Конституцията, според който Република България е правова държава и се управлява според Конституцията и законите на страната“.

³⁰ Вж. текста на определението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1997, № 3–4, 1–3. Докладчик е съдията Никола Филчев.

³¹ Член 9, т. 3 МПГПП гласи: „Всяко лице, арестувано или задържано по обвинение в престъпление, ще бъде в най-кратък срок изправяно пред съдия или друго длъжностно

гарски език, така както е обнародван в „Държавен вестник“, и я съпоставя с разпоредбата на чл. 152, ал. 3 НПК. То конституира: „До създаването на разпоредбата на чл. 152, ал. 3 НПК нашият Наказателно-процесуален кодекс не предвиждаше случай, при който „задържането под стража“ на обвиняемия да е правило, да е безусловно задължително. В закона нямаше хипотеза, при която компетентните органи са длъжни да вземат мярка за неотклонение „задържане под стража“, без да отчитат особеностите на конкретния случай. С новата разпоредба на чл. 152, ал. 3 НПК обаче се създаде такава хипотеза – във всички случаи, когато срещу обвиняемия има незавършено производство за друго престъпление от общ характер и при рецидив, съответният орган е длъжен да определи мярка за неотклонение „задържане под стража“. По такъв начин законодателят предвиди случаи, при които задържането на обвиняемия е безусловно, абсолютно задължително. С други думи, при хипотезата на чл. 152, ал. 3 НПК задържането на обвиняемия е правило“. Заключение на ОСНК от така изложеното съпоставяне е, че новата разпоредба на чл. 152, ал. 3 НПК противоречи пряко на чл. 9, т. 3 МПГПП.

ОСНК цитира точно и разпоредбата на чл. 9, т. 4³² МПГПП, установяваща правото на задържаното лице да обжалва пред съд задържането (habeas corpus), като изтъква, че Конституцията също задължава съдебната власт да се произнесе по „законосъобразността“ на задържането (чл. 30, ал. 3 от Конституцията). То анализира внимателно съответствието на чл. 152, ал. 3 НПК с тази разпоредба от пакта. „Създа-

лице, упълномощено от закона да упражнява съдебна власт, и трябва да бъде съдено в разумен срок от време или да бъде освободено. Задържането на лицата, очакващи да бъдат съдени, не трябва да бъде правило, но освобождаването им може да става срещу представянето на гаранции, осигуряващи явяването им в съда, явяването им на всеки друг етап от съдебния процес, а в случай на нужда и за изпълнение на присъдата“.

³² Член 9, т. 4 МПГПП гласи: „Всяко лице, лишено от свобода чрез арест или задържане, има право на жалба пред съда, който да се произнесе незабавно върху законността на задържането му и да се разпореди за освобождаването му, ако задържането е незаконно.“

ването на абсолютни предпоставки в закона, при които компетентният орган е длъжен безусловно по силата на правилото на чл. 152, ал. 3 НПК да вземе мярка за неотклонение „задържане под стража“, лишава съда от възможността да прецени по същество решението за задържане. В крайна сметка на задържаното лице се отнема правото да обжалва пред съд законността на задържането му. Нормата на чл. 152, ал. 3 НПК обезсмисля съдебния контрол върху „задържането под стража“. ОСНК заключава, че това положение противоречи на чл. 9, т. 4 МПГПП, както и на чл. 30, ал. 3 от Конституцията, които регламентират правото habeas corpus.

Въз основа на изследваното съотношение между посочените по-горе договорни разпоредби и чл. 152, ал. 3 НПК, ОСНК на ВКС конституира, че „нормата на чл. 152, ал. 3 НПК противоречи пряко на принципа, установен в чл. 9, т. 3 МПГПП, че „задържането на обвиняемия не трябва да бъде правило“, и косвено на правото на задържания да обжалва пред съд задържането, закрепено в чл. 9, т. 4 МПГПП“.

*1.2.2. Решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г. на ВКС, IV г. о.*³³

Производството е по чл. 218а, ал. 1, б. „а“ ГПК.

Д. Д. Е. от гр. В. е подала касационна жалба срещу решение № 452 от 19.07.2001 г. по гр. д. № 374/2001 г. на П. апелативен съд, потвърждаващо решение от 4.01.2001 г. по гр. д. № 1716/1999 г. на П. окръжен съд, с което е отхвърлен предявеният от касаторката срещу окръжната следствена служба – гр. П., осъдителен иск за присъждане обезщетение за неимуществени вреди на основание чл. 2 ЗОДВПГ³⁴. Въведени са доводи за неправилно прилагане на материалния закон и нарушаване на съществени съдопроизводствени правила – касационни основания по чл. 218б, ал. 1, б. „в“ ГПК, и искане за отмяна на решението и връщане на делото за ново разглеждане от друг състав на същия съд.

³³ Докладчик по делото е съдията Жанин Силдарева.

³⁴ Закон за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани.

Ответникът по касация – окръжната следствена служба – не взема становище по жалбата.

Контролиращата страна – прокуратурата на Република България – намира жалбата за неоснователна, а решението за правилно.

ВКС, четвърто гражданско отделение, приема, че жалбата е процесуално допустима, разглежда я по същество и като намира, че същата е основателна, отменява решение № 452 от 19.07.2001 г. по гр. д. № 374/2001 г. на П. апелативен съд и връща делото на същия съд за ново разглеждане от друг състав.

ВКС се произнася в частност по довода на касатора за материалноправна незаконосъобразност на решението поради противоречието му с разпоредби на два международни договора – ЕКПЧ³⁵ и МПГПП.

Съдът достига направо до правното заключение: „Основателен е развитият довод в касационната жалба за материалноправна незаконосъобразност на решението поради несъобразяването му с нормите на... чл. 14, т. 3, б. „с“³⁶ от Международния пакт за граждански и политически права (МПГПП)...“. Той не посочва и не изследва правното основание за прилагането на МПГПП във вътрешното ни право – чл. 5, ал. 4 от Конституцията, нито цитира и тълкува разпоредбата от пакта.

1.2.3. Определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г. на ВКС, I н. о.³⁷

Производството е по частна жалба на подсъдимия С. Г. от гр. Д. срещу определение № 11 от 22.01.2004 г. на Г. окръжен съд, с което е потвърдено определение по чл. 166, ал. 6 НПК № 115 от 30.12.2003 г. на Д. районен съд по н. о. х. д. № 20/2003 г.

³⁵ Относно прилагането на ЕКПЧ вж. по-нататък т. 2.1.19.

³⁶ Член 14, т. 3, б. „с“ МПГПП гласи: „Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, има право при пълно равенство на следния минимум от гаранции: с) да бъде изправено пред съда без неоправдано забавяне“.

³⁷ Вж. текста на определението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 4, 9–10. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Бойка Попова.

ВКС, първо наказателно отделение, приема, че подадената жалба е процесуално недопустима, тъй като не намира своето основание в нормата на чл. 349, т. 4 НПК, и следва да се остави без разглеждане, като образуваното по нея касационно производство се прекрати.

Съображенията на съда за това определение са изложени подробно. В частност ВКС се позовава на ЕКПЧ³⁸ и на чл. 14, т. 5³⁹ МПГПП.

ВКС не установява дали тези международни договори отговарят на изискванията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, т.е. не изследва правното основание за включването им във вътрешното право на страната. Той не цитира също така чл. 14, т. 5 МПГПП, нито го тълкува. Съдът достига директно до правния извод: „Принципното право на подсъдимия да обжалва всички актове на съда, които накърняват неговите законни права и интереси, не включва автоматично и право на триинстанционно разглеждане на оплакванията му. Законодателният подход в тази насока е диференциран в зависимост от въпросите, които се разглеждат в съответната процедура – така например за съдебните актове по администриране движението на наказателни дела – чл. 166, ал. 6, чл. 322, ал. 2, чл. 354, ал. 5 и др. НПК, е достатъчно да се произнесе само един по-горен съд, което удовлетворява стандартите... и по чл. 14, т. 5 МПГПП“.

В подкрепа на своята теза ВКС посочва, че в същия смисъл е решение № 16/1998 г. на Конституционния съд по к. д. № 7/1998 г. „Едновременно с това – изтъква съдът – е осигурена и възможността за триинстанционно разглеждане на онези въпроси, чиято законодателна оценка е, че са значими, както от гледна точка на процесуалните субекти в наказателното производство, така и от гледна точка на обществения интерес – арг. от чл. 349, т. 1 и 2 НПК“.

³⁸ Относно прилагането на ЕКПЧ вж. по-нататък т. 2.1.28.

³⁹ Член 14, т. 5 МПГПП гласи: „Всеки осъден за престъпление има право да иска преразглеждане на обявяването му за виновен и осъждането му от висшестоящ съд съгласно закона“.

1.2.4. Решение № 99 от 11.02.2005 г. по н. д. № 1033/2004 г. на ВКС, I н. о.⁴⁰

Производството е по чл. 349, т. 4, изр. 2 НПК и е образувано по жалба на подсъдимия В. Д. Предмет на жалбата е определение по чл. 166 НПК, постановено от В. апелативен съд на 28.10.2004 г. по ч. н. д. № 260/2004 г., с което е оставена без уважение молбата на подсъдимия за възстановяване срока за обжалване на въззивно решение от 10.06.2004 г. по в. н. о. х. д. № 221/2003 г. на същия съд.

Подсъдимият Д. излага и поддържа лично пред ВКС оплаквания за незаконосъобразно преграждане пътя на наказателното производство.

ВКС намира, че жалбата е допустима, и след като я разглежда по същество, я отхвърля като неоснователна.

По същия начин, както в разгледаното по-горе в т. 1.2.3. определение, ВКС се позовава на ЕКПЧ⁴¹ и на чл. 14, т. 5 МПГПП в съображенията си относно допустимостта на жалбата. Съдът не установява обстоятелствата по чл. 5, ал. 4 от Конституцията, които в своята съвкупност въвеждат международния пакт във вътрешното право, нито цитира и тълкува съответната разпоредба от него.

ВКС изтъква в решението си, че по своята правна природа съдебните актове на първата и втората инстанция по чл. 166 НПК не възпрепятстват наказателното преследване. „Те – сочи съдът – разрешават само въпроса за процесуалната изправност на страната, която е сезирала съда. Откажът на съда да възстанови пропуснат срок по принцип подлежи на контрол от по-горния съд и в случая това е ВКС“. Според ВКС законодателният подход към съдебните актове, постановени в производства по администриране движението на наказателните дела – чл. 166, ал. 6, чл. 322, ал. 2, чл. 354, ал. 4 НПК и др., е последователен – достатъчно е да се произнесе само един по-горен съд, което удовлетворява стандартите по чл. 14, т. 5 МПГПП.

⁴⁰ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 8, 3–4. Докладчик по делото е председател на отделението съдията Бойка Попова.

⁴¹ Относно прилагането на ЕКПЧ вж. по-нататък т. 2.1.31.

1.3. Конвенция № 3 за закрила на майчинството на МОТ

1.3.1. Решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г. на ВКС, III г. о.⁴²

От публикувания текст на решението се разбира, че с него ВКС се произнася по обжалвано решение на СГС.

ВКС, трето гражданско отделение, намира, че обжалваното решение е постановено в съгласие с материалния закон.

В частност съдът заключава, че даденото от СГС тълкуване на нормата на чл. 4 от Конвенция № 3 за закрила на майчинството от 1919 г. на МОТ е законосъобразно. ВКС констатира, че тази конвенция е ратифицирана от България със закон от 1921 г.⁴³ Съдът приема, че същата по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България е станала част от вътрешния правов ред на страната, като не установява изрично наличието на другите две конституционни изисквания по чл. 5, ал. 4 – обнародването ѝ⁴⁴ и влизането ѝ в сила за България⁴⁵.

По-нататък в решението си ВКС тълкува нормата на чл. 4⁴⁶ от този договор. Според съда нормата на чл. 4, на която се позовава касаторът, наистина има предимство пред нормите на КТ, но само при съществуващо помежду им противоречие, каквото в случая не е налице.

⁴² Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2003, № 1, 25–27. Докладчик по делото е съдията Ваня Алексиева.

⁴³ Законът за ратифициране на конвенцията е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 189 от 22.09.1921 г.

⁴⁴ Конвенцията е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 39 от 16.05.1997 г.

⁴⁵ Конвенцията е в сила за България от 14.02.1922 г.

⁴⁶ Член 4 от конвенцията гласи: „В случаите, когато една жена отсъства от работа по силата на букви „а“ и „б“ от чл. 3 на тази конвенция или отсъства по-дълго поради болест, удостоверена с медицинско свидетелство, че се дължи на нейната бременност или на раждането, поради което тя не може да се върне на работа, е незаконно от страна на работодателя да я уволни през определена максимална продължителност, установена от компетентната власт на всяка страна, както и да отправи предизвестие за уволнение, чийто срок изтича през времето, когато продължава това нейно отсъствие“.

Предвиденият в чл. 333 КТ особен режим на закрила на бременните жени при уволнение е вътрешноправно средство за защита, чието създаване е допустимо от конвенцията.

ВКС подчертава, че според нормата на чл. 4 от Конвенция № 3 на МОТ е незаконно прекратяването на трудовото правоотношение с жена по време на нейната бременност, докато ползва отпуск за временна нетрудоспособност, дължащ се именно на това ѝ състояние, чиято максимална продължителност е установена от компетентната власт на всяка страна. „Следователно – заключава съдът – текстът на конвенцията, на който се позовава касаторът, не съдържа забрана за уволнение въобще на жена, намираща се в състояние на бременност, а само в изрично посочената по-горе хипотеза, изискваща кумулативното наличие на два елемента – състояние „бременност“ и ползван във връзка с това състояние отпуск“.

ВКС отбелязва, че същото съдържание на установената закрила е предвидено и с новата Конвенция № 183 за закрила на майчинството от 2000 г. на МОТ, ратифицирана от Народното събрание на Република България на 19.09.2001 г.⁴⁷, и негов израз е нормата на чл. 333, ал. 5 КТ в редакцията на закона, обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 25 от 2001 г. Съдът не установява обаче дали новата конвенция е обнародвана в „Държавен вестник“ и дали същата е в сила спрямо България.

ВКС приема за правилно решението на СГС, че според процесуалното правило на чл. 127, ал. 1 ГПК тежестта да докаже характера на ползвания отпуск за временна нетрудоспособност пада върху ищцата и след като същата в хода на делото не е установила с допустимите от ГПК доказателствени средства, че ползваният отпуск за временна нетрудоспособност, през който е било прекратено трудовото ѝ правоотношение, е във връзка с бременността ѝ, то тя не би могла да черпи права от въведената с чл. 4 на Конвенция № 3 на МОТ забрана за прекратяване на трудовото правоотношение с определена категория работнички и служителки.

⁴⁷ Законът за ратифициране на конвенцията от 39-то Народно събрание е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 85 от 2.10.2001 г.

2. Прилагане на регионалните международни договори за защита на правата на човека

2.1. Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи

2.1.1. Решение № 633 от 7.03.1995 г. по гр. д. № 734/1994 г. на ВС, петчл. с-в.⁴⁸

Производството е образувано по жалба на сдружение срещу решение № 296 от 19.07.1994 г. на Министерския съвет в частта, с която е отказано даването на съгласие за регистриране на същото сдружение със седалище гр. С. като юридическо лице с нестопанска цел. Изложени са съображения за незаконосъобразност и необоснованост на посочения акт и се иска неговата отмяна.

Министерският съвет е изразил становище, че жалбата е процесуално недопустима.

Петчленният състав на Върховния съд намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и я отхвърля като неоснователна.

В мотивите си по основателността на жалбата съдът посочва, че Министерският съвет е овластен да дава съгласие за регистриране на юридически лица с нестопанска цел – такива, чиято дейност е религиозна или религиозно-просветна или които извършват дейност, при съща на изповедание, съгласно чл. 133а и § 1, ал. 1 ЗЛС. Съдът се позовава, от една страна, на разпоредбата на чл. 37, ал. 2 от Конституцията и, от друга страна, на разпоредбата на чл. 9, т. 2 ЕКПЧ, без да изследва наличието на предпоставките за прилагането на последната съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията⁴⁹ и без да я цитира⁵⁰ и тълкува. Върховният съд изтъква,

⁴⁸ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния съд, 1995, № 8, 9–10. Докладчик по делото е съдията Симеон Чаначев.

⁴⁹ Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи е ратифицирана със закон на Народното събрание, публикуван в „Държавен вестник“, бр. 66 от 1992 г., обнародвана е в „Държавен вестник“, бр. 80 от 1992 г., и е в сила за България от 7.09.1992 г.

⁵⁰ Член 9, т. 2 от конвенцията гласи: „Свободата да се изповядва религия или убеждения подлежи само на таки-

че тези норми определят ограниченията за вероизповеданията и „правото на вероизповедание не може да накърнява интересите, очертани изчерпателно в цитираните норми“. Според него „въпросът за това дали целите, прокламирани в проектоустава на молителя, са съобразени с ограниченията по чл. 37, ал. 2 от Конституцията, респективно с чл. 9, т. 2 от конвенцията, е предоставен на преценката на Министерския съвет, който действа по свободно вътрешно усмотрение. Контролът за законност на постановения акт в този случай е ограничен относно тези незаконосъобразности, които са свързани с компетентността на административния орган, изпълнението на процесуалните разпоредби по издаване на акта, правилното определяне на законовата приложима хипотеза, представляваща правно основание за издаване на акта“.

Върховният съд констатира, че в случая при постановяване на обжалвания отказ висшият орган на изпълнителната власт е действал в рамките на правомощията, очертани от закона – чл. 133а ЗЛС. Изискването за компетентност е спазено. Съблюдувана е и процедурата по разглеждане и решаване на молбата. Актът е мотивиран, като е посочено правното основание за издаването му.

Съдът заключава, че преценката, касаеща съобразяване на проектоустава със законовите ограничения, е предоставена от закона на Министерския съвет и правилността ѝ не може да бъде предмет на настоящия съдебен контрол.

2.1.2. Решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г. на ВС, I н. о.⁵¹

Върховният съд, първо наказателно отделение, констатира в решението си, че при разглеждане на делото и постановяване на присъдата не са допуснати съществени нарушения на процесуалния закон. Той отхвърля като неосно-

вателно възражението, че е нарушено правото на защита на подсъдимите, тъй като те нямали защитник на предварителното производство, а съгласно чл. 70, ал. 1, т. 3 НПК било задължително участието на защитник в процеса.

В решението се посочва, че във второинстанционното производство Върховният съд е назначил служебно защитници на подсъдимите, но основанието за това е друго. „Поставя се въпросът – изтъква съдът, – щом като защитата не е задължителна съгласно чл. 70, ал. 1, т. 3 НПК, кое е правното основание за назначаване на служебен защитник в този случай“. Като признава, че разглежданият случай не е изрично уреден в чл. 70 НПК, ВС се позовава на разпоредбата на чл. 6, т. 3, б. „с“ ЕКПЧ и я цитира точно в превода ѝ на български език, обнародван в „Държавен вестник“⁵².

Съдът установява, че ЕКПЧ е ратифицирана и е влязла в сила за България, без да определи изрично момента на ратифицирането ѝ и на влизането ѝ в сила за България⁵³. Той не констатира и дали и кога конвенцията е обнародвана в „Държавен вестник“⁵⁴. Върховният съд достига направо до правния извод, че „по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията ЕКПЧ съставлява част от вътрешното право на България“ и „има предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат“.

Съдът се позовава и на чл. 1 от същата конвенция, съгласно който страните по нея са длъжни да осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, предвидени в конвенцията.

Върховният съд заключава, че правното основание за назначаване на безплатен защитник в случая се съдържа в нормата на чл. 6, т. 3, б. „с“ ЕКПЧ, и я подлага на задълбочено тълкуване с оглед прякото ѝ прилагане. Той разкри-

ва ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защита на обществения ред, здраве и морал или за защита на правата и свободите на другите“.

⁵¹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния съд, 1996, № 1, 7–8. Докладчик по делото е съдията Никола Филчев.

⁵² Съгласно чл. 6, т. 3, б. „с“ от конвенцията всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност правото „да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието“.

⁵³ Вж. по-горе бележка под линия № 49.

⁵⁴ Пак там.

ва съдържанието на разпоредбата, като изхожда от съдебната практика на страните, в които е регламентиран този случай на назначаване на служебен защитник, без да я конкретизира по източник, място и време. Според Върховния съд предпоставките за прилагане на разпоредбата на чл. 6, т. 3, б. „с“ са: „Първо, обвиняемият да е социално слаб и по-точно да не разполага със средства за заплащане на адвокат... Второ, за да бъде назначен безплатен защитник, е необходимо обвиняемият да е направил изрично искане... Трето, интересите на правосъдието трябва да изискват назначаването на безплатен защитник. От тази гледна точка участието на защитник е задължително, когато например: обвинението е за тежко престъпление, за което законът предвижда по-строга наказание; конкретното престъпление съставлява фактическа сложност и за разкриване на обективната истина по делото са нужни и професионалните умения на защитника; повдигнатото обвинение поставя принципни правни въпроси и др.“.

Съдът изтъква, че „защитата по чл. 6, т. 3, б. „с“ ЕКПЧ не може да бъде отнесена нито към доброволната защита (която зависи само от волята на обвиняемия), нито към необходимата защита (при която съответният орган е длъжен служебно, по свой почин да назначи защитник). Тя носи белезите и на двата вида защита. От една страна, обвиняемият трябва да направи изрично искане за назначаване на безплатен защитник... От друга страна, съответният орган е длъжен да назначи безплатен защитник при наличието на посочените предпоставки. Поради това тази защита е необходима, задължителна, но условно“.

В решението си ВС констатира, че в законодателствата на редица западноевропейски страни този вид защита (когато обвиняемият не разполага със средства да заплати адвокат) е отнесена към категорията на задължителната защита. „В нашата правна литература – сочи съдът – също се предлага в рамките на чл. 70 НПК да се регламентира и хипотезата, когато обвиняемият не може да си ангажира защитник поради бедност (Е. Трендафилова. Защитникът в наказателния процес на Република България. С.,

1992, 48–53). Счита се, че гражданското общество не може да допусне основни човешки права на обвиняемия да бъдат накърнени поради това, че той е беден и няма средства за защитник“⁵⁵.

2.1.3. Решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г. на ВС, II н. о.⁵⁶

Главният прокурор на Република България е направил предложение пред ВС за отмяна по реда на надзора на присъда в осъдителната й част от 1.02.1945 г., постановена в гр. София по наказателно дело № 2/1944 г. на Народния съд, втори състав, с която 126 души народни представители от XXV Обикновено народно събрание са признати за виновни. В предложението се развива довод за явна необоснованост на изводите и заключенията на Народния съд относно обективната и субективната страна на инкриминираните деяния. Поддържа се искане за отмяна на влязлата в сила присъда и признаването на осъдените за невинни да са извършили престъпни деяния по чл. 2 от Наредбата-закон за Народния съд.

ВС, второ наказателно отделение, обсъжда внесеното предложение и след цялостна проверка на данните по делото прави обстойно мотивирани констатации, систематизирани в пет точки. В заключителното си обобщение съдът подчертава: „Крайният резултат от надзор-

⁵⁵ Вж. оценката за това решение, дадена от зам.-председателя на ВКС съдията **Румен Ненков**: „Така приложното поле на института „задължително участие на защитник“, установен в чл. 70 НПК, беше на практика разширено при липсата на съответна вътрешноправна норма. Такава разпоредба беше въведена по-късно с приемането на новата точка 7 на чл. 70, ал. 1 НПК, но и дотогава, следвайки предписаното по посоченото решение на ВКС, съдилищата вече бяха съобразили практиката си с международния стандарт“. Цит. съч., с. 34. Съдилищата се позовават на решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г. и след приемането на точка 7 на чл. 70, ал. 1 НПК. Вж. например решение № 372 от 8.06.2004 г. по н. д. № 1002/2003 г. на ВКС, I н. о. – Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 7.

⁵⁶ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния съд, 1996, № 9, 6–11. Докладчик по делото е съдията Румен Ненков.

ната проверка на влязлата в сила присъда се свежда до констатацията, че по отношение на 124 от общо 126 осъдени лица е налице явна необоснованост на съдебния акт поради обективна и субективна несъставомерност на деянията, описани в обвинителния акт, или поради това, че фактическите положения, приети за установени от съда, очевидно не се подкрепят от доказателствата по делото. В тази му част проверяваният съдебен акт следва да бъде отменен поради допуснати особено съществени нарушения по смисъла на чл. 356 във връзка с чл. 328, т. 4 НПК, а при наличието на основанията по чл. 336 НПК във връзка с чл. 358, ал. 4 НПК подсъдимите трябва да бъдат признати за невинни и оправдани по предявеното им обвинение⁴.

ВС констатира, че само за двама подсъдими не е била установена явна необоснованост на приетите от съда фактически положения или допуснато друго особено съществено нарушение по чл. 328 НПК във връзка с обвинението по чл. 2, т. 7 от Наредбата-закон за Народния съд, поради което по отношение на тях оставя без движение като неоснователно предложението на главния прокурор за отмяна по реда на надзора на постановената присъда.

Съдът намира за необходимо да се позове на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ във втората част от своите мотиви, отнасяща се до въпроса за допустимостта на надзорната проверка. Като подчертава, че „производството за преглед по реда на надзора пред Върховния съд дава възможност несправедливостта на един съдебен акт да бъде разкрита без ограничение във времето, изтекло след влизането му в сила“, Върховният съд аргументира обстойно тезата си, че „макар и специфичен по формиране и състав, учреденият през 1944 г. Народен съд е представлявал специален орган на държавното правосъдие, а не изключителен съд по смисъла на чл. 73, ал. 2 от тогава действащата Конституция на българското царство. Именно затова неговите присъди, макар и влизащи в сила със самото им постановяване, по същество са били актове на държавно правосъдие, чиято правилност подлежи на надзорна проверка“.

Според съда разбирането, че наказателноосъдителните присъди на Народния съд, като постановени от изключителен и следователно противоконституционен съд, са извън обхвата на установения от надзорното производство извънреден и извънстанционен способ за контрол върху законосъобразността на съдебните актове, би приравнило същите към прояви на чист извънсъдебен произвол, но дори и в тази хипотеза засегнатите лица и главният прокурор като защитник на законността не могат да бъдат лишени от правото да установят това. „Другото – отбелязва съдът – би съставлявало просто отказ от правосъдие, който е недопустим особено днес, когато Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г.) по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България е част от вътрешното законодателство, приложима с предимство пред другите норми, които ѝ противоречат“.

Видно от решението, от една страна, ВС неточно цитира чл. 5, ал. 4 от Конституцията, а от друга страна, той установява изрично само една от предпоставките (обнародването на конвенцията в „Държавен вестник“) съгласно тази конституционна разпоредба за разглеждане на ЕКПЧ като част от вътрешното право на страната. След това съдът се ограничава с точното цитиране на разпоредбата на чл. 6, т. 1, изр. 1⁵⁷ от конвенцията съгласно превода ѝ на български език, обнародван в „Държавен вестник“. Той не намира за необходимо да я тълкува допълнително.

2.1.4. Решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585/1995 г. на ВКС, IV г. о.⁵⁸

Производството е по чл. 225 и сл. ГПК.

С. К. Я. от гр. Вр. е подал молба за преглед по реда на надзора на влязло в сила решение № 179/16.05.1995 г. по гр. д. 429/

⁵⁷ Член 6, т. 1, изр. 1 ЕКПЧ гласи: „Всяко лице при определянето на неговите граждански права и задължения или при наличието на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона“.

⁵⁸ Докладчик по делото е съдията Кина Чутуркова.

94 г. на Вр. окръжен съд, с което е отхвърлен искът на молителя Я. срещу Г. и Ц. С. по чл. 7 ЗВСОНИ⁵⁹ за недвижим имот в гр. Вр. В молбата за преглед се правят доводи за допуснати от съда нарушения, основания по чл. 225, ал. 3 ГПК за отмяната му по реда на надзора.

Ответниците С. възразяват, че решението е правилно и законосъобразно и поддържат молбата срещу него да се остави без уважение.

ВКС, четвърто гражданско отделение, след като намира молбата за допустима и основателна, отменява влязлото в сила решение № 179/16.05.1995 г. по гр. д. № 429/94 г. на Вр. окръжен съд, като вместо това възстановява собствеността на основание чл. 7 ЗВСОНИ по иска на С. К. Я. и осъжда Г. З. С., Ц. Н. С. и З. Г. А. да предадат на С. К. Я. на основание чл. 108 ЗС владението на недвижимия имот.

В частност съдът приема, че Вр. окръжен съд е бил длъжен да съобрази решението си с текста на чл. 7 ЗВСОНИ към момента, в който е бил сезиран, тъй като искът по чл. 7 ЗВСОНИ е бил предявен в законния срок. Като не е сторил това, според ВКС Вр. окръжен съд „е нарушил по недопустим начин правото на защита на страните по делото, закрепено в чл. 56 от Конституцията“.

С принципна важност е констатираната от съда необходимост да не се прилага норма от вътрешното законодателство, която едновременно противоречи на Конституцията и на разпоредба от международни договори за защита на правата на човека, преди още нейната противоконституционност да бъде обявена с акт на Конституционния съд⁶⁰. ВКС установява, че последвалите изменения на чл. 7 ЗВСОНИ са влизали в противоречие със задължителните за съда и всички лица в Република България разпоредби на чл. 6 ЕКПЧ и чл. 1 от Протокол № 1 към нея, отнасящи се съответно до правото на

гражданите на защита в съдебния процес и до правото им на собственост. Като се позовава на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и го цитира точно, съдът намира, че посочените разпоредби от международните договори са част от вътрешното право и имат предимство пред измененията на чл. 7 ЗВСОНИ, които им противоречат.

ВКС се ограничава с констатацията, че съответните договорни разпоредби са част от вътрешното право. Той не установява изрично предпоставките за това съгласно чл. 5, ал. 4, изр. 1 от Конституцията, нито цитира и тълкува разпоредбите на чл. 6 ЕКПЧ и чл. 1 от Протокол № 1 към нея.

2.1.5. Решение № 46 от 2.02.1997 г. по н. д. № 549/1996 г. на ВКС, II н. о.⁶¹

ВКС, второ наказателно отделение, установява безспорните по делото факти, че подсъдимият е преминал през съответните донаторни комисии, призната е годността му за военна служба и е бил уведомен за последиците от невявяването си. Според неговите обяснения, мотивиран от религиозните си убеждения, които му забранявали да убива хора, подсъдимият категорично отказал да получи повиквателна заповед и да се яви на редовна военна служба. Съдът приема, че тези фактически положения правилно са квалифицирани по чл. 361 НПК – отклоняване на български гражданин от военна служба. ВКС отхвърля в решението си поддържаните от защитата в надзорното производство доводи за противоречие на присъдата с Конституцията на Република България и с ЕКПЧ.

Съдът анализира по-специално разпоредбите на чл. 37, ал. 1, чл. 58, ал. 2 и чл. 59 от Конституцията. Той отбелязва, че „обявеното с Конституцията право за свобода на религиозните убеждения не може да бъде противопоставяно на други конституционно установени права и задължения“. ВКС разглежда съотношението между чл. 58, ал. 2 и чл. 59, ал. 1 от Конституцията и приема, че предвидената в Конституцията възможност за алтернативна служба не

⁵⁹ Закон за възстановяване собствеността върху одържавени недвижими имоти.

⁶⁰ Съставът на ВКС установява, че последвалите три изменения на чл. 7 ЗВСОНИ са били обявени за противоконституционни с решения на Конституционния съд, поради което към момента на постановяване на решението в сила е бил чл. 7 ЗВСОНИ в първоначалната му редакция.

⁶¹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1997, № 5–6, 12–13. Докладчик по делото е съдията Пенка Томчева.

означава, че поради религиозни или други съображения визираното в чл. 59, ал. 1 конституционно задължение на всеки български гражданин отпада. „Обратното разбиране – подчертава съдът – води до предоставяне възможност за всеки безнаказано, под предлог на верски и религиозни забрани да откаже изпълнението на вменените с Конституцията и законите задължения. Религиозните забрани имат нравствена и морална стойност, а не нормативна, скрепена със санкцията на държавността, сила. Поради това верските и религиозни норми не могат да конкурират и да изключват спазването на конституционните и законови норми“.

ВКС не намира за необходимо да изследва обстойно в решението си доводите за противоречие на присъдата с ЕКПЧ и съответно нито конкретизира, нито тълкува нейните разпоредби.

2.1.6. Определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. на ВКС, ОСНК.

Това определение е разгледано по-горе в т. 1.2.1 във връзка с прилагането на МППП.

С него ОСНК на ВКС спира производството по н. д. № 1/1997 г. на ОСНК на ВКС и внася в Конституционния съд на Република България въпроса дали разпоредбите на чл. 152 НПК съответстват, в частност, на ЕКПЧ.

ВКС констатира изрично и точно обстоятелствата по чл. 5, ал. 4 от Конституцията по отношение на ЕКПЧ, отбелязвайки, че тя е „ратифицирана (ДВ, бр. 66 от 1992 г.), обнародвана (ДВ, бр. 80 от 1992 г.) и е влязла в сила за България на 7.09.1992 г.“. Съдът цитира чл. 5, т. 4 ЕКПЧ съгласно превода му на български език, обнародван в „Държавен вестник“⁶², и посочва като близка по съдържание по-общата разпоредба на чл. 30, ал. 3 от Конституцията на Република България.

ВКС тълкува разпоредбата на чл. 5, т. 4 ЕКПЧ, подчертавайки, че се ръководи от между-

народната съдебна практика във връзка с нейното тълкуване и прилагане. За целта той се позовава общо на практиката на Европейския съд по правата на човека. Нещо повече. ВКС категорично заключава: „Българският съд безспорно е длъжен да се съобразява освен със самата Европейска конвенция, също и с практиката на Европейския съд по тълкуване и прилагане на тази конвенция (чл. 46, т. 1 ЕКПЧ)“.

Без да конкретизира практиката на Европейския съд по правата на човека и да посочи съответно източника ѝ, ВКС констатира: „А Европейският съд приема, че процедурата *habeas corpus* по чл. 5, т. 4 ЕКПЧ трябва да бъде състезателна, тя трябва да има „доказателствен“ характер; в тази процедура съдът трябва да преценява не само формалната правилност на решението за задържане, но и законността му по същество. Същото изискване поставя и Конституционният съд на Република България, като задължава съдебната власт да се произнесе по „законосъобразността“ на задържането (чл. 30, ал. 3 от Конституцията)“.

Като изхожда от горепосоченото международно тълкуване на разпоредбата на чл. 5, т. 4 ЕКПЧ, ВКС дава и собствено тълкуване на същата в контекста на определени норми от българското законодателство. „За българското наказателно-процесуално законодателство това означава, че в рамките на процедурата по чл. 152, ал. 5 НПК съдът трябва да може да прецени: а) дали е посоченото основание за задържане на обвиняемия, т.е. дали „задържането под стража“ в конкретния случай съответства на целите на чл. 147, ал. 1 НПК, и б) взети ли са предвид обстоятелствата по чл. 147, ал. 2 НПК (тежестта на извършеното престъпление, доказателствата срещу обвиняемия към момента на задържането му и данните за личността на обвиняемия). С други думи, съдът трябва да може да анализира конкретните фактически данни по делото и да провери доказано ли е основанието за задържане, т.е. обосновано ли е решението за задържане на обвиняемия“.

ВКС съпоставя това тълкуване на чл. 5, т. 4 ЕКПЧ с чл. 152, ал. 3 НПК и заключава, че нормата на чл. 152, ал. 3 НПК обезсмисля съ-

⁶² Член 5, т. 4 ЕКПЧ гласи: „Всяко арестувано или лишено от свобода лице има право да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе; в случай, че задържането е неправомерно, съдът е длъжен да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице“.

дебния контрол върху „задържането под стража“ и така противоречи на чл. 5, т. 4 ЕКПЧ⁶³.

Съдът отива докрай в анализа си относно съответствието на чл. 5 ЕКПЧ и чл. 152 НПК. Той констатира, че цялостната регламентация на института *habeas corpus* в чл. 152 НПК също не съответства на изискванията на ЕКПЧ. За целта, като подчертава, че в чл. 5 ЕКПЧ са уредени материалните основания за задържане под стража на обвиняемия, критериите за вземане на мярка за неотклонение „задържане под стража“, процесуалният ред за обжалване на задържането пред съда и др., ВКС очертава следните изисквания съобразно тази разпоредба: „а) задържаното лице да бъде своевременно изправено лично пред съдия или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции (чл. 5, т. 3 ЕКПЧ); това длъжностно лице не трябва да е идентично с органа, който повдига обвинението; б) съдебното производство по обжалване на задържането да има състезателен характер; в) контролиращият съд по чл. 5, т. 4 ЕКПЧ трябва да проверява обосноваността на решението за задържане, т.е. решението за задържане по същество, а не само неговата форма; г) задържаното лице трябва да може периодично (през разумни интервали от време) да иска от съда преразглеждане на законността на задържането му и др.“.

Съдът се позовава отново общо на практиката на Европейския съд по правата на човека – не сочи конкретни решения и техните източници.

ВКС заключава, че дори беглото сравнение с българското законодателство показва, че правната уредба на института *habeas corpus* в чл. 152 НПК не отговаря на изискванията на ЕКПЧ.

⁶³ „Създаването на абсолютни предпоставки в закона – изтъква ВКС, – при които компетентният орган е длъжен безусловно по силата на правилото на чл. 152, ал. 3 НПК да вземе мярка за неотклонение „задържане под стража“, лишва съда от възможността да прецени по същество решението за задържане. В крайна сметка на задържаното лице се отнема правото да обжалва пред съд законността на задържането му“.

*2.1.7. Решение № 422 от 18.07.1997 г. по гр. д. № 250/1997 г. на ВКС, петчл. с-в*⁶⁴

Петчленният състав на ВКС разглежда по същество молбата за преглед срещу решение на СГС и приема, че тя е неоснователна.

ВКС намира, че решението на първоинстанционния съд, оставено в сила от втората инстанция, е законосъобразно и обосновано.

За да откаже екзекватурата на решението на Парижкия арбитраж, съставът на СГС приема, че тя противоречи на обществения ред на държавата, където ще се признае и допусне неговото изпълнение. СГС свързва понятието „обществен ред“ с императивни норми на Конституцията на Република България, между които е и тази на чл. 121, ал. 1, предвиждаща осигуряване на равенство и условия за състезателност на страните в процеса, и приема, че арбитражният съд е procedural в нарушение на тези основни принципи, като не е обсъдил доказателствата и доводите на ответника „Б. С. Т.“ срещу иска за обезщетение на вреди от неизпълнение на договора с „И.“. Съдът намира, че осъдителното решение на арбитража е било постановено при липса на мотиви досежно изтъкнатите от съответната страна съображения, с което е била нарушена цитираната конституционна норма, касаеща основните принципи на правораздаването, приложими не само към съдебните, но и към вътрешните и международните арбитражни производства, в което се е изразило и накръняването на обществения ред на страната, в която се иска признаване и допускане на неговото изпълнение.

ВКС приема, че „изводът на първоинстанционния съд, възприет и от втората инстанция, е направен въз основа на подробен анализ на арбитражното решение в контекста на чл. 5, ал. 2, б. „б“ от Нюйоркската конвенция с оглед съвместимостта с обществения ред на държавата на екзекватурата Р България“. Съдът се позовава пряко и на разпоредба на друг международен договор – ЕКПЧ, без да сочи и изследва правното основание за това – чл. 5, ал. 4 от Конституцията. „В този контекст – отбелязва

⁶⁴ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1997, № 9–10, 10–13. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВКС съдията Благоевст Гунев.

ВКС – правилни са съображенията на съда и относително включеността в съдържанието на понятието „обществен ред“ и на съблюдаване принципа на равенство и състезателност в процеса, тъй като не се касае до обикновено процедурно правило, а за основополагащ принцип на цивилизованото общество, който не се отнася само до вътрешния правен ред в държавата на екзекватурата и нейните държавни правораздавателни органи, а до общите принципи на правораздаването, приложими и към международния арбитраж, който е израз и на правото на справедливо гледане на делото, гарантирано с международен договор – чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция за правата на човека. Този принцип е възпроизведен в чл. 121, ал. 1 КРБ, представява императивна норма и с оглед положението на акта, в който се съдържа като регламентиращ базисните обществени отношения, се включва съдържателно в установения с него обществен ред в държавата на екзекватурата, който е бил нарушен с несъблюдаване от арбитражния орган на състезателността и равенството на страните при постановяване на решението, чието признаване и допускане на изпълнението се претендира“.

ВКС не счита за необходимо да тълкува по-подробно разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ.

2.1.8. Определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г. на ВКС, II н. о.⁶⁵

С проверяването определението на СГС мярката за неотклонение „задържане под стража“ по отношение на подсъдимите К. П., Д. Н. и К. А. е изменена в „парична гаранция“. Срещу това определение прокурорът е подал частен протест, който се поддържа и от представителя на Главната прокуратура.

ВКС, второ наказателно отделение, намира протеста за основателен по обстойно изложени в определението съображения, аргументирани както въз основа на разпоредби от българския НПК, така и въз основа на разпоредби на ЕКПЧ. Съдът предпоставя, че тази конвенция

е пряко приложима в българския правен ред. Той не установява в акта си правното основание за нейното прилагане – чл. 5, ал. 4 от Конституцията, както и наличието на трите кумулативни изисквания, съгласно тази конституционна разпоредба, за разглеждане на конвенцията като част от вътрешното право на страната.

ВКС се позовава, без да ги цитира изрично, на две разпоредби от ЕКПЧ – чл. 5, т. 1, б. „с“⁶⁶ и чл. 5, т. 3⁶⁷. Съдът тълкува и прилага тези разпоредби с претенцията за съответствие с трайната практика на Европейския съд по правата на човека. Той обаче не посочва в определението кои конкретни актове на съда има предвид⁶⁸.

„Поначало – сочи ВКС – органите на съдебната власт законосъобразно са наложили най-тежката мярка за процесуална принуда, която е съобразена не само с разпоредбата на чл. 152, ал. 1 НПК, но и с предписаното от чл. 5, т. 1, б. „с“ ЕКПЧ. Обосновано е заключението, че съществува сериозна опасност подсъдимите да извършат друго престъпление, поради което възможността по чл. 152, ал. 2 НПК е неприложима“.

⁶⁶ Съгласно чл. 5, т. 1, б. „с“ ЕКПЧ никой не може да бъде лишен от свобода, освен в следните случаи и само в съответствие с процедури, предвидени от закона: „законен арест или лишаване от свобода на лице с цел да се осигури явяването му пред предвидената в закона институция при обосновано подозрение за извършване на престъпление или когато обосновано е призната необходимостта да се предотврати извършване на престъпление или укриване след извършване на престъпление“.

⁶⁷ Член 5, т. 3 ЕКПЧ гласи: „Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в съответствие с разпоредбите на т. 1 (с) на този член трябва своевременно да бъде изправено пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции, и има право на гледане на неговото дело в разумен срок или на освобождаване преди гледане на неговото дело в съда. Освобождаването може да бъде обусловено от даването на гаранции за явяване в съда“.

⁶⁸ Според зам.-председателя на ВКС съдията **Румен Ненков** „очевидно подходът на съдебния състав е в духа на поредица от решения на правозащитните институции на Съвета на Европа (вж. Вемхоф срещу ФРГ, 1968 г., Ноймайстер, 1968 г., Шертенлайб срещу Швейцария, 1978 г., Томази, 1991 г., и др.)“. Цит. съч., с. 37.

⁶⁵ Вж. текста на определението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1997, № 9–10, с. 6. Докладчик по делото е съдията Румен Ненков.

ВКС подкрепя като принципно вярна позицията на състава на СГС, изразена в мотивите на проверяваното определение, че продължителността на задържането може да съставлява ново обстоятелство, което да обуслови смекчаване на наложената мярка за неотклонение. „Неоспоримо право на обвинените лица е тяхното дело да бъде разгледано в разумен срок – посочва съдът. В този смисъл е както разпоредбата на чл. 5, т. 3 ЕКПЧ, така и трайната практиката на Върховния касационен съд. Като обаче е постановено в редица решения на Европейския съд по правата на човека, преценката за „разумна продължителност“ на задържането във всеки отделен случай е обвързана с конкретните данни за характера и сложността на делото, както и за причините за забавянето му, а така също и със съотносителността на срока на задържане към наказанието, което евентуално може да бъде наложено“. ВКС установява, че в конкретния случай продължителността на задържането все още не е несъвместима с размера на евентуалното наказание. Ето защо според съда смекчаването на мярката за неотклонение за тримата се явява необосновано и незаконосъобразно не само от гледна точка на изискванията на чл. 152 НПК, но и на предписаното от чл. 5 ЕКПЧ.

2.1.9. Решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г. на ВКС, I н. о.⁶⁹

ВКС, първо наказателно отделение, намира жалбата по делото за основателна и отменя обжалваното въззивно решение на основание чл. 357, ал. 3, т. 3 НПК поради допуснати нарушения съгласно чл. 352, ал. 3 т. 1 и 3 НПК, като връща делото за ново разглеждане от стадия на съдебното следствие пред първата инстанция за отстраняване на съответните нарушения на процесуални норми, гарантиращи на подсъдимия справедлив процес от независим и безпристрастен съдебен състав.

Според ВКС съдебният състав, постановил оспорваната присъда, респективно председателстващият го съдия, е материализирал по

недвусмислен начин в документите от съдебното следствие обстоятелството, че вътрешното убеждение е опорочено. „Изразеното преубеждение от съдията-докладчик – посочва съдът след анализ на доказателствата по делото – е било основание да се самоотведе от разглеждане и решаване на делото по реда на чл. 27, ал. 1 във връзка с чл. 25, т. 9 НПК, защото без съмнение е, че неговата предубеденост е рефлектирала и върху независимостта, безпристрастността и законността на съдебния състав като колегиален орган във всичките му процесуални действия до приключване на производството... Нормите на чл. 9, чл. 16, чл. 19, чл. 25, т. 9 и др. НПК гарантират разглеждането и решаването на всяко наказателно дело от независим и безпристрастен съд – право на обвиняемите лица по силата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ. Посочената норма е и конституционно прогласена за приоритетно вътрешно право – чл. 5, ал. 4 от Конституцията на РБ“.

В случая ВКС се позовава на разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, без да я цитира⁷⁰ и тълкува, като сочи правното основание за това – чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Съдът не счита за необходимо изрично да констатира в решението си наличието на установените в чл. 5, ал. 4 конституционни предпоставки за нейното пряко прилагане като част от вътрешното право на страната, а именно – ратифициране, обнародване в „Държавен вестник“ и влизане на конвенцията в сила за България. Позоваването на международноправната норма е направено с цел установяване на съответствие между действащите наказателнопроцесуални норми съгласно българското законодателство и поетите с международен договор за защита на правата на човека задължения.

ВКС установява, че макар и да отговаря на всички формални изисквания за безпристрастно правораздаване, решаващият състав е функционирал така, че по недвусмислен начин е подронил доверието в независимостта си, като особено показателни в това отношение са мотивите към присъдата. „Декларираната в тях лична зависимост на съдията-докладчик по въз-

⁶⁹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1998, № 11–12, 13–14. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Бойка Попова.

⁷⁰ Вж. по-горе бележка под линия № 57.

ложеното му дело (няма значение дали е хипотетична или реална) – отбелязва ВКС – компрометира постановения съдебен акт не само от гледна точка на една от страните... Дейността на съда и постановените от него актове трябва да вдъхват доверие не само в обвиняемите, но и в обществото. По тези причини всеки съдия (и съдебен заседател), за когото съществува опасение, че не би могъл да бъде безпристрастен и независим, следва да се оттегли от делото“.

Оспорваната присъда не създава за ВКС достатъчно обосновано впечатление за безпристрастност както от обективна, така и от субективна гледна точка. Затова касационната инстанция приема, че са нарушени процесуалните норми, охраняващи очевидността за безпристрастност и независимост. „Неизбежна последица от това – заключава ВКС – е ограничаването на процесуалните права на обвиняемия, в т.ч. правото му, прогласено от чл. 6, т. 1 ЕКПЧ“.

Следователно ВКС констатира нарушение чрез оспорваната присъда на разпоредба от ЕКПЧ.

2.1.10. Определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. на ВКС, III г. о.⁷¹

Производството е по чл. 225 и сл. (отм.) ГПК във връзка с § 153 от Преходните и заключителни разпоредби на Закона за изменение и допълнение на ГПК (обн., ДВ, бр. 124 от 1997 г.).

Образувано е по молба на Я. А. П. от гр. С. за преглед по реда на надзора на влезлите в сила определение на С. районен съд по гр. д. № 4830/1997 г., с което е прекратено производството по делото поради недопустимост на предявените искове по чл. 344, ал. 1, т. 1, 2 и 3 КТ, и определение по ч. гр. д. № 4704/1998 г. на С. градски съд, с което е оставена без уважение частната молба на молителя. В молбата се сочат всички отменителни основания по чл. 225, ал. 3 (отм.) във вр. с чл. 207, б. „а“, „б“ и „г“ (отм.) ГПК и се иска отмяна на влезлите в сила съдебни актове, с които се прегражда по-нататъшното развитие на делото.

Ответникът по молбата – Министерството на правосъдието и правната евроинтеграция – счита искането за неоснователно.

ВКС, трето гражданско отделение, след преценка на данните по делото и доводите на страните намира, че молбата е основателна, поради което отменява по реда на надзора влезлите в сила определения и връща делото на първата инстанция за продължаване на съдопроизводствените действия и разглеждане на спора по същество.

В частност ВКС установява, че при разглеждане на делото от втората инстанция е допуснато съществено нарушение на съдопроизводствените правила, изразяващо се в необсъждане на доводите на частния жалбоподател относно приложимостта на международноправни норми, съставляващи част от вътрешното ни право, които при противоречие със законови норми от вътрешното законодателство се прилагат с предимство съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията.

Съдът разглежда обстойно довода за противоречие между разпоредбата на чл. 360, ал. 2, т. 2, б. „б“ КТ (преди влизане в сила на решение № 11 от 30.04.1998 г. на Конституционния съд по к. д. № 10/1998 г., обн., ДВ, бр. 52 от 1998 г.) в частта, с която се изключват от подведомствеността на съдилищата споровете относно освобождаването на началник на управление в министерства, и чл. 6, т. 1 ЕКПЧ и го намира за основателен. За целта, след като изрично и точно констатира наличието и на трите предпоставки⁷² за разглеждане на ЕКПЧ като част от вътрешното ни право съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията, съставът на ВКС тълкува и прилага пряко разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, с която се гарантира правото на справедлив процес.

Съдът посочва, че с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ се гарантира и достъп до съдилищата в производствата по граждански дела, чрез които се цели защита на нарушени граждански права и отношения между равнопоставени правни субекти.

⁷² ВКС посочва, че конвенцията е ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31.07.1992 г., обнародвана е в ДВ, бр. 80 от 1992 г., и е в сила за Република България от 7.09.1992 г.

⁷¹ Докладчик по делото е съдията Татяна Върбанова.

„По смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ – отбелязва ВКС – правото на достъп до съд не е абсолютно, в смисъл, че всяка държава може да създаде свои правила за достъпимост на гражданското съдопроизводство и да прецени прилагането на евентуални ограничения, като отнеме компетентността на съдилищата да се произнасят по определени категории граждански спорове. Тези ограничения обаче трябва да са правно оправдани и прилагането им да не нарушава ЕКПЧ във вреда на носителя на спорното материално право“.

Съдът намира, че нормата на чл. 360, ал. 2 КТ в посочената по-горе част, с която се изключва правото на съдебна защита на молиателя при освобождаването му от длъжност, не попада в приложното поле на чл. 120, ал. 2 от Конституцията, тъй като се касае за акт, свързан с трудови правоотношения между страните, възникнали по силата на договор. ВКС определя правилно мястото на ЕКПЧ в йерархията на източниците на вътрешното право, поставяйки я между Конституцията и законите, и след като установява, че чл. 6, т. 1 от нея не противоречи на Конституцията, прилага с предимство тази договорна разпоредба пред нормата на чл. 360, ал. 2 КТ, която ѝ противоречи, позовавайки се на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и на решение № 7 от 1992 г. на Конституционния съд по к. д. № 6/1992 г. По този начин правото на лицата на достъп до съд по отношение обжалването на заповедите за уволнение, с които се прекратява правоотношение, възникнало по силата на трудов договор, намира адекватна съдебна защита⁷³.

2.1.11. Решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г. на ВКС, I н. о.⁷⁴

ВКС, първо наказателно отделение, обсъжда по делото в частност довода на жалбоподателя за смекчаване в наказателната отговор-

ност, обоснован с правото на всяко обвиняемо лице делото му да бъде разгледано в разумен срок – чл. 6, т. 1 ЕКПЧ⁷⁵. „По силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България – отбелязва съдът – ЕКПЧ е приоритетно вътрешно право“ – обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г. ВКС намира за необходимо да установи изрично само една от конституционно установените в чл. 5, ал. 4 предпоставки за приоритетното прилагане на договорните разпоредби спрямо нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат – обнародването на ЕКПЧ в „Държавен вестник“, бр. 80 от 1992 г.

Трябва да се отбележи, че в случая, без да се позове на конкретна международна практика, ВКС тълкува и прилага чл. 6, т. 1 ЕКПЧ в съответствие с практиката на Европейския съд по правата на човека. „Факторите – посочва ВКС, – които определят дали едно наказателно производство е било съобразено с критерия „разумен срок“, са сложността на делото, поведението на компетентните власти, поведението на обвиняемия и всички други обстоятелства във всеки конкретен случай“⁷⁶.

Съдът установява по делото, че двукратното разследване в досъдебната фаза и съответният на това ход на делото пред инстанционните съдилища не могат да бъдат приписани на държавата, респективно на нейните компетентни органи, в светлината на изискването по чл. 6, т. 1 ЕКПЧ за разумност на срока за наказателно преследване на гражданите. „Дали органите в досъдебната фаза са действали с „нужното усърдие“, допринесли ли са за продължителността на процедурата, необичайно дълго ли е следствието, респект. причините за това, са обстоятелство извън предмета на касационната проверка“, счита ВКС. Според съда обаче укриването на обвиняемия (жалбоподателя) от компетентните органи обективно е удължило срока за приключване на наказателното производство и от това той не би могъл да черпи права в насока облекчаване в наказателноправното си положение.

⁷³ С решение № 11 от 30.04.1998 г. на Конституционния съд по к. д. № 10/1998 г. разпоредбата на чл. 360, ал. 2 КТ в съответната част е обявена и за противоконституционна.

⁷⁴ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 1999, № 7–8, 8–9. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Бойка Попова.

⁷⁵ Вж. по-горе бележка под линия № 57.

⁷⁶ Вж. също т. 2.1.14 и т. 2.1.30.

2.1.12. Решение № 155 от 17.03.2000 г. по н. д. № 80/2000 г. на ВКС, II н. о.⁷⁷

Производството е по чл. 362а НПК. Образовано е по искане на задочно осъдения И. Г. за отмяна по реда на възобновяване на наказателни дела на влязла в сила присъда на Р. Р. С. В искането се правят доводи по чл. 362, ал. 1, т. 5 НПК за допуснати съществени нарушения на процесуалните правила, а именно неправилно разглеждане на делото при условията на чл. 268, ал. 3, т. 1 НПК, както и постановяване на осъдителната присъда само върху самопризнания, изтръгнати чрез насилие на предварителното производство.

Представителят на Върховната касационна прокуратура е дал заключение, че искането е процесуално недопустимо, тъй като осъденият е знаел за наказателното преследване срещу него, а и по същество не са били допуснати посочените съществени нарушения на процесуалните правила.

ВКС, второ наказателно отделение, намира, че направеното искане е процесуално допустимо, разглежда го по същество и като приема, че то е неоснователно, го оставя без уважение.

Съдът мотивира много обстойно решението си и относно допустимостта на направеното искане счита за необходимо да съпостави разпоредбата на чл. 362 а НПК с разпоредбите на чл. 6, т. 3, б. „а“⁷⁸, „б“⁷⁹ и „в“⁸⁰ ЕКПЧ. „Пра-

⁷⁷ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2000, № 1, 17–19. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Румен Ненков.

⁷⁸ Съгласно чл. 6, т. 3, б. „а“ ЕКПЧ всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност правото „да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език“.

⁷⁹ Обнародваният в „Държавен вестник“ текст на ЕКПЧ съдържа латински букви за обозначаване на подточките в членовете на конвенцията, докато ВКС използва за същата цел в конкретното решение български букви. Следователно на б. „б“ от решението съответства б. „b“ от обнародваната конвенция, а на б. „в“ – б. „c“. Съгласно чл. 6, т. 3, б. „b“ от конвенцията всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност правото „да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита“.

⁸⁰ Вж. по-горе бележка под линия № 52.

вото на задочно осъдения самостоятелно да иска възобновяване на наказателното дело е предоставено с новата разпоредба на чл. 362а НПК (обн., ДВ, бр. 70 от 1999 г.). По този начин законодателят е отговорил на предписанията за справедлив процес по чл. 6, т. 3, букви „а“, „б“ и „в“ от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, свързани с правото на всяко обвинено лице в подробности да бъде информирано за характера и причините за обвинението срещу него, да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор, да участва в разпита на свидетелите, посочени от обвинителната власт и защитата“.

Трябва да се отбележи, че правото на обвиняемия да участва в разпита на свидетелите, посочени от обвинителната власт и защитата, което ВКС изтъква, е установено в чл. 6, т. 3, б. „d“⁸¹ ЕКПЧ. За да се избегнат подобни несъответствия, е необходимо в бъдещата си практика съдът да се придържа по-точно към обнародвания в „Държавен вестник“ текст на конвенцията.

ВКС се позовава в решението си и на практиката на Европейския съд по правата на човека, без да я конкретизира и да уточни източниците ѝ. Той отбелязва, че тази практика „изрично изисква на лицата, които са осъдени задочно, да им бъде осигурен непосредствено достъп до съдебна инстанция, която да се произнесе по искането им за проверка на правилността на влязлата в сила осъдителна присъда, както относно спазването на процесуалните гаранции на правото на защита, така и относно приложението на материалния закон“.

Следователно ВКС установява с решението си съответствие между приложима разпоредба от националното наказателнопроцесуално законодателство и разпоредби от ЕКПЧ.

⁸¹ Съгласно чл. 6, т. 3, б. „d“ ЕКПЧ всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност правото „да участва в разпита или да изисква разпит на свидетелите на обвинението и да изисква призоваването и разпитът на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението“.

2.1.13. Решение № 209 от 19.04.2000 г. по н. д. № 103/2000 г. на ВКС, I н. о.⁸²

Молителят настоява съответната присъда да бъде отменена и наказателното дело да бъде възобновено, защото е бил лишен от възможността лично да участва в производството пред съда.

ВКС, първо наказателно отделение, приема, че подадената молба е процесуално допустима, разглежда я по същество и след като установява, че същата е неоснователна, я оставя без уважение.

И по това дело съдът намира за необходимо да се произнесе, макар и бегло, относно съответствието между разпоредбата на чл. 362а НПК и чл. 6 ЕКПЧ. Вземайки отношение по въпроса за основателността на направеното искане за възобновяване на делото, съдът отбелязва: „С измененията и допълненията в НПК – обн., ДВ, бр. 70 от 1999 г., в сила от 1.01. т. г., в глава осемнадесета бе въведена възможност за възобновяване на наказателно дело по искане на задочно осъдения. Нововъведеният институт осигурява правото на всеки обвиняем да участва лично в разглеждане на делото му от съда, произтичащо и от чл. 6 ЕКПЧ. Право на искане за възобновяване на наказателното дело по този ред има само осъденият, защото е негов правният интерес за това. Задължителна предпоставка за разглеждане на молба по чл. 362а НПК от ВКС в съдебно заседание е явяването на осъдения. Ако задочно осъденият не се яви без уважителни причини, производството се прекратява – чл. 362а, ал. 3 НПК“.

ВКС не изследва правното основание за прилагане на чл. 6 ЕКПЧ, а така също не цитира и не тълкува тази разпоредба от конвенцията. Той се ограничава само с горепосочената констатация за съответствие между нововъведен в наказателнопроцесуалното ни законодателство институт и разпоредба от международен договор за защита на правата на човека, по който България е страна.

2.1.14. Решение № 360 от 6.10.2000 г. по н. д. № 275/2000 г. на ВКС, I н. о.⁸³

ВКС, първо наказателно отделение, подлага на оценка доводите на касатора за справедливостта при определяне на наказателната отговорност, свързани с продължителността на наказателното производство срещу него. Съдът намира, че „десетгодишната наказателна процедура срещу подсъдимия И. противоречи на изискванията за „разумност“ на продължителността и по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ“.

В случая ВКС тълкува и прилага пряко норма на международен договор за защита на правата на човека на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията, като не се позовава изрично на това конституционно основание и не изследва конкретно наличието на визираните в него предпоставки. Съдът очевидно се ръководи от международната практика по тълкуването на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, въпреки че не се позовава на нея в решението си. „Разумният срок – посочва ВКС – се оценява във всеки отделен случай в зависимост от конкретни обстоятелства, отнасящи се до характера и сложността на делото, същността на наказателната процедура, а също така и до поведението на участниците в нея“.

Имайки предвид тези международно установени критерии, след изследване на обстоятелствата по делото съдът констатира, че наказателното дело срещу подсъдимия Г. не представлява фактическа или правна сложност, че забавянето не може да бъде „вменено“ нито на компетентните съдебни власти (липсват основания за упреци към усърдието им), нито на подсъдимия, но очевидното просрочване на разумните срокове неминуемо рефлектира при ангажиране на наказателната отговорност и не може да не бъде съобразено.

Като изхожда от тези съображения, ВКС намира, че наказателноправното положение на жалбоподателя следва да бъде смекчено чрез намаляване на наложеното наказание до размер на минимума, предвиден от закона – три години лишаване от свобода. Съдът решава, че в случая условното осъждане не следва да бъде

⁸² Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2000, № 2, 7–8. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Бойка Попова.

⁸³ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2000, № 3, 4–5. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Бойка Попова.

приложено, независимо от обстоятелството, че формално материалноправни предпоставки за това по чл. 66 НК са налице, и споделяйки всичките съответни констатации на въззивния съд, приема, че за действителното му поправяне се налага деецът да изтърпи наказанието ефективно.

2.1.15. Решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г. на ВКС, II н. о.⁸⁴

На основание § 19 от Закона за изменение и допълнение на НПК⁸⁵ прокурор от С. апелативна прокуратура е подал протест срещу определението по чл. 152б, ал. 10 НПК, постановено на 3.05.2001 г. по в. н. ч. д. № 306/2001 г. на С. апелативен съд, с което е потвърдено определението от 26.04.2001 г. по н. ч. д. № 763/2001 г. на С. градски съд. В протеста са направени доводи за необоснованост и нарушение на закона.

ВКС, второ наказателно отделение, приема, че протестът е процесуално допустим, и след като го разглежда по същество, решава, че той е неоснователен, поради което го оставя без уважение.

Решението на съда е подробно мотивирано. В частта относно съображенията по същевото на протеста ВКС се позовава общо на нормите на ЕКПЧ, като изтъква, че те са инкорпорирани по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, обвързващи са за българската държава и с въвеждането на чл. 152а и чл. 152б НПК вътрешното законодателство е възприело европейските стандарти. Съдът акцентира на четири принципни положения⁸⁶, извлечени от норми

на ЕКПЧ, без да сочи изрично съответните разпоредби от конвенцията.

От особено значение за делото е третото основно начало, посочено от ВКС, според което „е недопустимо задържане при липсата на събрани по установен от закона ред данни, обосноваващи предположението, че обвиняемият е извършил престъплението, за което е обвинен“. В тази връзка ВКС изтъква, че спорният въпрос по делото е дали към момента на постановяване на протестираното въззивно определение е съществувало обосновано подозрение, че обвиняемите са извършили престъплението, за което са обвинени. „Съдът – подчертава ВКС, сезиран с искане за първоначално вземане на мярката „задържане под стража“ по чл. 152а НПК или за изменяването ѝ в процедурата *habeas corpus* по чл. 152б НПК, не може да преценява наличието на „обосновано предположение“ на основата на оперативни разработки или каквато и да е друга извънпроцесуална дейност. Изводите и заключенията в тази насока трябва да се основават само на доказателствата, събрани чрез установените в Наказателно-процесуалния кодекс средства“.

Като изследва внимателно събраните по делото доказателства, ВКС заключава, че крайният извод на въззивната инстанция в производството по чл. 152б НПК, съвпадащ със становището и на първоинстанционния съд, за липсата на обосновано подозрение, че обвиняемите са извършили престъпление, е основан на обективно, всестранно и пълно изследване на обстоятелствата по делото.

2.1.16. Решение № 123 от 25.03.2002 г. по н. д. № 740/2001 г. на ВКС, I н. о.⁸⁷

К. 3. настоява за образуване на дело, чийто резултат да послужи за преразглеждане на н. о. х. д. № 37/1994 г. на Я. окръжен съд, по

⁸⁴ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2001, № 4, 8–13. Докладчик по делото е председателят на отделението съдията Румен Ненков.

⁸⁵ Вж. ДВ, бр. 42 от 2001 г.

⁸⁶ Тези принципни положения според ВКС са: „първо, решението за трайно задържане се взема само от съдебен орган, който разполага с правен и фактически статут на независимост както от изпълнителната власт, така и от страната на обвинението, второ, това решение може да бъде взето само след провеждане на открито състезателно производство, даващо равни възможности за отстояване на противоположните тези... и четвърто, дори и при наличие на предходните условия по-дългото ограничаване

на свободата без влязла в сила присъда трябва да бъде осъществено необходимо с оглед на съществуването на реална опасност обвиняемият да се укрие или да извърши друго престъпление“.

⁸⁷ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 11, с. 3. Докладчик по делото е съдията Пламен Томов.

което той се счита за неправилно осъден заради заключението, дадено от експерта В. М.

От текста на публикуваното решение на ВКС може да се направи заключението, че съдът оставя молбата на К. З. без уважение.

Съдът аргументира становището си, като се позовава както на съответните процесуални закони, така и на чл. 6 ЕКПЧ, без да изследва наличието на предпоставките за това съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Според ВКС делото, което К. З. иска да бъде образувано, е възможно само при условията на чл. 362 НПК. „Законът – посочва съдът, – не само НПК, но и ГПК (р. 2774/1996–IV г. о., Сб. с. 186), не допуска в нито един от случаите такова дело да се образува по инициатива пряко от гражданите, пък били те и осъдените с влязла в сила присъда по делото, чието възобновяване се цели. След като вътрешното законодателство поначало не предвижда „право да се иска възобновяване на наказателни дела“ (изключението по чл. 362а НПК очевидно не се отнася до К. З.), такова право не може да се основе и на чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, на който той се позовава“.

ВКС отбелязва, че същото тълкуване на чл. 6 ЕКПЧ дава и практиката на Европейския съд по правата на човека и коректно отбелязва конкретните й източници⁸⁸.

2.1.17. Тълкувателно решение № 1 от 25.06.2002 г. по н. д. № 1/2002 г. на ВКС, ОСНЖ⁸⁹

По предложение на председателя на ВКС с това тълкувателно решение ОСНЖ на ВКС дава ясен отговор на редица въпроси, сред които е и въпросът за значението на основанията по чл. 152, ал. 2, т. 1, 2, 3 и 4 НПК.

⁸⁸ ВКС се позовава на колективния труд: „Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика“. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека“, 2000, с. 367, заб. под линия № 536.

⁸⁹ Вж. текста на решението в Постановления и тълкувателни решения на Върховния касационен съд (Върховния съд) на Република България по наказателни дела (1991–2002). С., 2003, 63–72.

За целта ОСНЖ се позовава общо на ЕКПЧ, като се ограничава с изричната констатация само на една от предпоставките за това съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията – ратифицирането на конвенцията от българска страна. „В основата на промените в Наказателно-процесуалния кодекс от 1999 г. е Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, която е ратифицирана от Република България. По силата на конвенцията и Конституцията на страната националното законодателство не може да предвижда нито една хипотеза на задължително задържане под стража, защото в противен случай съдебният контрол е безпредметен. Наказателно-процесуалният кодекс след 1.01.2000 г. не допуска задължително задържане под стража“. В случая очевидно се има предвид по-специално разпоредбата на чл. 5 ЕКПЧ, регламентираща правото на свобода и сигурност на личността.

Въз основа на цитираното принципно положение ВКС установява, че „основанията по чл. 152, ал. 1, т. 1–4 НПК са изходна база за преценка относно съществуването на реална опасност обвиняемият да се укрие или да извърши престъпление, а не хипотези, при които задържането е задължително“.

В тази връзка ОСНЖ намира за необходимо да подчертае, че тежестта на доказване на основанията за задържане „принадлежи на органите на досъдебното производство по силата на общите правила на чл. 83 и чл. 86 НПК“.

2.1.18. Решение № 363 от 1.07.2002 г. по н. д. № 241/2002 г. на ВКС, II н. о.⁹⁰

Касационното производство е образувано по протест на прокурор от С. градска прокуратура.

Предмет на протеста е въззивно решение от 18.12.2001 г., постановено по в. н. о. х. д. № 1330/2001 г. на С. градски съд. В протеста се развиват доводи за нарушение на материалния закон – касационното основание на чл. 352, ал. 1, т. 1 НПК. На това основание се прави

⁹⁰ Вж. текста на решението в Сиела 4.0. Докладчик по делото е съдията Божидар Сукмаров.

искане за отмяна на решението и присъдата на първоинстанционния съд.

Представителят на Върховната касационна прокуратура поддържа протеста. Подсъдимите изразяват становище, че протестът е неоснователен и въззивното решение следва да бъде оставено в сила.

ВКС, второ наказателно отделение, приема, че при постановяване на въззивното си решение С. градски съд не е допуснал нарушение на закона, поради което го оставя в сила.

Съдът внимателно анализира доказателствата по делото и установява, че в конкретния случай нито от обективна, нито от субективна страна са налице елементите на състава на престъплението по чл. 325, ал. 1 НК. „Изпълнителното деяние на престъплението по чл. 325, ал. 1 НК се състои в извършване на непристойни действия. Такива са всички неприлични, безсрамни действия, които очевидно противоречат на установения в обществото морал и порядък. Следователно хулиганството, като предвидено в НК престъпление, се извършва само при наличието на едно или повече действия, които по своя характер са скандализиращи“.

ВКС квалифицира поведението на подсъдимите като правомерно, т.е. допустимо и защитимо от закона в най-широкия смисъл на това понятие. „Със своето поведение – посочва съдът, – разпъвайки транспаранта с посочения текст и емблематика пред насъбралото се на поклонението множество от хора, двамата подсъдими са имали за цел да изразят публично своето субективно отношение към една международна организация и по-специално – към нейните привърженици⁹¹. Това тяхно право е гарантирано от Конституцията на Република България. В една демократична и правова държава всеки има правото, без страх от каквито и да било санкции, публично да изразява своето становище по всякакъв вид въпроси, свързани с политика, икономика, вероизповедание, сексуална насоченост и прочие. След като това се извършва при спазване на установени със законите правила, то не може да бъде квалифици-

рано като престъпление и да ангажира наказателна отговорност на извършителя му. В тази насока българските граждани се ползват със закрилата не само на своята Конституция, но и на ратифицираните международни спогодби и конвенции, гарантиращи правата на човека“.

Следователно в случая ВКС се позовава общо, без да уточни, на съответни международни договори за защита на правата на човека, като не посочва и не изследва правното основание за това – чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Той намира, че всъщност с поведението си подсъдимите осъществяват свое основно право, гарантирано им от тези договори, но не конкретизира и не тълкува съответните разпоредби от тях⁹².

2.1.19. Решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г. на ВКС, IV г. о.

Решението е цитирано вече във връзка с прилагането на МПГПП по-горе в т. 1.2.2.

ВКС, четвърто гражданско отделение, изследва обстойно довода на касатора за това, че „с бездействието на следствената служба се нарушава конституционното право на обвинения в престъпление да бъде предаден на съдебната власт в законно определен срок – чл. 31, ал. 1 от Конституцията, че е нарушен чл. 6, т. 1 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, който визира, че всяко лице, при наличие на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на гледане на неговото дело в разумен срок“ и го намира за основателен.

Съдът посочва изрично правното основание за пряко прилагане на разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ като част от вътрешното ни право – чл. 5, ал. 4 от Конституцията, и установява, без да ги конкретизира, две от предпоставките за това – ратифицирането ѝ по конституционен ред и обнародването ѝ в „Държавен вестник“. ВКС не намира за необходимо да констатира изрично третата конституционна предпоставка – влизането на конвенцията в сила за България.

⁹² Вж. чл. 10 ЕКПЧ и чл. 19 МПГПП.

⁹³ Вж. по-горе бележка под линия № 57.

⁹¹ Транспарантът бил с надпис: „Вън, натовизи“.

В случая ВКС прилага пряко разпоредбата на чл. 6, т. 1⁹³ ЕКПЧ с цел запълване на празноти в закона. Съдът установява, че „бездействието, изразяващо се в продължаване на следствените действия над определения в закона срок и неприключването им в един разумен период от време“, не е визирано като основание за отговорността на правозащитните органи за причинени вреди от незаконосъобразни действия съгласно чл. 2 ЗОДВПГ⁹⁴. Според ВКС обаче липсата на законодателна уредба не трябва да се приравнява на липсата на правно уреждане на този вид отношения. „Искът е насочен към правозащитния орган. ЗОДВПГ като специален закон дерогира приложението на общия закон ЗЗД – чл. 49. Липсата на правна норма от тази степен за уреждане на възникналия правен спор следва да се преодолее с прилагане на норма от по-висок по степен акт – в случая чл. 6, т. 1 ЕКПЧОС...“

Съдът не тълкува допълнително разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, а директно намира, че виновното и противоправно поведение на съответните длъжностни лица и служители в нарушение на чл. 6, ал. 1 ЕКПЧ е основание за присъждане на обезщетение за неимуществени вреди в полза на засегнатото лице.

2.1.20. Тълкувателно решение № 2
от 7.10.2002 г. по т. н. д. № 2/2002 г. на ВКС,
ОСНК⁹⁵

С решението ОСНК на ВКС тълкува по предложение на председателя на ВКС съдържанието на понятието за допусната на предварителното производство, съответно на полицейското производство, нарушения на процесуалните правила, които дават основание за връщане на делото на прокурора.

По този повод ОСНК на ВКС отговаря на редица въпроси и в частност на въпроса за изискванията към реквизитите на постановле-

нието за повдигане на обвинението и на обвинителния акт от гледна точка на преценката за допуснато съществено нарушение на процесуалните правила. Във връзка с това ОСНК поддържа в тълкувателното решение следното становище: „Процесуалното действие „повдигане на обвинението“ е насочено към гарантиране на правото на защита на обвиняемия в един поранен етап на наказателния процес. Необходимите реквизити на постановлението за привличане на обвиняем са изчерпателно посочени в чл. 207, ал. 2 НПК. От тях не е задължително само посочването на доказателствата, на които се основава обвинението. Разкриването им е поставено в зависимост от преценката на следователя дали няма да затрудни следствието и след като тя е направена, процесуалните изисквания не са нарушени“.

ОСНК приема, че такова решение не противоречи на практиката на институциите на Съвета на Европа по приложението на чл. 5, т. 2⁹⁶ ЕКПЧ и за целта се позовава общо на становището на Европейската комисия по правата на човека по делото МакВей, О'Нейл и Еванс срещу Обединеното кралство, 1981 г. и на решенията на Европейския съд по правата на човека по делата Нийлсен срещу Дания, 1988 г.; Лами срещу Белгия, 1989 г.; Фокс, Кемпбъл и Хартли срещу Обединеното кралство, 1990 г. ВКС не посочва източниците на тази практика и не я цитира.

2.1.21. Решение № 515 от 30.10.2002 г.
по н. д. № 413/2002 г. на ВКС, II н. о.⁹⁷

ВКС, второ наказателно отделение, установява, че в решението, предмет на касационен контрол, въззивния съд е възпроизвел допуснати от първостепенния съд съществени нарушения на процесуалните правила със съдържанието, очертано в чл. 352, ал. 3, т. 1 НПК, поради което отменя въззивното решение и връща

⁹⁴ Закон за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани (обн., ДВ, бр. 60 от 1988 г., изм. и доп., бр. 59 от 1993 г., бр. 12 от 1996 г., бр. 67 от 1999 г., бр. 92 от 2000 г., бр. 105 от 2005 г. и бр. 30 от 2006 г.)

⁹⁵ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 6, 3–16. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВКС съдията Румен Ненков.

⁹⁶ Член 5, т. 2 ЕКПЧ гласи: „На всяко арестувано лице трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват“.

⁹⁷ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 9, 13–15. Докладчик по делото е съдията Гроздан Илиев.

делото за ново разглеждане от първоинстанционния съд.

ВКС приема, че за предприетото обжалване на наказателното постановление за прекратяване на наказателното производство по чл. 237, ал. 3 НПК съдът е длъжен да уведоми заинтересованите лица. „Тъй като съдебното производство се възбужда само по жалба, съдът, независимо от реда, по който ще разгледа делото, има задължението да уведоми останалите заинтересовани лица за предприетите процесуални действия и намерения на жалбоподателя, за да могат да упражнят процесуалните си права, вкл. и на защита в производството за проверка на постановлението за прекратяване на наказателното производство. Това задължение на съда е подчинено на изискванията на чл. 6 и чл. 13, т. 1⁹⁸ ЕКПЧ за справедлив процес и предоставяне на заинтересованите лица на ефикасни средства за защита. Неизпълнението на посоченото задължение в конкретното производство може да има за последица страните, респ. заинтересованите лица, да не узнаят за упражнени съдебен контрол, така както е станало по настоящото дело“.

ВКС се позовава на ЕКПЧ, без да изследва основанието за това по чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Той не цитира и не тълкува посочените в решението разпоредби от ЕКПЧ, а направо установява съответствието между тях и констатираното от него задължение на съда да уведоми заинтересованите лица за предприетото обжалване на наказателното постановление за прекратяване на наказателното производство по чл. 237, ал. 3 НПК.

2.1.22. Решение № 549 от 11.11.2002 г. по н. д. № 455/2002 г. на ВКС, II н. о.⁹⁹

Производството по чл. 362а НПК е образувано по молба на задочно осъдения Е. Н. от

⁹⁸ Член 13 ЕКПЧ гласи: „Всеки, чиито права и свободи, предвидени в тази конвенция, са нарушени, трябва да разполага с ефикасни вътрешноправни средства за тяхната защита от съответна национална институция дори и нарушението да е извършено от лица, действащи в качеството си на представители на официалните власти“.

⁹⁹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 10, 8–9. Докладчик по делото е съдията Лиляна Методиева.

гр. Я. за отмяна по реда на възобновяването на наказателното дело на влязлата в сила присъда № 186 от 19.03.2001 г., постановена по н. о. х. д. № 618/1999 г. по описа на Я. районен съд. Молбата се основава на обстоятелството, че осъденият не е знаел за отправеното му обвинение, поради което не се е явил в съдебно заседание и е бил лишен от възможност да се защити.

ВКС, второ наказателно отделение, приема, че молбата е процесуално допустима, разглежда я по същество и след като установява, че тя е неоснователна, я оставя без уважение.

Съдът констатира, че с разпоредбата на чл. 362а НПК се предоставя възможност на осъдения да поиска отмяна по реда на възобновяването на наказателното дело на влязлата в сила присъда, ако делото е разглеждано в негово отсъствие. „По този начин – заключава ВКС – се гарантира прокламираното от чл. 5, т. 3 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи и от чл. 51 НПК право на осъдения да бъде изслушан от съда и да бъде осъществено в пълен обем правото му на защита. Правото да поиска отмяна на влязлата в сила присъда може да бъде упражнено в едногодишен срок от узнаването на влязлата в сила присъда и зависи от волята на осъдения. Необходимо условие за допускане на възобновяването е той да не е знаел за наказателното преследване“.

След задълбочен анализ на данните по делото ВКС достига до заключението: „При тези данни не може да се направи извод, че осъденият не е знаел за наказателното преследване“, поради което оставя молбата му без уважение.

ВКС не посочва и не изследва в решението си основанието за позоваването на чл. 5, т. 3 ЕКПЧ, а така също не цитира¹⁰⁰ и не тълкува изрично тази разпоредба. Той директно установява съответствието между нея и чл. 362а НПК.

¹⁰⁰ Вж. по-горе бележка под линия № 67.

2.1.23. Решение № 562 от 19.11.2002 г.
по н. д. № 316/2002 г. на ВКС, II н. о.¹⁰¹

ВКС, второ наказателно отделение, констатира по делото, че с решението, предмет на неговата касационна проверка, въззивният съд е изпълнил указанията на ВКС с решение № 539 от 20.02.2002 г. по н. д. № 517/2001 г., като е постановил ефективно изтърпяване на наказанието. Въпреки това ВКС, второ наказателно отделение, приема, че в конкретния случай не се касае за хипотезата на чл. 358, ал. 4 НПК, при която е налице недопустимост на касационната жалба, и подробно обосновава становището си, че указанията на касационната инстанция относно определяне на вида и размера на наказанието, както и на начина на неговото изпълнение, когато се отнасят само до оценка на фактическите обстоятелства, въз основа на които се решават тези въпроси, не са задължителни за съда по същество.

В частност съдът се позовава и на разпоредби от ЕКПЧ. „Едно такова разширително тълкуване на приложното поле на чл. 358, ал. 4 НПК, което да обхваща и указанията на касационния състав при хипотезата на чл. 357, ал. 3, т. 1 НПК, ще бъде в противоречие и с конституционно гарантираното право на защита, чл. 56–57 от Конституцията на РБ, както и с изискването на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ за правото на справедлив процес и на чл. 13 от същата конвенция, който изисква предоставяне на ефективни средства за защита на всяко лице, чиито права и свободи са ограничени или нарушени“.

Видно от цитираната част на съдебното решение, ВКС не сочи и не изследва правното основание за прилагането на ЕКПЧ – чл. 5, т. 4 от Конституцията. Той не цитира¹⁰² и не тълкува чл. 6, т. 1 и чл. 13 от конвенцията, а се ограничава направо с констатацията си за наличие на противоречие между тях и разширителното тълкуване на чл. 358, т. 4 НПК, обхващащо и указанията на касационния състав при хипотезата на чл. 357, ал. 3, т. 1 НПК.

2.1.24. Решение № 609 от 29.11.2002 г.
по н. д. № 491/2002 г. на ВКС, I н. о.¹⁰³

Касационното производство е образувано по жалба на подсъдимия П. А. срещу решение по в. н. о. х. д. № 169/2002 г. на Апелативен съд – гр. П., с което е изменена постановената от Окръжен съд – гр. П., присъда по н. о. х. д. № 1508/2001 г. и е намален размерът на наложеното му наказание лишаване от свобода. В жалбата се развиват доводи само за явна несправедливост на наложеното наказание – касационно основание по чл. 352, ал. 1, т. 3 НПК. Прави се искане размерът на наложеното наказание да бъде намален.

ВКС, първо наказателно отделение, приема, че жалбата е допустима, разглежда я по същество и като намира, че тя е основателна, отменя атакувания съдебен акт, тъй като при постановяването му е допуснато съществено процесуално нарушение.

ВКС мотивира решението си, позовавайки се на разпоредбата на чл. 25, ал. 1, т. 1 НПК, съдържаща забрана за съдията, постановил или контролирал задържането в досъдебното производство, да участва в разглеждането на делото по същество. „Такъв съдия – посочва съдът – е длъжен сам да си направи отвод – чл. 27, ал. 1 НПК. В противен случай съставът на съда е незаконен, тъй като в него участва лице, за което по силата на закона (в случая чл. 25, ал. 1, т. 1 НПК) са налице обективни/субективни основания да се отведе. Постановяването на подлежащия на касационна проверка съдебен акт от незаконен състав обуславя цялостната му отмяна, тъй като са нарушени процесуалните норми, охраняващи безпристрастността и независимостта на съда. Неизбежна последица от това е ограничаването на процесуалните права на обвиняемия/подсъдимия, в т.ч. правото му, прогласено от чл. 6, т. 1 ЕКПЧ“.

ВКС се позовава и по това дело на ЕКПЧ, без да изследва установеното в чл. 5, ал. 4 от Конституцията основание за това. Съдът не цитира¹⁰⁴ и не тълкува разпоредбата на чл. 6,

¹⁰¹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 10, 16–20. Докладчик по делото е съдията Гроздан Илиев.

¹⁰² Вж. по-горе бележки под линия № 57 и № 98.

¹⁰³ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 12, 6–7. Докладчик по делото е съдията Ружена Керанова.

¹⁰⁴ Вж. по-горе бележка под линия № 57.

т. 1 от конвенцията, а се ограничава с не-просредствената констатация за нарушение на разпоредбата от международен договор за защита на правата на човека с атакувания съдебен акт поради неприлагане при постановяването му на съответна разпоредба от националното наказателнопроцесуално законодателство.

2.1.25. Определение № 24 от 25.03.2003 г. по ч. н. д. № 210/2003 г. на ВКС, I н. о.¹⁰⁵

Производството е образувано по чл. 36, т. 1 НПК.

С писмо № 317 от 27.03.2003 г. на Районен съд – гр. Х, е изпратено н. ч. х. д. № 50/2003 г. по молбата на подсъдимите Д. Д., К. Ч., А. Д. за разглеждане на искането им, основано на чл. 36, т. 1 НПК.

Прокурорът при Върховната касационна прокуратура е изразил становище, че искането е основателно.

ВКС, първо наказателно отделение, приема, че искането е процесуално недопустимо, поради което не го разглежда по същество и прекратява образуваното по него частно производство.

Съдът мотивира много обстойно решението си. Той достига до правния извод, че искането за промяна на подсъдността по реда на чл. 36 НПК се прави от съда, а не от заинтересовани лица. В частност, тълкувайки разпоредбата на чл. 36, т. 2 НПК, определяща едно от условията за пренасянето на делото за разглеждане в друг, еднакъв по степен съд – „подсъдимият или пострадалият е съдия, прокурор или следовател в района на съда, на който делото е подсъдно“ – ВКС намира, че това е условие, свързано с изискването за съставянето на безпристрастен и обективен съдебен състав за разглеждане на делото по смисъла на чл. 6 ЕКПЧ.

ВКС установява директно съответствието между чл. 36, т. 2 НПК и чл. 6 ЕКПЧ, като не счита за необходимо да посочи правното основание за прилагането на конвенцията. Съдът не

цитира и не тълкува в решението си договорната разпоредба.

2.1.26. Решение № 664 от 17.12.2003 г. по н. д. № 570/2003 г. на ВКС, III н. о.¹⁰⁶

Касационното производство е образувано на основание жалбите, подадени от подсъдимите А. А., З. И. и А. М., против въззивното решение на Апелативен съд – гр. В. Т., от 20.04.2003 г., постановено по в. н. о. х. д. № 19/2003 г., с което е потвърдена изцяло присъда № 25 от 29.11.2002 г. на Л. окръжен съд по н. о. х. д. № 55 по описа на съда за 2002 г.

ВКС, трето наказателно отделение, приема, че жалбите са частично основателни.

Мотивирайки решението си, съдът тълкува в частност разпоредбата на чл. 210а, ал. 2 НПК. „Липсват каквито и да било данни – отбелязва ВКС, че следователят е осигурил възможност на обвиняемите и техните защитници да участват при провеждането на разпита, както изисква чл. 210а, ал. 2 НПК. Касае се до абсолютно задължение на органа, поискал разпит пред съдия. Разбирането на апелативния съд (отразено в определение от 6.03.2003 г. на с. 51 от делото), че обвиняемите и защитата им не са направили предварително пред следователя искане за участие в този разпит, поради което процесуалните им права не са засегнати, е незаконосъобразно. Участието в разпита на свидетел е елемент от правото на защита на обвиняемия и негова е преценката дали да го упражни или не. За да се реализира действително това право, той и защитата му най-малко е трябвало да бъдат уведомени, че ще се извърши това процесуално действие, и им се осигури възможност при преценка да участват“.

В тази връзка съдът намира за необходимо да изследва съотношението между чл. 210а, ал. 2 НПК и чл. 6, т. 3, б. „d“ ЕКПЧ¹⁰⁷. ВКС подчертава в решението си, че „с правилото на чл. 210а, ал. 2 НПК се осигурява равнопоставеността на страните при събиране на доказателствата като гаранция на изискването за спра-

¹⁰⁵ Вж. текста на определението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2003, № 2, 3–6. Докладчик по делото е съдията Ружена Керанова.

¹⁰⁶ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 5, 15–16. Докладчик по делото е съдията Елена Авдева.

¹⁰⁷ Вж. по-горе бележка под линия № 81.

ведлив процес, залегнало в чл. 6, т. 3, б. „d“ ЕКПЧ“. Съдът не цитира и не тълкува разпоредбата от ЕКПЧ, а посочва само съответното решение на Европейския съд по правата на човека, от което изхожда за своето заключение/решение от 24.11.1986 г. по делото Унтерпертингер срещу Австрия (*Unterpertinger v. Austria*) и неговия източник на български език (Съдебна практика на Европейския съд по правата на човека. – Във: Съдебна практика, Бюлетин на ВКС на РБ, 1998, № 3–4, с. 58). По този начин ВКС изразява безрезервното си придържане към международното съдебно тълкуване на разпоредбата на чл. 6, т. 3, б. „d“ ЕКПЧ.

2.1.27. Тълкувателно решение № 2 от 5.02.2004 г. по т.н. д. № 2/2003 г. на ВКС, ОСНК¹⁰⁸.

Председателят на ВКС е направил предложение ОСНК на ВКС да се произнесе с тълкувателно решение по приложението на чл. 344, ал. 2 и 3 НПК във връзка с конституирането на пострадалия от престъплението като частен обвинител и/или граждански ищец и да отговори на три въпроса.

В отговора си на втория въпрос¹⁰⁹ ОСНК изразява следното становище във връзка с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ: „С оглед нормалното протичане на процеса е разумно, когато първоинстанционният съд откаже на пострадалия участие като частен обвинител, да не дава ход на съдебното следствие преди влизане на определението в сила, а при жалба – да спре изпълнението съгласно чл. 346 НПК. Това не би довело до нарушаване на принципа за „разумен срок“ – чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, тъй като в производството по глава XVI НПК е залегнала идеята за бързо процесуално развитие. Гаранции за последното са установените правомощия на първоинстан-

ционния съд да отмени сам определението си (чл. 347 НПК); кратките срокове, предвидени от законодателя за обжалването му; редът, по който се разглежда жалбата – по правило в разпоредително заседание; и не на последно място правомощията на въззивната инстанция – при отмяна на определението сама да реши въпросите по частната жалба“.

В отговора си на третия въпрос¹¹⁰ ВКС се позовава на конкретно решение от практиката на Европейския съд по правата на човека – решението по делото „Асенов и други срещу България“ – без да цитира части от него, за да направи правния извод: „Фактът, че правото признава определен интерес, не означава, че при неговото застрашаване е възможно да се иска участие в производство, което се счита за по-благоприятно от друго, ако последното все пак може да предостави необходимата защита. Това решение не противоречи на практиката на институциите на Съвета на Европа по приложението на чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция за правата на човека“.

И в двата случая позоваването на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ е направено с цел да се установи липсата на противоречие между правните решения, до които ВКС достига по тълкувателен път, и тази разпоредба от конвенцията. Съдът очевидно предполага, че са налице всички условия съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията за разглеждане на ЕКПЧ като част от вътрешното право на страната и не намира за необходимо да ги установи изрично. Той се въздържа да тълкува самостоятелно по-задълбочено разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, а следва съответната международна съдебна практика.

Трябва да се отбележи, че съдиите Гроздан Илиев и Вероника Имова също се позовават най-общо на друга разпоредба от ЕКПЧ (чл. 13¹¹¹) в особеното си мнение по пункт трети от същото тълкувателно решение. Според тях

¹⁰⁸ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2003, № 10, 3–12. Докладчик по делото е съдията Ружена Керанова.

¹⁰⁹ Този въпрос е формулиран така: „Подлежи ли на обжалване отделно от присъдата (по реда на чл. 344, ал. 3 НПК) отказът на първоинстанционния съд да допусне до участие в процеса частен обвинител или редът за инстанционен контрол на такъв отказ е по чл. 344, ал. 2 НПК? Кои са легитимираните жалбоподатели?“.

¹¹⁰ Този въпрос е формулиран по следния начин: „Подлежи ли на обжалване отделно от присъдата (по реда на чл. 344, ал. 3 НПК) отказът на първоинстанционния съд да допусне до участие в процеса граждански ищец или редът за инстанционен контрол на такъв отказ е по чл. 344, ал. 2 НПК? Кои са легитимираните жалбоподатели?“.

¹¹¹ Вж. по-горе бележка под линия № 98.

тълкуването на съдържанието на чл. 344, ал. 2 и ал. 3 НПК, с което се отнема възможността на пострадалия да упражни правото си на жалба срещу отказа на съда за допускане до участие в наказателния процес в качеството на граждански ищец и нееднозначното третиране на правото на пострадалия за защита срещу отказ за участието му като граждански ищец и като частен обвинител, с въвеждането по тълкувателен път на различен режим на защита, няма опора в целите и в основните начала на наказателния процес по чл. 1, ал. 2 НПК и чл. 14, ал. 3 НПК, не е съобразено с чл. 122 от Конституцията за правото на гражданите на защита в наказателния процес и с правилото на чл. 13 ЕКПЧ за осигуряване на ефикасни правни средства за защита на гражданите, чиито права и свободи са нарушени. Съдиите не привеждат конкретни аргументи в подкрепа на заключението си за наличие на противоречие между възприетото тълкуване на чл. 344, ал. 2 и 3 НПК и чл. 13 ЕКПЧ.

2.1.28. *Определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г. на ВКС, I н. о.*

Определението е разгледано вече в т. 1.2.3 от това изследване във връзка с прилагането на МПГПП.

В него ВКС, първо наказателно отделение, се позовава общо на разпоредбите на ЕКПЧ, без да изследва конкретно условията съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията за включване на конвенцията във вътрешното право на страната.

Позоваването е направено с цел обосноваване на тезата, че „принципното право на подсъдимия да обжалва всички актове на съда, които накърняват негови права и законни интереси, не включва автоматично и право на триинстанционно разглеждане на оплакванията му“. ВКС констатира, че законодателният подход е диференциран, като например за съдебните актове по администриране движението на наказателните дела – чл. 166, ал. 6, чл. 322, ал. 2, чл. 354, ал. 5 и др. НПК, е достатъчно да се произнесе само един по-горен съд, което удовлетворява „стандартите по ЕКПЧ“. Съдът не уточнява кои разпоредби от конвенцията има предвид, а направо установява съответствието

им с действащите наказателнопроцесуални норми.

2.1.29. *Решение № 92 от 19.11.2004 г. по н. д. № 955/2003 г. на ВКС, III н. о.*¹¹²

Производството е по чл. 349, т. 1 НПК. Тримата подсъдими – Х. Х., В. П. и А. С., са подали касационни жалби срещу въззивно решение от 11.07.2003 г. по в. н. о. х. д. № 130/2003 г. по описа на Апелативния съд – гр. В. Т., с което е потвърдена изцяло присъда № 33 от 19.03.2003 г. на Р. окръжен съд по н. о. х. д. № 488/2002 г. В жалбите се поддържат основания по чл. 352, ал. 1, т. 1, 2 и 3 НПК и се иска отмяна на въззивното решение и признаването им за невиновни.

Процесуалният представител на гражданския ищец и частен обвинител – Т. Г., изразява становище жалбите да бъдат оставени без уважение. Прокурорът дава заключение за неоснователност на жалбите и становище обжалваното решение да бъде оставено в сила.

ВКС, трето наказателно отделение, след като преценява доводите на страните и доказателствата по делото, проверявайки решението в пределите на чл. 350 НПК, решава, че жалбите са основателни, поради което отменя въззивното решение и връща делото на първоинстанционния съд за ново разглеждане от друг състав, от стадия „действия преди разглеждане на делото в съдебно заседание“ за отстраняване на допуснатите процесуални нарушения.

Мотивирайки много задълбочено решението си, ВКС в частност установява, че присъдата е постановена от незаконен състав, тъй като в състава на съда, разгледал делото като първа инстанция при второто разглеждане, е участвала съдията от Р. окръжен съд – Р. Б., която по данни на председателя на този съд е съпруга на прокурора от Р. окръжна прокуратура – О. Б.

ВКС приема, че е налице хипотезата на чл. 25, т. 7 във вр. с т. 3 НПК и че е недопустимо съпругът/та на прокурора, взел мярката по чл. 152, ал. 3 НПК, да заседава в състава на съда, постановил първоинстанционната присъда.

¹¹² Вж. текста на решението в Ciela 4.0. Докладчик по делото е съдията Фиданка Панева.

„Нарушението – посочва съдът – е особено съществено и е от кръга на тези по чл. 352, ал. 3, т. 1 НПК, които водят до отмяна на съдебния акт. Това е така, защото подсъдимият има право на „независим и безпристрастен съд“ по смисъла на чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция за защита на правата на човека. Забраната в процесуалната норма на чл. 25, т. 7 във вр. с т. 3 НПК гарантира правото на подсъдимия на обективен и справедлив процес“.

ВКС не намира за необходимо да установи и да изследва правното основание за прилагането на ЕКПЧ по делото – чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Без да тълкува изрично разпоредбата на чл. 6, т. 1 от конвенцията, той я прилага пряко и установява нарушението ѝ посредством съществено нарушение на наказателно-процесуалните правила.

2.1.30. Решение № 677 от 22.11.2004 г.
по н. д. № 288/2004 г. на ВКС, I н. о.¹¹³

Касационното производство е образувано по жалба на подсъдимия С. А. срещу въззивно решение № 15 от 9.02.2004 г., постановено по в. н. о. х. д. № 437/2003 г. на Окръжен съд – гр. Д. В жалбата, поддръжана и в съдебно заседание, са посочени всички основания по смисъла на чл. 352 НПК.

ВКС, първо наказателно отделение, приема, че оплакването за явна несправедливост на наложеното на подсъдимия наказание е основателно и решава определеното на А. наказание лишаване от свобода да бъде намалено до минимум, предвиден за този вид наказание в разпоредбата на чл. 39, ал. 1 НК, което да бъде изтърпено ефективно, поради законови пречки за приложението на чл. 66, ал. 1 НК.

ВКС намира, че макар и определено при условията на чл. 55 НК, наказанието лишаване от свобода за срок от една година не е съответно на извършеното от подсъдимия по смисъла на чл. 352, ал. 5 НПК. „Разумният срок“ по смисъла на чл. 6 ЕКПЧ – посочва съдът, – е погазен драстично с продължилото повече от 10 години

наказателно производство. Всяка превенция по чл. 36 НПК не би била ефективна с оглед продължителността на процеса. Обвинителният акт е внесен за разглеждане в районния съд на 28.02.2003 г. Периодът, който следва да се преценява, е с начален момент – привличане в качеството му на обвиняем, тъй като не би било налице наказателно обвинение и не би било възможно произнасяне по него. Крайният момент е произнасяне на присъдата по основателността на обвинението (Решение от 27.06.1968 г. на ЕСПЧОС по делото „Ноймайстер срещу Австрия“). Разумният характер на продължителността на производството трябва да се преценява с оглед специфичните обстоятелства по делото и по-специално – сложността на случая и процесуалното поведение на лицето. Забавеното разглеждане на делото от първата инстанция не се дължи на поведението на касатора и неговия защитник“.

От цитираната част на съдебното решение е видно, че ВКС прилага чл. 6 ЕКПЧ, без да посочи и изследва правното основание за това – чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Съдът тълкува международната договорна норма, като се ръководи от международната съдебна практика, и за целта се позовава на конкретно решение на Европейския съд по правата на човека. Той обаче не посочва източника на съдебното решение.

2.1.31. Решение № 99 от 11.02.2005 г.
по н. д. № 1033/2004 г. на ВКС, I н. о.

Решението е разгледано в т. 1.2.4 във връзка с прилагането на МПГПП.

ВКС, първо наказателно отделение, се позовава общо на разпоредбите на ЕКПЧ по същия начин, както е сторил това във вече изследваното в т. 2.1.28 определение № 593 от 5.10.2004 г.

¹¹³ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 5, 6–7. Докладчик по делото е съдията Ивета Анадолска.

2.2. Допълнителен протокол № 1 към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи¹¹⁴

2.2.1. Решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2582/1995 г. на ВКС, IV гр. о.

Решението е цитирано във връзка с прилагането на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ по-горе в т. 2.1.4. Напълно идентичният подход на съда и по отношение прилагането на чл. 1 от Допълнителен протокол № 1 към ЕКПЧ спестява неговото разглеждане и коментиране.

2.2.2. Решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г. на ВКС, V г. о.¹¹⁵

Твърденията в касационната жалба се основават на неправилност на въззивното решение, състояща се в нарушение на съществени процесуални правила и нарушение на материалния закон.

Отвeтникът по касационната жалба заема становище, че същата е неоснователна, и моли да се остави без уважение.

ВКС, пето гражданско отделение, намира, че оплакването за неправилно приложение на материалния закон е основателно, и излага в решението си обстоятелствени аргументи относно начина, по който трябва да се тълкува разпоредбата на § 6а ПЗР ЗППДОБП¹¹⁶. Съдът отрича строгото ѝ буквално тълкуване и обосновава необходимостта от преминаване към задължително стеснително тълкуване на същата разпоредба.

За целта ВКС изследва съотношението между разпоредбата на § 6а ПЗР ЗППДОБП и чл. 1 от Допълнителен протокол № 1 към ЕКПЧ. „В тази връзка – посочва съдът – не без значение е и фактът, че § 6а ЗППДОБП е вътрешноправна норма. Нейната юридическа сила отстъпва на юридическата сила на международ-

ните договори, по които е страна Република България, ако са спазени и останалите условия за това – ратифицирани по съответния ред и обнародвани в ДВ. При противоречие по-нисшата по степен норма не се прилага или се прилага в онзи обем, който се явява съответен на установеното с нормата от по-висша степен“.

Следователно ВКС прилага на практика разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, без да се позове изрично на нея като на конституционно основание за вътрешноправното приложение на международните договори, по които България е страна. Съдът констатира, че Допълнителен протокол № 1 към ЕКПЧ е част от вътрешното ни право, но не установява изрично конституционните предпоставки за това¹¹⁷. „Член 1¹¹⁸ от Допълнителния протокол към Европейската конвенция за правата на човека – част от българското право, изрично, наред и с Конституцията на Република България прогласяват защитата на правото на собственост. Да се приеме тезата, че § 6а ПЗР ЗППДОБП следва да намери приложение, и то в онзи буквален обем, възприет от инстанцията по същество, би означавало да се посегне върху едно безспорно имуществено право на кредиторите на приватизиращото се дружество в нарушение на цитирания международноправен акт и Конституцията на Република България, с което да се наруши осезателно допустимият предел на намеса на държавата от позициите на общодържавния (обществен) интерес, от една страна, и от дру-

¹¹⁷ Допълнителният протокол № 1 към ЕКПЧ е ратифициран със закон от Народното събрание на 31.07.1992 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 66 от 1992 г., обнародван е в „Държавен вестник“, бр. 80 от 1992 г., и е в сила за България от 7.09.1992 г.

¹¹⁸ Член 1 от Допълнителния протокол гласи:

„Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и в общите принципи на международното право.

Предходните разпоредби не накръняват по никакъв начин правото на държавите да въвеждат такива закони, каквито сметат за необходими за осъществяването на контрол върху ползването на собствеността в съответствие с общия интерес или за осигуряване на плащането на данъци или други постъпления или глоби“.

¹¹⁴ Допълнителният протокол № 1 към ЕКПЧ е приет на 20.III.1952 г.

¹¹⁵ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2002, № 11, 29–34. Докладчик по делото е съдията Таня Райковска.

¹¹⁶ Преходни и заключителни разпоредби на Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия – отн.

га, реалните конкретни параметри на засягане на частните имуществени интереси на носителите на вземания спрямо приватизиращото се дружество“.

Според съда интересите на приватизацията и приобретателите на приватизиращи се дружества не трябва да влизат в противоречие с други, не по-малко висши интереси, засягащи основни устои на икономическото устройство на държавата – правото на собственост, в частност правото на частна собственост на кредиторите на приватизираното дружество. По този начин ВКС обосновава правния си извод, че „действителният обем на нормата на § 6а ПЗР ЗППДОБП не се отнася до случаите, когато кредиторите на приватизиращото се предприятие не са заявили своевременно своите вземания, но в същото време тези вземания са явни за приватизиращото се дружество, за органа за приватизация или кандидат-купувача, или са могли да бъдат явни за тях, ако последните биха положили поне минимално дължимата грижа за това“.

Следователно ВКС прилага пряко по делото разпоредба от международен договор за защита на правата на човека, съответстващ напълно на изискванията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията за това, за да установи съотношението ѝ със съответна законова разпоредба. Съдът констатира противоречие между договорната разпоредба и буквалното тълкуване на законовата разпоредба и го преодолява чрез преминаване към задължително стеснително тълкуване на същата разпоредба. Той не намира за необходимо да цитира и да тълкува изрично договорната разпоредба.

2.2.3. Решение № 267 от 26.05.2004 г. по гр. д. № 1699/2003 г. на ВКС, I т. о.¹¹⁹

Производството е по реда на чл. 218а и сл. ГПК по касационна жалба на община Л. срещу решение на В. апелативен съд от 27.06.2003 г. по в. гр. д. № 149/2004 г. Поддържат се оплаквания за неправилно прило-

жение на материалния закон и необоснованост.

ВКС, първо търговско отделение, приема, че жалбата е процесуално допустима, разглежда я по същество и след като установява, че тя е основателна, отменя обжалваното решение.

ВКС обаче потвърждава с решението си съображенията на В. апелативен съд за липсата на противоречие на чл. 4, ал. 2 и чл. 8, ал. 3 ЗОСОИ с Конституцията и с чл. 1, т. 1¹²⁰ от Допълнителен протокол № 1 към ЕКПЧ. „Издаването, сделките и плащанията с компенсаторни записи не противоречи на чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България и чл. 1, т. 1 от Допълнителния протокол към Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи, както поддържа касаторът, тъй като с тях не се отнема или ограничава насилствено ничия собственост, а се обезщетяват лица за отнета такава, и то по ред и условия, предвидени в закона. Сделките и плащанията с компенсаторни записи са регламентирани от закон при съблюдаване интересите на обществото, поради което също няма основания да се приеме, че се отнема или ограничава насилствено нечия собственост“.

И в този случай ВКС прилага пряко разпоредба от международен договор за защита на правата на човека, без да установи изрично предпоставките за това съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Съдът не цитира и не тълкува разпоредбата, а направо констатира липсата на твърдяното противоречие между нея и определените законови разпоредби.

III. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Анализът на изследваната тринадесетгодишна практика на ВС/ВКС разкрива следните *значими успехи, трудности и възможни подобрения* във връзка с прилагането на международните договори за защита на правата на човека.

1. Като безспорен успех трябва да се определи обстоятелството, че за първи път в своята история българският ВКС *прилага пряко* международните договори за защита на права-

¹¹⁹ Вж. текста на решението в Бюлетин на Върховния касационен съд, 2004, № 3, 34–37. Докладчик по делото е съдията Радостина Караколева.

¹²⁰ Вж. по-горе бележка под линия № 118.

та на човека, които са част от вътрешното право на страната на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България от 1991 г. Разгледаните в изследването тридесет и пет решения и определения съставляват първоначална, но достатъчно показателна и окуражаваща практика, която очертава пътя на следващите още по-големи успехи на ВКС в тази насока.

В бъдещата си практика по прилагането на съответните договори на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията е необходимо ВКС да бъде по-последователен и изрично да се позовава на този конституционен текст, като го цитира точно.

Следва да се подчертае, че не във всички свои решения и определения ВКС се е позовал изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията¹²¹. При тълкуването и прилагането обаче на чл. 5, ал. 4 от Конституцията във връзка с чл. 5, ал. 2 от нея (установяващ непосредственото действие на разпоредбите на Конституцията) съдът е действал в пълно съответствие с решение № 7 от 2.07.1992 г. на Конституционния съд на Република България по к. д. № 6/1992 г. за тълкуване на чл. 5, ал. 2, 3 и 4 от Конституцията, макар че се е позовал изрично на конституционното решение само в един от изследваните дотук актове – определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. на ВКС, III г. о. Освен това практиката на ВКС е в унисон и с преобладаващото сходно тълкуване на тези

конституционни разпоредби от правната доктрина у нас¹²².

Преди всичко чл. 5, ал. 4 от Конституцията определя кои източници на международното право са съставна част от вътрешното право на България. Това са международните договори, които едновременно отговарят на три условия: ратифицирани са по конституционен ред, обнародвани са и са влезли в сила за страната ни. Неизпълнението на условията или дори само на едно от тях пречатства автоматичното инкорпориране на международния договор във вътрешното право.

Всички договори, отнасящи се до основните права на човека, по които България е страна, отговарят на първото условие за непосредствено включване във вътрешното право.

Практиката на ВКС съответства напълно на изискването за приложимост както на ратифицираните след приемането на Конституцията от 1991 г. международни договори за защита на правата на човека, така и на заварените ратифицирани договори, които са в сила за България¹²³. Така например приложените от съда универсални договори за защита на правата на човека, а именно Конвенцията за правата на детето от 1989 г., Международният пакт за граждански и политически права от 1966 г. и

¹²¹ ВКС се е позовал изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията в следните решения и определения: решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г. на ВС, I н. о.; решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г. на ВС, II н. о.; решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585/1995 г. на ВКС, IV г. о.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. на ВКС, ОСНК; решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г. на ВКС, I н. о.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. на ВКС, III г. о.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г. на ВКС, I н. о.; решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г. на ВКС, II н. о.; решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г. на ВКС, IV г. о.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г. на ВКС, III г. о.; решение № 267 от 26.05.2004 г. по гр. д. № 1699/2003 г. на ВКС, I н. о.

¹²² Вж. Конституцията от 1991 г. и участието на България в международните договори, (ред. проф. Е. Константинов). С., 1993, 206 с.; Кулишев, Л. Прилагането на Европейската конвенция за правата на човека в българския правен ред. – Закон, 1994, № 2, 3–24; Друмева, Е. Конституционно право. II изд. С., 1998, 389–390; Сталев, Ж. Конституцията и международните съглашения за човешки права и основни свободи. – Юридически свят, 1999, № 1, 51–61; Мръчков, В. Международно трудово право. С., 2000, 294–306; Тодоров, Т. Прилагане на международните договори във вътрешното право на България. – Във: Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове, посветен на проф. Владимир Кутиков (ред. член-кор. Ал. Янков и проф. И. Зидарова). С., 2000, 312–327.

¹²³ Вж. решение № 7 от 2.07.1992 г. на Конституционния съд по к. д. № 6/1992 г. и § 2 от преходните и заключителните разпоредби на Закона за международните договори на Република България, приет на 31.10.2001 г. от Народното събрание (обн., ДВ, бр. 97 от 2001 г.)

Конвенция № 3 за закрила на майчинството от 1919 г., са ратифицирани преди приемането на Конституцията от 1991 г., докато приложените регионални договори са ратифицирани след приемането на Конституцията от 1991 г. В някои решения и определения на ВКС фактът на ратификация на прилаганите договори е изрично установен¹²⁴.

ВКС е последователен и в практиката си по отношение на изискването за обнародване на международните договори за защита на правата на човека в официалния печатен орган на Народното събрание, като прилага само обнародвани в „Държавен вестник“ договори. В отделни свои решения и определения¹²⁵ съдът изрично посочва броя на „Държавен вестник“, в който е обнародван договорът, и се позовава на съответните договорни разпоредби, като ги цитира точно и тълкува съобразно с превода им на български език, публикуван в „Държавен вестник“. Преобладават обаче актовете на съда, в които липсва констатация относно обнародването на прилагания договор. В повечето случаи ВКС не намира за необходимо да цитира и тълкува съответната разпоредба от договора, а се ограничава с кратко позоваване на нея.

Всички приложени от ВКС международни договори за защита на правата на човека отговарят и на третото конституционно изискване – да са в сила по отношение на България¹²⁶. Ето

¹²⁴ Вж. например решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. на ВКС, ОСНК; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г.; решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г. на ВКС, III г. о.; тълкувателно решение № 1 от 25.06.2002 г. по н. д. № 1/2002 г. на ВКС, ОСНК.

¹²⁵ Вж. по-горе определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. на ВКС, ОСНК; решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г. на ВС, II н. о.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г. на ВКС, I н. о.

¹²⁶ Вж. чл. 24 от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г., обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 87 от 1987 г., и чл. 24, ал. 1 от Закона за международните договори на Република България, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 97 от 2001 г.

защо те са част от нейното вътрешно право. Съгласно Конституцията посочените договори трябва да се разглеждат като такава част от момента на тяхното обнародване, въпреки че в някои случаи може да е изминал продължителен период от времето на влизането им в сила спрямо България до обнародването им¹²⁷. ВКС установява изрично момента на влизане в сила на международния договор за защита на правата на човека по отношение на България само в два случая¹²⁸.

За да се осигури точното изпълнение на разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, е желателно в бъдещата си практика ВКС изрично и фактологично да установява наличието и на трите конституционно закрепени изисквания към международните договори, в т.ч. и към договорите за защита на правата на човека, които прилага по конкретното дело в качеството им на част от вътрешното право.

2. Във връзка с прякото прилагане на международните договори за защита на правата на човека от съдилищата се поставя въпросът дали всички договори, които са част от вътрешното право, са пряко приложими, или съществуват някакви *ограничения* в тази насока.

Конституцията от 1991 г. не установява ограничения във връзка с прякото прилагане на договорите.

В решение № 7 от 2.07.1992 г. по к. д. № 6/1992 г. Конституционният съд на Република България подчертава, че принципът за прякото действие на международните договори в областта на наказателното право е значително ограничен поради своите особености и поради структурата на наказателноправните норми¹²⁹.

¹²⁷ Така например Конвенция № 3 за закрила на майчинството от 1919 г. е в сила за България от 14.02.1922 г., но е обнародвана в „Държавен вестник“ едва на 16.05.1997 г.

¹²⁸ Вж. определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г. и определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. В решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г. ВКС констатира, че ЕКПЧ е влязла в сила за България, но не установява изрично момента на това влизане в сила.

¹²⁹ Вж. напр. Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отношение

Ограничението, изтъкнато в решението на Конституционния съд, всъщност е отделен случай, пример на поддържащата в международноправната доктрина и практика разбиране¹³⁰, че прякото прилагане от съдилищата, арбитражите, административните и други органи е възможно само по отношение на договори или отделни разпоредби от тях, които са „самоизпълняеми“ (*self-executing*), т.е. става дума за норми на международното право, които могат да бъдат пряко прилагани от държавните органи, без каквато и да било бъдеща имплементация в националното право. Договорните разпоредби се дефинират като „самоизпълняеми“ (*self-executing*), когато интегрираният във вътрешното право договор сам по себе си действа пряко в националната правна система. Такова пряко действие имат само тези разпоредби, които го правят допустимо поради факта, че са достатъчно ясни и пълни, що се отнася до тяхната форма или съдържание¹³¹, както и поради изрично или имплицитно обявеното намерение на страните в този смисъл. В противен случай приложимостта на договорните разпоредби ще зависи от допълнителните законодателни действия на отделните държави. Прецен-

ката дали даден договор, отнасящ се до основните права на човека, е самоизпълняващ се, или не, е от компетентността на вътрешнодържавния съд.

Практиката и доктрината приемат например, че повечето от провъзгласените права и свободи в Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г. имат пряко приложение във вътрешното право¹³².

Изследваната практика на ВКС показва, че съдът, без изрично да се е произнасял по въпроса за „самоизпълняемостта“ на прилаганите от него разпоредби от международните договори за защита на правата на човека, в действителност се е позовавал на договорни норми, които са достатъчно точно и ясно формулирани, за да породят непосредствено права и свободи за индивиди, т.е. на норми, които са „самоизпълняеми“ (*self-executing*).

3. ВКС прилага международните договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право, както в случаите, когато страните по делото се позовават на тях¹³³, така и когато липсва такова позоваване¹³⁴.

или наказание от 1984 г. и Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация от 1966 г.

¹³⁰ Вж. **Randall, K.** *Federal Courts and the International Human Rights Paradigm*. Durham: Duke University Press, 1990; **Lillich R.** (ed.) *U. S. Ratification on the Human Rights Treaties: With or Without Reservations*, University Press of Virginia, 1981. В българската правна литература за първи път това разбиране беше застъпено от **г-н Любен Кулишев** в „Проблемите на международните договори при изработването на Конституцията от 1991 г.“ – Във: Конституцията от 1991 г. и участието на България в международните договори (ред. проф. **Е. Константинов**). С., 1993, с. 15, и в „Прилагането на Европейската конвенция...“, 13–15. Вж. също **Сталев, Ж.** Конституцията и международните нормативни съглашения. – Юридически свят, 1999, № 1, с. 16; **Мръчков, В.** Цит. съч., 231–233; **Тодоров, Т.** Цит. съч., 323–325.

¹³¹ Вж. **Bossuyt, M. J.** *The Domestic Judge and the International Covenant on Civil and Political Rights (with Special Reference to Belgian and U. S. Law)*. – In: *Resume des Cours: Douzieme Session d'Enseignement*. Strasbourg, 29 juin – 24 juillet 1981.

¹³² Вж. **ван Дайк, П., ван Хууф, Г. Й. Х.** Цит. съч., с. 18. Вж. също **Higgins**, *The European Convention on Human Rights*. – In: **Meron** (ed.) *Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues*, 1984, p. 495, 503–505; **Buergenthal, T.** *Self-Executing and Non-Self-Executing Treaties in National and International Law* 235 *Recueil des Cours*. 1992, p. 303, 359.

¹³³ Вж. по-горе решение № 46 от 2.02.1997 г. по н. д. № 249/1996 г.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г.; решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г.

¹³⁴ Вж. по-горе решение № 633 от 7.03.1995 г. по гр. д. № 734/1994 г.; решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.; определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г.; решение № 155 от 17.03.2000 г. по н. д. № 80/2000 г.; решение № 549 от 11.11.2002 г. по н. д. № 455/2002 г.; решение № 562 от 19.11.2002 г. по н. д. № 316/2002 г.; определение № 24 по н. д. № 210/2003 г.; определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г.; тълкувателно решение № 2 от 2003 г./5.02.2004 г. по т.н. д. № 2/2003 г.

Следователно съдът прилага *служебно* съответните договори. Тази позиция на съда трябва да бъде насърчена. Тя има подкрепа в нашата правна доктрина¹³⁵.

ВКС прилага служебно договорите за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право, и при произнасянето си относно допустимостта на жалбата или протеста¹³⁶, и във връзка с решението си по тяхната основателност¹³⁷.

4. Важна особеност на прилагането на международните договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право на България, е обстоятелството, че тези договори трябва да се прилагат в качеството им на *международни договори*, а не като закон (съответно – указ или решение на Народното събрание при действието на старите конституции) – формата, в която е облечен актът на ратифицирането им. Аргумент в подкрепа на това разбиране е зависимостта на вътрешната правна валидност на договорите от тяхното международноправно действие. Прекратяването или спирането на договорите води до окончателното преустановяване на тяхното действие или до временното им неприлагане във вътрешния правен ред.

При тълкуването на разпоредбите на международните договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното пра-

во, правоприлагащите органи и в частност съдилищата трябва да отчетат тяхната специфика и да се съобразяват с общоприетите правила за тълкуване на международните договори, а така също с тълкувателната практика на международните контролни органи¹³⁸. В тази насока е необходимо те да се ръководят от съответните разпоредби (чл. 31–33) на Конвенцията за правото на международните договори от 1969 г., която е част от вътрешното ни право¹³⁹. Прибягването до тълкувателната практика във връзка с международноправното прилагане на договорите за защита на правата на човека е не само полезно, но и наложително, защото с нея се дава общоприето международноправно тълкуване на договорните разпоредби¹⁴⁰.

Трябва да се подчертае, че практиката на ВКС във връзка с прилагането на международните договори за защита на правата на човека постепенно се развива в това отношение. Съдът все повече не се задоволява с най-общо позоваване на тези договори¹⁴¹ или с конкретно посочване на определени разпоредби от тях¹⁴²,

¹³⁸ Например на Службата на Върховния комисар за бежанците, Комисията по правата на човека, Комитета по правата на човека, Европейския съд по правата на човека и др. Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** Международен механизъм за защита на правата на човека – правна същност, видове и тенденции на развитие. – Юридически свят, 1999, № 2, 161–187; **Хюфнер, Кл., Константинов, Е., Ройтер, В.** Закрила на правата на човека. Международни механизми. С., 2001, 200 с.

¹³⁹ Конвенцията за правото на международните договори от 1969 г. е ратифицирана с Указ № 503 на Държавния съвет от 12.02.1987 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 14 от 1987 г. Конвенцията е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 87 от 1987 г., и е в сила за България от 21.05.1987 г.

¹⁴⁰ Вж. **Тодоров, Т.** Цит. съч., с. 327.

¹⁴¹ Вж. по-горе общото позоваване на международните договори за защита на правата на човека в решение № 363 от 1.07.2002 г. по н. д. № 241/2002 г. и общото позоваване на ЕКПЧ в решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г.; тълкувателно решение № 1 от 25.06.2002 г. по н. д. № 1/2002 г.; определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г. и решение № 99 от 11.02.2005 г. по н. д. № 1033/2004 г.

¹⁴² Вж. по-горе например позоваването на конкретни разпоредби от МПГП в решение № 719 от 16.07.2002 г.

¹³⁵ Вж. **Тодоров, Т.** Цит. съч., с. 326.

¹³⁶ Вж. по-горе решение № 155 от 17.03.2000 г. по н. д. № 80/2000 г.; определение № 24 от 25.03.2003 г. по н. д. № 210/2003 г.; определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г.; решение № 99 от 11.02.2005 г. по н. д. № 1033/2004 г.

¹³⁷ Вж. по-горе решение № 633 от 7.03.1995 г. по гр. д. № 734/1994 г.; решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г.; определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г.; решение № 422 от 18.07.1997 г. по гр. д. № 250/1997 г.; решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г.; решение № 209 от 19.04.2000 г. по н. д. № 103/2000 г.; решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г.; решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г.; решение № 609 от 29.11.2002 г. по н. д. № 491/2002 г.; решение № 664 от 17.12.2003 г. по н. д. № 570/2003 г.; решение № 92 от 19.11.2004 г. по н. д. № 955/2003 г.; решение № 677 от 22.11.2004 г. по н. д. № 203/2004 г.

както и с точното им цитиране¹⁴³, а и ги тълкува самостоятелно¹⁴⁴, изхождайки от международноправната им природа.

ВКС използва достъпната за него международна тълкувателна практика във връзка с прилагането на международните договори и се позовава на нея в своите решения и определения. Тази констатация се отнася главно до прилагането на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г. Съдът тълкува разпоредбите на конвенцията, като изхожда от установеното от международните органи по правата на човека съдържание на съответните разпоредби. ВКС не само се позовава най-общо на международната практика¹⁴⁵, но и посочва конкретни решения на Европейската комисия по правата на човека

по гр. д. № 2397/2001 г.; определение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г. и в решение № 99 от 11.02.2005 г. по н. д. № 1033/2004 г.; на конкретна разпоредба от Конвенция № 3 за закрила на майчинството на МОТ в решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г.; на конкретни разпоредби от ЕКПЧ в решение № 633 от 7.03.1995 г. по гр. д. № 734/1994 г.; решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585/1995; решение № 422 от 18.07.1997 г. по гр. д. № 2505/1997 г.; определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г.; решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г.; решение № 209 от 19.04.2000 г. по н. д. № 103/2000 г., решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г. и др.; на конкретна разпоредба от Допълнителен протокол № 1 към ЕКПЧ в решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585/1995 г.; решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г. и решение № 267 от 26.05.2004 г. по гр. д. № 1699/2003 г.

¹⁴³ Вж. по-горе решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г. и определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.

¹⁴⁴ Вж. по-горе решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.; решение № 422 от 18.07.1997 г. по гр. д. № 250/1997 г.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г.

¹⁴⁵ Вж. по-горе решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.; определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г.; решение № 155 от 17.03.2000 г. по н. д. № 80/2000 г.

и на Европейския съд по правата на човека¹⁴⁶, които има предвид при тълкуването на дадена разпоредба. За разлика от ВАС¹⁴⁷, ВКС няма практика да цитира в актовете си извадки от тези решения.

Начинът, по който ВКС си служи с международната тълкувателна практика, като цяло е положителен и трябва да се следва. Същевременно той се нуждае от по-нататъшно прецизиране¹⁴⁸, доразвитие и обогатяване¹⁴⁹. Несъмнено по-облекченият през последните години достъп до европейската международна практика, включително чрез информационните технологии и неофициалния ѝ превод на български език, ще се отрази благоприятно на бъдещата работа на ВКС. Тази тенденция трябва да обхваща не само европейските, но и универсалните договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното ни право.

5. Досегашната практика на ВКС свидетелства, че преобладават случаите, в които съдът се позовава на международните договори за защита на правата на човека на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията с цел съпоставително тълкуване на действащи норми от вътрешното законодателство и определени договорни разпоредби, при което констатира *съответствие* между тях.

Преди всичко трябва да се отбележат многобройните примери за такова тълкуване на новоприети норми и институти в националното законодателство в унисон с духа и целите

¹⁴⁶ Вж. по-горе решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г.; тълкувателно решение № 2 от 7.10.2002 г. по т.н. д. № 2/2002 г.; решение № 664 от 17.12.2003 г. по н. д. № 570/2003 г.; тълкувателно решение № 2 от 2003 г./5.02.2004 г. по т.н. д. № 2/2003 г.; решение № 677 от 22.11.2004 г. по н. д. № 288/2004 г.

¹⁴⁷ Вж. например решение № 4332 от 8.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г.; решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г.; решение № 7711 от 28.09.2004 г. по адм. д. 7376/2004 г.

¹⁴⁸ Съдът трябва да посочва източниците на използваната от него международна практика.

¹⁴⁹ Необходимо е уточняване на съответната част от международното решение, която ВКС има предвид при тълкуването на разпоредбите от договорите, чрез посочване на параграфите от решението и/или чрез тяхното цитиране.

на международните договори за правата на човека, по които България е страна¹⁵⁰. Според зам.-председателя на ВКС г-н Румен Ненков по този начин ВКС пресича „всякакви опити за налагане на превратно тълкуване на вътрешноправни норми“¹⁵¹. Тази кратка оценка описва точно и вярно правния ефект на тълкуването, което дава ВКС. То безспорно допринася много за уеднаквяване на съдебната практика във връзка с тълкуването и прилагането на новоприетите норми във вътрешното законодателство по начин, съответстващ на аналогични разпоредби от международните договори за защита на правата на човека. Същевременно чрез съпоставителното тълкуване се разкрива степента на съответствие между нормите от вътрешното законодателство и международноправните норми.

Подобен е и ефектът на съпоставителното тълкуване, което ВКС извършва на норми от завареното законодателство и на разпоредби от международните договори за правата на човека, при което съдът установява съответствие. Примерите за тази практика също не са малко¹⁵².

¹⁵⁰ Вж. например тълкувателно решение № 1 от 25.06.2002 г. по н. д. № 1/2002 г.; тълкувателно решение № 2 от 7.10.2002 г. по т. н. д. № 2/2002 г.; тълкувателно решение № 2 от 2003 г./5.02.2004 г. по т. н. д. № 2/2003 г.; решение № 155 от 17.03.2000 г. по н. д. № 80/2000 г.; решение № 209 от 19.04.2000 г. по н. д. № 103/2000 г.; решение № 257 от 17.05.2001 г. по н. д. № 255/2001 г.; решение № 549 от 11.11.2002 г. по н. д. № 455/2002 г.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г.; решение № 664 от 17.12.2003 г. по н. д. № 570/2003 г.; решение № 267 от 26.05.2004 г. по гр. д. № 1699/2003 г. и др.

¹⁵¹ Вж. Ненков, Р. Цит. съч., с. 36.

¹⁵² Вж. например решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г.; определение № 76 от 25.07.1997 г. по н. д. № 507/1997 г.; решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г.; решение № 360 от 6.10.2000 г. по н. д. № 275/2000 г.; решение № 123 от 25.03.2002 г. по н. д. № 740/2001 г.; решение № 363 от 1.07.2002 г. по н. д. № 241/2002 г.; решение № 515 от 30.10.2002 г. по н. д. № 413/2002 г.; решение № 609 от 29.11.2002 г.; определение № 24 от 25.03.2003 г. по ч. н. д. № 210/2003 г.; решение № 593 от 5.10.2004 г. по н. д. № 203/2004 г.; решение № 92 от 19.11.2004 г. и др.

6. Особена разновидност на съпоставителното тълкуване е случаят, при който, за да осигури съответствие между разпоредба от международен договор за защита на правата на човека и разпоредба от вътрешното законодателство, ВКС намира, че е необходимо да се премине от строго буквално тълкуване към задължително *стеснително тълкуване* на разпоредбата от вътрешното законодателство¹⁵³.

Без да се позове изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, на практиката съдът тълкува самостоятелно този конституционен текст в решението си, като отбелязва, че юридическата сила на вътрешноправната норма (§ 6а ЗППДОБП) „отстъпва на юридическата сила на международните договори, по които е страна Република България, ако са спазени и останалите условия за това – ратифициране по съответния ред и обнародване в ДВ. При противоречие по-нисшата по степен норма не се прилага или се прилага в онзи обем, който се явява съответен на установеното с нормата от по-висша степен“.

От това тълкуване на ВКС може да се направят следните изводи:

а. на първо място, съдът правилно определя особеното място на международните договори в йерархията на източниците на вътрешното ни право, като ги поставя над законите;

б. на второ място, съдът се е отдалечил от конституционния текст на чл. 5, ал. 4, изр. 2, съгласно който международните договори, отговарящи на изискванията в чл. 5, ал. 4, изр. 1 от Конституцията, „имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат“. Стриктно тълкуване на тази конституционна разпоредба налага категорично при противоречие между договорни разпоредби и норми от вътрешното законодателство да се приложат договорните разпоредби. От това съответната норма на закона не губи своята правна сила. Тя не става нищожна, нито се отменя, а е само неприложима. Ако действието на международния договор се прекрати, например поради денонсация от българска страна, нормата на закона, която му е

¹⁵³ Вж. решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г.

противоречала, отново става приложима, стига междуременно да не е била отменена. При противоречие на международна договорна разпоредба, която е част от вътрешното право, с подзаконова разпоредба съдът е длъжен да приложи договорната разпоредба и да отмени противоречащата ѝ норма от подзаконовия нормативен акт.

Като допуска възможността при противоречие между договорна разпоредба и норма от вътрешното законодателство не само приоритетно да се приложи договорната разпоредба, но и възможността да се приложи нормата от вътрешното законодателство в онзи обем, който се явява съответен на установеното с нормата от по-висшата степен, ВКС модифицира волята на законодателя, което от гледна точка на настоящото конституционно разделение на властите у нас е правно недопустимо¹⁵⁴. От друга страна, подобен подход би наговарил извънредно много съвременните български съдици, като се има предвид, че след приемането на Конституцията от 1991 г. те прилагат освен законите и подзаконовите нормативни актове, и Конституцията на основание чл. 5, ал. 2 от нея, и съответните международни договори, по които България е страна, на основание чл. 5, ал. 4.

7. Важен аспект на прилагането на международните договори за защита на правата на човека от ВКС е *приоритетното им прилагане* пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат.

Българският законодател определя особено място на международните договори в йерархията на източниците на вътрешното право, като ги поставя между Конституцията и законите. Той провежда ясно разграничение между нормите на Конституцията и останалите закони. На основание чл. 4, ал. 1, чл. 5, ал. 4, чл. 85, ал. 3 и др. от Конституцията може да се направи изводът, че докато с термина „вътрешно право“ законодателят обхваща Конституцията, инкорпорираните международни договори, за-

коните и подзаконовите нормативни актове, то в термина „вътрешно законодателство“ той влага по-тясно съдържание, имайки предвид само законите и подзаконовите нормативни актове. Следователно юридическото предимство на договорите не важи по отношение на Конституцията и при констатиране на противоречие между Конституцията от 1991 г. и международния договор правоприлагащите органи следва да приложат Конституцията. В този смисъл е както тълкувателно решение № 7 на Конституционния съд от 1992 г., така и преобладаващото разбиране по въпроса, застъпено в правната доктрина¹⁵⁵.

Практиката на ВКС като цяло съответства на гореизложеното относно мястото на международните договори за защита на правата на човека в йерархията на източниците на българското вътрешно право и приоритетното им прилагане спрямо вътрешното законодателство. В редица решения и определения съдът директно посочва мястото на съответния договор сред източниците на вътрешното право¹⁵⁶. За съжаление ВКС невинаги се придържа стриктно към използваните в чл. 5, ал. 4 от Конституцията термини „вътрешно право“ и „вътрешно законодателство“. Така например той сочи: „... при колизия с вътрешното право (вместо с *вътрешното законодателство* – бел. авт.) следва да се приложи международният договор“¹⁵⁷; „... Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г.) по силата на чл. 5, ал. 4 от Консти-

¹⁵⁵ Вж. по-подробно по въпроса **Лозанова, Цв.** Прилагане на международните договори за защита на правата на човека от Върховния административен съд в България. – Юридически свят, 2005, № 1, 165–166.

¹⁵⁶ Вж. по-горе например решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.; решение № 204 от 12.05.1999 г. по н. д. № 18/1999 г.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г.; решение № 409 от 12.11.1999 г. по н. д. № 381/1999 г.; решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г.; решение № 1465 от 11.11.2002 г. по гр. д. № 1797/2001 г.; решение № 267 от 26.05.2004 г. по гр. д. № 1699/2003 г.

¹⁵⁷ Вж. по-горе определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.

¹⁵⁴ Съгласно действащата правна уредба българският ВКС не само не може да законодателства, но и няма право на законодателна инициатива.

туцията на Република България е част от вътрешното законодателство (вместо от *вътрешното право* – бел. авт.), приложима пред другите норми (вместо пред *нормите на вътрешното законодателство* – бел. авт.), които ѝ противоречат¹⁵⁸, и пр.

Засега ВКС не е констатирал случаи на противоречие между конституционни разпоредби и договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право. Напротив. В някои свои решения съдът изрично установява съответствие или липса на противоречие между конституционни и договорни разпоредби¹⁵⁹. Констатираните от ВКС противоречия между приложими договорни разпоредби и законови разпоредби са основание за приоритетно прилагане на договорните разпоредби¹⁶⁰. В случаите по наказателни дела съдът спира наказателното производство и отнася въпроса за противоречието между договорните и законните разпоредби до Конституционния съд.

8. Съществено значение има и непосредственото прилагане на международните договори за защита на правата на човека от ВКС при липса на съответна *вътрешноправна уредба*¹⁶¹.

По този начин ВКС парира до голяма степен негативните последици от наличието на празноти в правото до приемане на необходимите законови разпоредби. Това прилагане несъмнено има особено положителен ефект в страна като нашата, където коренно се реформират политическата и икономическата система, доколкото чрез него се инфилтрират непосредствено основни демократични ценности и в частност общопризнати права и свободи на чо-

века. Така благодарение на усилията на ВКС съдилищата у нас изпреварващо, до приемане на новото законодателство, съобразяват практиката си с международните норми в областта на правата на човека.

9. Друг аспект на прилагането на международните договори за защита на правата на човека представлява *вътрешноправното действие* на решенията на органите на международните организации, контролиращи изпълнението на тези договори, както и на международните юрисдикционни и квазиюрисдикционни органи.

Този въпрос не е уреден в Конституцията на България от 1991 г.¹⁶² Поради съществената разлика в правния характер на актовете на горепосочените международни контролни органи аналогията със статута на международните договори във вътрешното право съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията е неприложима. Ето защо тези актове, включително решенията на международните съдилища, нямат пряко действие в българския правен ред. Те не могат автоматично да отменят нито разпоредбите от вътрешното право, нито решенията на националните съдилища, които им противоречат. Тези международни решения могат да бъдат въведени в националната правна система чрез създаването на съответна законова уредба. Примери в това отношение са разгледаните в първата част на изследването допълнения в чл. 231, ал. 1 ГПК – буква „з“ – от 1997 г. и 1999 г., и в чл. 362, ал. 1 НПК – т. 4 – от 1998 г., с които законодателят предоставя възможност само на заинтересованата страна, съответно на главния прокурор, да иска отмяна на влязло в сила решение, съответно – възобновяване на наказателното дело, когато с решение на Европейския съд по правата на човека е установено нарушение на Европейската кон-

¹⁵⁸ Вж. по-горе решение № 243 от 12.04.1996 г. по н. д. № 707/1995 г.

¹⁵⁹ Вж. по-горе например решение № 422 от 18.07.1997 г. по гр. д. № 250/1997 г.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г. и решение № 344 от 1.03.2002 г. по гр. д. № 1136/2001 г.

¹⁶⁰ Вж. по-горе например решение № 1696 от 31.10.1996 г. по гр. д. № 2585/1995 г.; определение № 1 от 21.03.1997 г. по н. д. № 1/1997 г.; определение № 494 от 23.06.1999 г. по гр. д. № 423/1998 г.

¹⁶¹ Вж. по-горе решение № 479 от 8.01.1996 г. по н. д. № 670/1994 г. и решение № 719 от 16.07.2002 г. по гр. д. № 2397/2001 г.

¹⁶² Впрочем този въпрос е игнориран и в конституциите на другите държави. Изключение представлява разпоредбата на чл. 8, ал. 3 от Конституцията на Португалия, която предвижда пряко прилагане във вътрешното право на решенията на компетентните органи на международните организации, в които членува Португалия, ако това е посочено в съответните учредителни договори. Вж. Конституциите по света, С., 1994, с. 225.

венция за защита на правата на човека и основните свободи.

В практиката на ВКС, за разлика от практиката на ВАС¹⁶³, засега *няма* случай на прилагане на тези законови разпоредби в *изпълнение на решенията на Европейския съд по правата на човека, постановени срещу България* за нарушаване на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, независимо от изтъкнатото вече обстоятелство, че броят на осъдителните решения срещу България не е малък¹⁶⁴.

Трябва изрично да се подчертае, че според законодателството у нас ВКС правораздава на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК и чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК (отм.) / чл. 422, ал. 1, т. 4 НПК (нов) само ако е сезиран за това от заинтересованата страна и съответно – от главния прокурор. Съдът не следи служебно за постановените от Европейския съд по правата на човека решения срещу България и не прилага служебно посочените разпоредби от ГПК и НПК.

¹⁶³ Вж. решение № 4332 от 8.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г. и решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г. С първото решение ВАС не само отмени предходни съдебни определения, постановени в нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, но и критикува основателно като недостатъчни законодателните промени, осъществени след постановяването на решението на Европейския съд по правата на човека срещу България. Вж. също **Михайлова М.** Правораздавателен контрол, упражняван от ВАС по действащи закони в РБ, свързани с гарантиране правата на човека съгласно ЕКПЧ. – Административно правосъдие, 2001, № 3, 16–18.

¹⁶⁴ Тези решения не се публикуват в „Държавен вестник“. Официален превод на български език на част от тях може да бъде намерен в Бюлетина на Министерството на правосъдието на Република България, а така също на интернет страницата на същото министерство: www.mjeli.government.bg (към 22.11.2005 г. на нея са публикувани двадесет и едно от общо шестдесет и четири решения срещу България).

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева

БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА ЗА 2003 Г.

Книги

Административно право и процес на Република България с практика на Върховния административен съд. С.: Инст. по публична администрация и европейска интеграция, 2003.

Айдаров, Йордан. Криминологическо правосъзнание: Теоретико-методологически аспекти. 2. доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2003. 312 с.

1. изд. 1993 на изд. ТедИна – Варна.

Антов, Николай. Проблеми на изнасилването в българското наказателно право. С.: Сиела, 2003. 100 с.

Атанасова, Мариета. Универсалните правила в изпълнителното производство. Свищов, Акад. изд. „Д. А. Ценов“, 2003. 232 с.

Балканджиева, Благвеста Раданова. Английско-български речник по търговско право. С.: Софи-Р, 2003. 695 с.

Бешков, Панчо. Фондацията според Закона за юридическите лица с нестопанска цел. 2. изд. С.: Феня, 2003. 116 с.

1. изд. 1996.

Бобатинов, Марио Христов. Договорът за банков кредит. С.: ИК Труд и право, 2003. 304 с.

Бозуков, Георги Стефанов. Процесът срещу пожарните командири 1951–1952 г. Предг. Петко Кипров. С.: Огнеборец, 2003. 174 с.

Бойчев, Георги. Юридическа отговорност. С.: Юриспрес, 2003.

Бонева, Бистра и др. Джендър и меди: Методика по джендър обучение. С.: Бул Корени, 2003. 104 с.

Други авт.: Мария Нейкова, Теодора Петрова.

Борисов, Борис Стоянов. Щит срещу престъпността. С.: Распер, 2003. 168 с.

Борисов, Борислав М. Лицензионна търговия с обекти на интелектуална собственост. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2003. 199 с.

Борисов, Орлин. Международноправна защита на правата на човека. С.: Нова звезда, 2003. 248 с.

България в Съвета за сигурност. Предг. Любен Кулишев. С.: Д-во за Обединените нации в България, 2003. 87 с.

Текст и на англ. ез. Съдържа и Резолюция 1441 (2002 г.), приета от Съвета за сигурност на 8.11.2002 г.

Български хелзинкски комитет. Вашите права в местата за лишаване от свобода. С.: Бълг. хелзинкски к-т, 2003. 40 с.

Българските конституции и конституционни проекти. Второ прераб. и доп. изд. Съст. В. Методиев и Л. Стоянов. С.: ИК „Петър Берон“, Агенция „Прима“, 2003. 544 с.

Велинов, Любен. Етажна собственост: правен режим. 2. изд. С.: Феня, 2003. 172 с.

1. изд. 1992 на Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.

Венедиков, Петко Йорданов. Спомени. С.: ИК „Петко Венедиков“, 2003. 560 с.

Владимиров, Иван. Търговско право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2003. 590 с. 1. изд. 1998 [деп. 1999].

Възкресението на България: Търновската конституция и закони на Българското княжество 1879–1882. Предг. Божидар Димитров. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003. 1151 с.

(Фототип. изд. на Конституция на Българското княжество; Съдебни закони. Изд. на Държ. печ., 1885; Наказателния законник. Ф. Перец, Ив. Хр. Гешов, изд. на Центр. книгопеч. на Ед. Дионие, 1881; Годишен сборник от закони на Българското княжество, изд. на Държ. печ., 1886; Годишен сборник от закони и постановления на Българското княжество, изд. на Държ. печ., 1886, Изд. на Бълг.-рус. юрид. клуб.)

Вълков, Пенчо и др. Осиновяването: Въпроси и отговори. Предг. Ганка Илиева. Силистра: Ковачев, 2003. 296 с

Други авт.: Албена Пенчева, Явор Вълков.

Вълчев, Даниел. От апология на правната норма към теория на правния ред. С.: Юриспрес, 2003. 188 с.

Ганчевски, Бойко Г. Използване на полиграфа в правоохранителната дейност: Ист. аспекти. С.: Акад. на МВР, 2003. 92 с.

Ганчевски, Бойко Г. Полиграфът: Правно-психол. анализ. С.: Акад. на МВР, 2003. 78 с.

Георгиев, Тервел Н. Наказателно право – обща част: Уч. ръководство. Въпроси за упражнение, казуси, тестове. С.: Ромина, 2003. 204 с.

Гешева, Й. Парламентарните анкетни комисиии по министерската отговорност: 1884 – 1923. С.: Иврай, 2003.

Голева, Поля и др. Юридически лица с нестопанска цел: Правен режим. Под общата ред. на Цветана Каменова. Предг. Цветана Каменова, Любен Панов. С.: Бълг. център за нестоп. право; Инст. за правни науки при БАН, 2003. 282 с.

Други авт.: Цветана Каменова, Красен Стойчев.

Даскалов, Здравко. Съдбата на Ботевите четници и турското наказателно право. С.: ИК „Славчо Николов и сие“, 2003. 300 с.

[Дванадесет] 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. (Сб. е на бълг. и рус. ез.) С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003. 328 с.

Джеров, Александър. Гражданско право. Обща част. 2. изд. С.: Сиела, 2003. 528 с.

1. изд. 1994–1997 на Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ в 2 кн.

Джеров, Александър. Вещно право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 2003. 434 с.

1. изд. 1993 на БАН; В кн. означено 6. прераб. и доп. изд.

Димитров, Добри. Основи на публично-то право. Лекционен курс. С.: Сиела, 2003. 448 с.

Димитров, Добри. Административен процес. Обща и специална част. По общата и специалната клауза. 7. доп. изд. С.: Сиела, 2003. 556 с.

Димитров, Златко Борисов. Международноправни и конституционноправни аспекти на кипърския въпрос. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2003. 280 с.

Димитрова, Дора и Петър Пайнавелов. Самотникът от Севлиево: д-р Атанас Москов 1993–1994 г. С.: Захарий Стоянов, 2003. 174 с.

Димитрова, Светлана М. Информираното съгласие в медицинската практика. Ст. Загора: Алфамаркет, 2003. 104 с.

Добчев, Петко. Българската адвокатура 1878–2000. Под науч. ред. на Даниела Доковска. С.: Сиби, 2003. 632 с.

Дормишев, Христо. Българско-немски юридически речник. С.: Хейзъл, 2003. 494 с.

Достъпът до правосъдие: Международни стандарти и положението в България. Състав., предг. Красимир Кънев. С.: Бълг. хелзински к-т, 2003. 200 с.

(Съдържа: Достъп до правосъдие: Правна помощ за подпредставените; Изследване върху достъпа до защита в системата на наказателното правораздаване в България; Решения на Европейския съд по правата на човека за достъпа до правосъдие до януари 2001 г.; Резюмета на решения на ЕСПЧ по достъпа до правна помощ за периода януари 2001 – февруари 2003 г.)

Драгнев, Драгомир. Учебно пособие по наказателно право: За ЦСППП при Акад. на МВР. С.: Акад. на МВР, 2003. 644 с.

Дуоркин, Роналд. Да се отнасяме към правата сериозно. Прев. Ивелина Иванова. С.: Критика и хуманизъм, 2003. 480 с.

Златарев, Емил и В. Христофоров. Търговско право: Обща част. Видове търговци, търговския сделки, несъстоятелност. 5. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 2003. 408 с.

1. изд. 1992 със загл. Учебник по търговско право на изд. „Вебер-ВБ“. В кн. означено 8. прераб. и доп. изд.

Знеполски, Ивайло Б. и др. Културна политика и законодателство: Правила за граждан. участие в законодателния процес. С.: Сорос център за култ. политика, 2003. 92 с.

Други авт.: Емил Марков, Нели Огнянова.

Илиев, Илия. Теория на държавата и правото. Уч. пособие. С.: Одеска национална юрид. академия, 2003. 182 с.

Иосифов, Никола. Съдържание, сключване и изменение на трудовия договор. С.: Албатрос, 2003. 143 с.

Йотов, Борислав. Крадец вкъщи: Криминални и юридически факти. С.: Изд. за худож. лит., 2003. 68 с.

Йотов, Борислав. Мафия; Организирана престъпност; Наказателноправна характеристика. С.: Изд. за юридическа лит., 2003. 80 с.

Йотов, Борислав. Наказателно право. Обща част. С.: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2003. 260 с.

Йотов, Борислав. Основи на правото: Ч. 1–2. С.: Изд. за юридическа лит., 2003.

Ч. 1.– 120 с.; Ч. 2.– 100 с.

Йотов, Борислав. Правна защита на компютърните програми и софтуера; Интернет; Кибер-интернет виртуални деяния; Правен анализ на Закона за достъп до обществена информация и на Закона за защита на личните данни. С.: Изд. за юридическа лит., 2003. 80 с.

Йотов, Борислав. Правни аспекти и проблеми на човешкия геном; Българска геномна система; Изкуствен интелект; Правни проблеми на клонирането. С.: Изд. за юрид. лит., 2003. 64 с.

Йотов, Борислав. Юридическа защита на интелектуалната собственост: гражданска, адм. и наказателноправна защита; Престъпления против интелектуалната собственост; Компютърни престъпления. С.: Изд. за юрид. лит., 2003. 96 с.

Йотов, Димитър. Европейският съюз в борбата срещу организираната престъпност. С.: Акад. на МВР, 2003. 196 с.

Йотов, Димитър. Шенгенското *acquis* в борбата срещу организираната престъпност. С.: Акад. на МВР, 2003. 280 с.

Каменова, Цветана и др. Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. Уч. помагало. С.: АПОИИ и ИПН при БАН, 2003. 384 с.

Други авт.: Емилия Друмева и Ирена Илиева.

Каролова, Теменужка. Иновации и иновационно развитие. Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“, 2003. 190 с.

Касабова, Камелия. Облигациите по българското акционерно право. С.: Софи-Р, 2003. 336 с.

Кискинов, Вихър. Електронно правителство. С.: Сиби, 2003. 352 с.

Кискинов, Вихър. Систематика на правната информатика. 3. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2003. 336 с.

1. изд. 1991 на Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.

Колева, Ирина К. и Ксения Семизорова. Аз и моите права: Книга за детето по конвенцията на ООН за неговите права. 2. изд. С.: Гейя Либрис, 2003. 24 с.

1. изд. 2001 изд. на Движение Предтечи. Коментар на промените в Търговския закон. С.: ИК „Труд и право“, 2003. 336 с.

Комент.: Ангел Калайджиев, П. Голева, М. Марков, Н. Маданска.

Конов, Траян. Основание на гражданската отговорност. 2. изд. С.: Регули, 2003. 224 с.

Конституция, външна политика и европейско конституционно пространство: Материали от кръгли маси, проведени под патронажа на президента на Република България г-н Георги Първанов. Под ред. на Е. Константинов и др. С.: ГорексПрес, 2003. 147 с.

Други ред.: Е. Танчев, Пл. Киров.

Материали от Е. Константинов, П. Драганов, П. Киров, И. Бокова, Г. Ионов, Е. Танчев, Р. Иванова, М. Карагьозова.

Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003. 234 с.

Авт.: Цв. Каменова, Н. Филчев, Н. Манев, Ст. Наумова, В. Цанков, В. Великов, Д. Зиновиева, Б. Велчев, Д. Ковачева, П. Айген, А. Куракин.

Костакиев, Камен. Придобивки и социални услуги за хора с увреждания. С.: Център за независим живот, 2003. 52 с.

Крумв, Венцислав и Райна Петрова. Администрирането в училище и детската градина. 3. прераб. и доп. изд. С.: ИК „Образование“, 2003. 368 с.

1. изд. 1995 със загл. Училищно администриране и авт. На гърба на кор. грешно посочени издатели Венцеслав Крумов & Стоян Керемидчиев.

Кунчев, Йонко. Криминалистическа тактика. С.: Албатрос, 2003. 516 с.

Кунчев, Йонко. Полицейско разследване: Тактика и методика: Практ. ръководство за дознателя. 2. доп. и прераб. изд. С.: Албатрос, 2003. 332 с.

1. изд. 2001 със загл. Полицейско производство.

Къндева, Емилия. Публична администрация. 3. доп. изд. С.: Сиела, 2003. 408 с.

Къндева, Емилия. Съвременен административно правосъдие. С.: Сиела, 2003. 410 с.

Лазаров, Кино. Административно право и административен процес. Сб. статии. С.: Феня, 2003. 344 с.

Ланджев, Борис. Търговското предприятие. С.: Сиела, 2003. 362 с.

Маданска, Нели. Производство по несъстоятелност: Проблеми и тенденции. С.: Сиби, 2003. 232 с.

Малцинствата и полицията – неизбежната промяна. Ред. Веселка Макаринова; Предг. Павлин Димитров. С.: Център за подпомагане на хора, преживели изтезание – АСЕТ, 2003. 87 с.

Съдържа статии от С. Макаринов, А. Вичева, А. Йонкова, М. Енев, Е. Генчев, М. Димитрова.

Манев, Никола А. Наказателен процес: Уч. ръководство. 3. прераб. изд. С.: Ромина, 2003. 395 с.

1. изд. 2000.

Кн. е съобразена с промените на НПК от 2003 г. – ДВ, бр. 50 и ДВ, бр. 57, както и с изм. и доп. в Конституцията на Р България с ДВ, бр. 85 от 2003 г.

Манолова, Мария. Нормотворческата дейност на Временното руско управление в България 1877 – 1879 г. С.: Сиела, 2003. 212 с.

Манолова, Мария. Парламентаризмът в България 1879–1894. 2. изд. С.: Сиела, 2003. 260 с.

Маркова, Мария. Художествено-литературна собственост. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2003. 260 с.

Милкова, Димитрина. Обща теория на правото. С.: Юриспрес, Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2003. 264 с.

Мингова, Анелия. Касационно обжалване. С.: Софи-Р, 2003. 343 с.

Минчев, Николай. Международно частно право: Обща част. Русе : Русе 22, 2003. 151 с.

Изд. на МОН. Център „Конкурендна система за обучение и управл. на висшето образование“.

Мирчева, Х. История на международните отношения в най-ново време: Книга втора. С.: Софи-Р, 2003.

Михайлов, Димитър. Нови положения в особената част на Наказателния кодекс. С.: Сиела, 2003. 276 с.

Михайлов, Михаил П. Проблеми на съвременното международно право. С.: Юриспрес, 2003. 191 с.

Младенов, Петър И. Митнически процес, надзор и контрол. 2. доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2003. 247 с.

1. изд. 1999 със загл. Митнически процес и контрол.

Мръчков, Васил и др. Коментар на Кодекса на труда. 7. акт. изд. С.: Сиби, 2003. 968 с.

Други авт.: Красимира Средкова, Атанас Василев.

Мръчков, Васил. Осигурително право. 3. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2003. 496 с.

1. изд. 1998.

Мушкаров, Гошо и Евгени Рангелов. Възнаграждения и обезщетения 2003: Правна уредба; Данъци и осигуряване; Счетоводно отчитане. С.: Апис Ромил Колев, 2003. 241 с.

Найденев, Борислав. Специфични казуси по граждански и търговски дела. С.: Феня, 2003. 192 с.

Неновски, Нено. Джорджо дел Векио и неговата философия на правото. С.: Юриспрес, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003.

Неофит, митроп. Видински. Пастирско богословие с каноническо право: Уч. пособие. Ч. 1. Фототип. изд. Пловдив: Фонд. „Помогни на нуждаещите се“, 2003.

Кор. загл. Каноническо право. Фототип. изд. на кн. от 1910 г., изд. на Соф. Свещен. Братство Преподобний Йоан Рилски. Изд. на Фонд. „Помогни на нуждаещите се“ – Пловдив. Ч. 1. – 167 с.

Новата правна уредба на туризма в България. С.: ИК „Труд и право“, 2003. 320 с.

Авт.: Д. Хаджиниколов, П. Голева, Цв. Тончев, Д. Лазаров, И. Маринов, С. Пенчев, Р. Иванова, Р. Македонска, Т. Велев.

Основи на правото. Варна: Унив. изд. на Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2003. 360 с.

Авт.: В. Вълканов, П. Цанков, Т. Хинова, Н. Каменов, М. Бъчварова.

Основи на правото. Варна: Унив. изд. ИУ, 2003. 318 с.

Автори: Петър Цанков, Н. Манев, М. Бъчварова, Р. Рачев, О. Маринова, Г. Йолова, А. Андреева, Г. Цвяткова, Д. Димитрова, В. Владова.

Основни договори на Европейския съюз. Съст. Орлин Борисов. С.: Нова звезда, 2003. 548 с.

Панайотова, Емилия. Достъп до обществена информация: Общ режим. С.: Сиби, 2003. 208 с.

Петков, Петко С. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. В. Търново: Унив. изд. „Св. Св. Кирил и Методий“, 2003. 299 с.

Постановления и тълкувателни решения на Върховния касационен съд (Върховния съд) на Република България по наказателни дела 1991–2002. Състав. Веселин Вучков. С.: Феня, 2003. 116 с.

Права на пациента. Сравнителноправен анализ. С.: Отворено общество, 2003.

Права на човека: концепции и стандарти. Ред., предг. Януш Симонидес; Прев. Илияна Иванова. С.: Алекс имидж консулт, 2003. 344 с.

Радапов, Стойчо. Телесните повреди по Наказателния кодекс на Република България: Медико-биол. характеристика; Съдебномед. експертиза. 2. доп. изд. С.: Сиела, 2003. 224 с. 1. изд. 1999.

Радев, Димитър. Принципът за разделение на властите. С.: ЛИК, 2003. 219 с.

Радонови, Димитър. Регистрация на трудовете договори. С.: Нова звезда, 2003. 170 с.

Рачев, Филип. Гражданско право: Според новите закони за гражданската регистрация, юрид. лица с нестоп. цел, полит. партии и религиозните общности. 2. прераб. и доп. изд. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2003. 567 с.

1. изд. 2002; В кн. означено 3. прераб. и доп. изд.

Реформа в търговското правосъдие. С.: Прогр. на ООН за развитие, 2003. 135 с.

Изд. на М-во на правосъдието, Прогр. на ООН за развитие.

(Материали по Проект „Цялостен преглед на системата на търговското правосъдие в България“, септ. 2002 – май 2003, София.)

Съдържа: доклад на работната група от национални консултанти по Проект „Цялостен преглед на системата на търговското правосъдие в България“; доклад на г-жа Криста Йесел-Холст, международен консултант; доклад на г-жа Паскал Менил, международен консултант; изказвания от национална конференция на тема „Реформа на търговското правосъдие в България“.

Решения и определения на Конституционния съд 2002. Съст. Н. Беронов, С. Стоянова. С.: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2003. 261 с.

Розанис, Соломон. Исково производство. Съдебна делба. Проблеми на съдебната практика. С.: Феня, 2003. 184 с.

Розанис, Соломон. Предварителни договори. С.: Феня, 2003. 132 с.

Розанис, Соломон. Съвременни разрешения на традиционни правни хипотези. С.: Феня, 2003. 252 с.

Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“ 2–4.III.2003 г. (на бълг. и рус. ез.). С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003. 388 с.

Романов, Димитър. Речник по международно право. С.: Хейзъл, 2003. 432 с.

Саракинов, Георги. Патентно право в Република България. 2. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2003. 160 с.

1. изд. 1999. [депоз. 2002]

Симеонов, Стефан. Полицията в България (1879 – 1944). Политически, правни и управленски аспекти. С.: Албатрос, 2003. 192 с.

Славчев, Здравко. Данъчни производства. Под ред. на Здравка Шуменска. С.: Феня, 2003. 196 с.

Спиридонов, Иван Г. Основи на Европейския съюз. 2. прераб. изд. Свищов: Акад. изд. „Д. А. Ценов“, 2003. 234 с.

1. изд. 2001.

Станков, Боян. Криминология: Теоретични основи. 2. прераб. и доп. изд. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2003. 504 с.

1. изд. 1996; В кн. означено 3. прераб. и доп. изд.

Стефанова, Милена. Местна власт и местно самоуправление. С.: Ариадна, 2003. 256 с.

[Сто двадесет и пет] 125 години съдебна власт – Варна: Юбил. сб. Авт.-състав. Борислав Дряновски. Изд. на Окр. съд – Варна, Терит. дир. Държ. арх. – Варна. Варна: Славена, 2003. 48 с.

Стоименов, Й. Съдебна психиатрия. 4. изд. С.: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2003.

Стойнов, Александър. Престъпления против собствеността. С.: Сиела, 2003. 263 с.

Стойчев, Стефан. Парламентаризмът и политическата отговорност на правителството. С.: Сиела, 2003. 160 с.

Стоянов, Иван Г. Данъчно право: Спец. част. С.: Феня, 2003. 135 с.

Съдебна практика по Кодекса на труда и други закони. Сборник. С.: Паралакс, 2003.

Съдебна психиатрия. Учебник за студенти по право. Под ред. на Йордан Стоименов. 4. изд. С.: Акад. изд. „М. Дринов“, 2003. 452 с.

Автори: Йордан Стоименов, М. Стоименова, Г. Коев, П. Коева, П. Попов.

1. изд. 1980 с авт. Й. Стоименов на изд. „Медицина и физкултура“.

Съдебни експертизи. Нормативна уредба, съдебна практика. Встъп. студия, съст. и ред. Веселин Вучков. С.: Феня, 2003. 228 с.

Съдебният процес срещу Васил Левски 1872–1873 г. Ист., юрид. и международ. аспекти: Материали от науч. сес., организирана от Общобълг. к-т и Фонд. „Васил Левски“, Софийския комитет „Васил Левски“ и Съюза на юристите в България, София, 17 февр. 2003 г. Състав. Мариана Янева, Красимира Димитрова. С.: Съюз на юристите в България, 2003. 208 с.

Танчев, Евгени. Въведение в конституционното право. Част първа. С.: Сиби, 2003. 480 с.

Токушев, Димитър. Съдебната власт в България (от древността до наши дни). С.: Сиби, 2003. 423 с.

Трацинов, Христо. Деликт. С.: Анима, 2003. 530 с. (гражд. право)

Трифонов, Тодор С. и Асен Пейчев. Тероризмът. Теоретично изследване. С.: Фонд. „Нац. и международ. сигурност“, 2003. 477 с.

Трудът и неговата защита през XXI век: Юбилейна международ. науч. конф., 29 май 2003 г., София. С.: Унив. изд. „Стопанство“, 2003. 452 с.

Учредителните договори на Европейските общности и Европейския съюз. Съст. Петър Йорданов. С.: Академичен кръг „Пандекти“, 2003. 304 с.

Форсайт, Дейвид П. Правата на човека в международните отношения. С.: Слънце, 2003. 440 с.

Хаджожян, Масис и др. Право на културата на Република България. Варна: Унив. изд.

на Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2003. 175 с.

Други авт.: Искухи Чивиджиян, Антон Грозданов.

Хрисимова, Огняна П. Пътят на една идея: за правата, правилата и малцинствата в европ. Югоизток между двете световни войни. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2003. 299 с.

Христов, Петър. Разузнавателна защита на конституционния ред: ист. ретроспекция. Проблеми на орг. и общ. контрол. 2. изд. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2003. 180 с.

1. изд. 1999.

Хрусанов, Дончо и Елена Златинова. Административно право и процес на Република България с практика на Върховния административен съд. С.: Институт по публична адм. и европ. интеграция, 2003. 200 с.

Цанков, Веселин. Коментар на дискуссионни публичноправни въпроси. С.: Инст. за правни науки, БАН, 2003. 96 с.

Ценова, Любка. Основи на данъчното законодателство на ЕС. 2. доп. изд. С.: Аполон и Меркурий, 2003. 222 с.

1. изд. 2001 [деп. 2002] на изд. Пламен Коев – КАК.

Цураков, Ангел. Народното събрание (1879–2003). Енциклопедичен справочник. С.: ИК „Петър Берон“, Агенция „Прима“, 2003. 192 с.

Чанкова, Добринка. Правата на човека и тяхната защита. С.: Феня, 2003. 184 с.

Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. Предг. Емил Георгиев. С.: Сиби, 2003. 568 с.

Яковлев, Вениамин. За процесуалните особености в прилагането на нормите на частното и публичното право. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003. 26 с.

Статии

Адамова, Аглика. Защита на вещните права – установителен иск, негаторен иск, иск за определяне на граници, други искове. – Собственост и право, 2003, № 9, 81–104.

Адамова, Аглика. Подобрения в чужд имот. – Собственост и право, 2003, № 11, 81–100.

Адамова, Аглика. Правен режим на постройките при прехвърляне на правото на собственост върху дворното място, в което са построени. – Собственост и право, 2003, № 6, 5–10.

Айген, Петер. Борбата с корупцията с помощта на независима съдебна система. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 152–166.

Аксентиева, Ася. За някои въпроси, свързани с прилагането на давност по застрахователните правоотношения. – Финанси и право, 2003, № 8, 66–68.

Аксентиева, Ася. Задължения на застрахователя за даване на преддоговорна информация преди сключване на застрахователния договор. – Финанси и право, 2003, № 11, 70–72.

Аксентиева, Ася. Промени в Закона за застраховането, регламентиращи задължителното застраховане. – Финанси и право, 2003, № 1, 75–77.

Александрова, Маргарита. Основни изисквания при оценяването на акциите на публично дружество при преобразуване, търговско предлагане и договор за съвместно предприятие. – Данъчна практика, 2003, № 3, 50–53.

Анастасов, Ангел. Конвенцията на ООН за международна продажба на стоки: някои въпроси на попълване на празноти в правото. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 299–313.

Ангелов, Александър. Правното положение на международния договор според ЗМДРБ. – Право без граници, 2003, № 3–4, 48–58.

Ангелов, Пламен. Основни миграционни системи и миграционни политики. – Право без граници (Прил.), 2003, № 3–4, 53–61.

Ангелова, Аня. Относно удръжките от трудовото възнаграждение. – Съвременно право, 2003, № 4, 74–88.

Ангелова, Надежда. Актуални въпроси във връзка с имуществените права на сдруженията за напояване. – Собственост и право, 2003, № 10, 28–34.

Ангелова, Надежда. За правните възможности на ползвателите на земеделски земи по § 4 ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2003, № 1, 25–32.

Ангелова, Надежда. Наследствените права на преживелия съпруг. – Собственост и право, 2003, № 6, 52–54.

Ангелова, Надежда. Обжалване на решението на тръжната комисия. – Собственост и право, 2003, № 7, 26–27.

Анчев, Димитър. Правна закрила на непълнолетните работници и служители. – Труд и право, 2003, № 10, 21–24.

Анчев, Димитър. Правна същност и действие на предизвестието. – Труд и право, 2003, № 8, 26–28.

Анчева, Светлозара. Уредба на административнонаказателната отговорност по реда на ЗАНН. Представяне на българската система за административнонаказателна отговорност. – Администр. правосъдие, 2003, № 5, 13–18.

Апостолова, Розалина. Наказателно-правна защита на авторското право и сродните му права. – Собственост и право, 2003, № 5, 63–67.

Атанасова, Стефка. Абсолютна симулация при договор за прехвърляне на дружествени дялове. – Пазар и право, 2003, № 2, 19–23.

Атанасова, Стефка. Оспорване на преобразуването на търговски дружества. – Пазар и право, 2003, № 12, 33–38.

Ахмедова, Ина. Обезщетения при пенсиониране на държавен служител. – Труд и право, 2003, № 4, 36–39.

Ахмедова, Ина. Правото на обезщетение при пенсиониране при условията на § 4, ал. 4 ЗДСЛ. – Труд и право, 2003, № 2, 23–25.

Ахмедова, Ина. Срочен трудов договор. Трудов договор със срок за изпитване. – Труд и право, 2003, № 10, 5–10.

Ахмедова, Ина. Условия и ред за присъединяване към колективния трудов договор. – Труд и право, 2003, № 3, 5–6.

Бакалова, Валентина. Особенности на сделките по чл. 15, ал. 3 и чл. 17, ал. 3 ЗУТ. – Собственост и право, 2003, № 3, 37–43.

Бакалова, Валентина. Продажба на части от поземлени имоти. – Собственост и право, 2003, № 1, 39–47.

Бакалова, Валентина. Промените в Закона за устройство на територията – основни положения. – Собственост и право, 2003, № 8, 25–33.

Банова, Емилия. Основен и допълнителен трудов договор – трудов и осигурителен стаж. – Труд и право, 2003, № 11, 24–26.

Банова, Емилия. Промените в Кодекса на труда през 2002 г. – Труд и право, 2003, № 2, 5–10.

Банова, Емилия. Трудов договор за заместване по чл. 68, ал. 1, т. 3 КТ. – Труд и право, 2003, № 12, 5–6.

Безбах, Виталий В. и Мозолин, Виктор П. Гражданското право през втората половина на XIX и началото на XX в. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 30–42.

Беленски, Радостин. Някои особености на писмените доказателства в наказателния процес. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 49–64.

Белчева, Михаела и Рени Панова. Извършване на вътрешни преустройства в сгради в режим на етажна собственост. – Собственост и право, 2003, № 5, 37–42.

Берон, Васил. Ревандикацията на ценните книги на приносителя. – Търг. право, 2003, № 3, 101–120.

Билак, Даниел и Денис Галиган. Цялостен преглед на системата на административно-търговско правосъдие в Република България. Окончателен доклад. – Администр. правосъдие, 2003, № 1, 26–70; № 2, 22–75.

Благодеева, Снежана и Кристина Паскалева. Българското законодателство за стоковите тържища и законодателството на европейските страни. – Пазар и право, 2003, № 9, 69–75.

Благоева, Снежана. Държавната комисиция по стоковите борси и тържищата и електронното правителство. – Пазар и право, 2003, № 7, 59–64.

Благоева, Снежана и Кристина Паскалева. Процедура за създаване на стоково тържище съгласно българското законодателство и законодателството на европейските страни. – Пазар и право, 2003, № 10, 54–57.

Бобатинов, Марио. Искове за допълване, изменение и прекратяване на търговските договори. – Пазар и право, 2003, № 8, 30–35.

Бобатинов, Марио. Неизпълнение на задълженията на страните по договора за банков кредит. – Пазар и право, 2003, № 6, 29–33.

Бобатинов, Марио. Одобряване от съда на списъка на приетите от синдика вземания. – Пазар и право, 2003, № 2, 46–48.

Бобев, Илия. Промени в чл. 120 ДПК. – Финанси и право, 2003, № 7, 66–69.

Бобев, Костадин. Разкриване и разследване на престъпления, свързани с наркотици. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 65–77.

Боесен, Арнолд. Европейското право за възлагане на обществени поръчки. – Публична администр., 2003, № 2, 65–75.

Божков, Марин. Допълненията в Наредбата за условията и реда за организиране и провеждане на централизираните публични търгове за продажба на акции – собственост на държавата. – Собственост и право, 2003, № 11, 72–80.

Божков, Марин. Измененията в Закона за сделките с компенсаторни инструменти. – Собственост и право, 2003, № 10, 71–80.

Бойчев, Георги. Необходима е философско-правна оценка на временния правен ред от 1877–1879 г. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 60–66.

Бойчев, Георги. Преходът към демокрация предполага изучаване на философията на правото. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 78–90.

Борисова, Десислава. Виктимологията: модерен анализ на престъпността. – Право без граници, 2003, № 1–2, 41–49.

Борисова, Ирена. За обективната невъзможност за изпълнение на служебните задължения от страна на държавния служител. – Труд и право, 2003, № 6, 27–29.

Борисова, Ирена. Промени в законодателната рамка на държавната служба. – Труд и право, 2003, № 12, 13–17.

Борисова, Любка. Право на пенсия по § 4, ал. 1 от ПЗР на КЗОО. – Труд и право, 2003, № 6, 68–70.

Борисова, Любка. Придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст. – Труд и право, 2003, № 1, 52–54.

Борисова, Олга. Механизъм на сближаване на законодателството. – Публична администр., 2003, № 2, 6–10.

Бояджиев, Наум. Усъвършенстване на полицейското законодателство при Търновската конституция. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 160–164.

Бояджиев, Явор. Вина и наказание при сложните престъпления. – Юридически свят, 2003, № 2, 68–79.

Бояджиев, Явор и Валя Върбанова. Каузалността в наказателното право – Съвременно право, 2003, № 1, 81–88.

Бояджиев, Явор. Същност и значение на вината в наказателното право. – Юридически свят, 2003, № 1, 107–121.

Брайков, Валентин. Преглед на защитата срещу нарушенията на марки. – Търг. право, 2003, № 5, 77–98.

Брезова, Бойка. Нетната инвестиция в лизинговия договор. – Финанси и право, 2003, № 11, 5–10.

Брезова, Бойка. Обезценка на дълготрайни активи. – Финанси и право, 2003, № 1, 11–20.

Бузева, Таня. Отправни пунктове на уредбата на икономическите групи в българското право. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 46–72.

Бъзински, Милен. Покупка на имот в полза на трето лице с банков кредит. – Собственост и право, 2003, № 2, 17–22.

Великов, Венцислав. Анализ на чл. 8, 10, 11 и 28 от Конвенцията ТИР с оглед Тълкувателно решение N 3 от 2003 г. на ВАС и измененията на Закона за митниците. – Административно правосъдие, 2003, № 3, 32–43.

Великов, Венцислав. Отделните видове юридическа отговорност като средства за борба с корупцията сред митническите служители. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 81–95.

Велчев, Борис. Идеята на президента за създаването на независим орган за борба с корупцията. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 125–134.

Видова, Миланка. За него правото беше религия. – Съвременен право, 2003, № 5, 91–95.

(По повод 80-годишнината на проф. Милчо Костов.)

Вицин, Сергей. Съдебната реформа в Русия. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 15–20.

Владикин, Любомир. ДДС сметка. – Адвокатски преглед, 2003, № 5–6, 7–12.

Владикин, Любомир. Прихващане на данъчни задължения (компенсация). – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, 26–29.

Владимиров, Иван. Актове за гражданско състояние с международен елемент. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 73–81.

Владимиров, Иван. Международноправен режим на морските търговски пристанища. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 283–298.

Влахов, Красимир. За действието на позитивните решения на поземлените комисии. – Собственост и право, 2003, № 6, 33–36.

Втори законопроект за адвокатурата. – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, с. 3.

Вучков, Веселин. Още за понятието „наказателно преследване“. – Право без граници, 2003, № 1–2, 32–40.

Вълков, Владимир. Задължението за законна лихва на застрахователя по договор за застраховка „Гражданска отговорност“ при притежаване и използване на МПС. – Пазар и право, 2003, № 3, 23–28.

Ганев, Маргарит. Основни организационни форми на европейско и евроатлантическо партньорство и участието на Република България в тях. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 151–250.

Гачев, Венелин. Изменението в ГПК от 2002 г. – пореден опит или гаранция за бързо производство. – Търг. право, 2003, № 2, 65–69.

Гевренова, Нина. Видове правни норми в колективния трудов договор като недържавен източник на трудовото право. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 82–97.

Георгиев, Александър. Компенсиране на правоимащи лица с многогодишни жилищноспестовни влогове. – Собственост и право, 2003, № 7, 5–11.

Георгиев, Александър. Недвижим имот ли е газопроводът? – Собственост и право, 2003, № 4, 19–24.

Георгиев, Александър. Новости в правната уредба по възстановяване на собствеността върху земеделски земи. – Собственост и право, 2003, № 3, 32–36.

Георгиев, Александър. Приложение на чл. 33 ЗС при прехвърляне на собственост вър-

ху постройка. – Собственост и право, 2003, № 11, 18–23.

Георгиев, Александър. Съотношение между търговско и занаятчийско предприятие. – Пазар и право, 2003, № 10, 11–16.

Георгиев, Боян. За приноса на княз Дондуков в полагане основите на българското съдоустройство. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 142–152.

Георгиев, Васил. Административното наказание. – Общество и право, 2003, № 11, 7–8.

Георгиев, Васил. Доброволният арбитраж. Добрата алтернатива на държавното правосъдие. – Общество и право, 2003, № 4, 18–19.

Георгиев, Васил. Законът за вероизповеданията – пред Конституционния съд. – Общество и право, 2003, № 3, 8–9.

Георгиев, Васил. „Първата поправка“. – Общество и право, 2003, № 10, 5–7.

(За поправката в Конституцията на РБългария през 2003 г.)

Георгиев, Владимир. Допустимо ли е предявяването на иск по чл. 74 ТЗ срещу решение на учредително събрание на акционерно дружество. – Пазар и право, 2003, № 9, 41–44.

Георгиев, Владимир. Закономерности и информация в правото. – Правна мисъл, 2003, № 1, 90–103.

Георгиев, Владимир. Защита на имуществото на дружествата със специална инвестиционна цел. – Търг. право, 2003, № 3, 62–65.

Георгиев, Владимир. Изграждане и прехвърляне собствеността на съоръжения за присъединяване към електрическата мрежа. – Собственост и право, 2003, № 9, 5–10.

Георгиев, Владимир. Конституционният съд се произнесе по спорния § 6а от отменения Закон за приватизацията. – Собственост и право, 2003, № 3, 64–69.

Георгиев, Владимир. Особени случаи на издаване на изпълнителен лист чрез извлечение от сметка. – Търг. право, 2003, № 4, 72–78.

Георгиев, Владимир. Потребителският кредит. – Финанси и право, 2003, № 3, 66–80.

Георгиев, Владимир. Правни въпроси на заложените къщи преди регламентацията на тяхната дейност. – Търг. право, 2003, № 6, 68–77.

Георгиев, Владимир. Секюритизация на недвижими имоти и вземания по Закона за дружества със специална инвестиционна цел. – Пазар и право, 2003, № 7, 55–58.

Георгиев, Владимир. Специалната търговска правоспособност на фондовата борса и Централния депозитар. – Пазар и право, 2003, № 4, 49–53.

Георгиев, Владимир. Фондовата борса и Централният депозитар в производството по несъстоятелност. – Пазар и право, 2003, № 10, 34–38.

Георгиев, Георги. Промените в Закона за социално подпомагане и в правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане, свързани с предоставянето на социални услуги. – Труд и право, 2003, № 6, 53–59.

Георгиев, Денчо. Вземането на решения в Световната търговска организация. – Тр. по международн. право, 2003, том VI, 93–116.

Георгиев, Емил. Към въпроса за автономията на волята и свободата на договарянето през преходния период на България към пазарна икономика. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 98–118.

Георгиева, Мила. Директивите на Европейския съюз в националното законодателство. – Общество и право, 2003, № 8, 8–10.

Георгиева, Николинка. Изпълнение на договори при наложени обезпечителни мерки. – Финанси и право, 2003, № 12, 58–64.

Георгиева, Николинка. Коментар на Закона за изменение и допълнение на Закона за акцизите. – Финанси и право, 2003, № 1, 50–55.

Георгиева, Николинка. Правомощия на органите на данъчната администрация. Права и задължения на данъчните субекти. – Финанси и право, 2003, № 11, 51–57.

Георгиева, Николинка. Срокове в данъчното производство. – Финанси и право, 2003, № 10, 65–71.

Георгиева, Роза. Всички актове на властта трябва да подлежат на съдебен контрол. (Национална конференция „Реформа на административното правосъдие“ – 23–24.01.2003 г.). – Общество и право, 2003, № 2, 7–10.

Георгиева, Ценка. Закрилата при уволнение. – Труд и право, 2003, № 6, 79–81.

Герова, Милена. Представяне на ново издание на Института за правни науки. – Правна мисъл, 2003, № 3, 101–102.

За: Цветана Каменова, Емилия Друмева и Ирена Илиева. Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. Уч. помагало. С.: АПОИИ и ИПН при БАН, 2003. 384 с.

Голева, Поля. Застраховка „Заболяване“ и реализиране на застрахователния риск в чужбина. – Пазар и право, 2003, № 11, 15–26.

Голева, Поля. Nasciturus и правосубектност според българското гражданско право. – Правна мисъл, 2003, № 2, 25–34.

Голева, Поля. Непаричните дивиденди. – Пазар и право, 2003, № 8, 20–29.

Голева, Поля. Някои въпроси на отпадането на въззивните решения на апелативните съдилища по търговски дела за парични вземания с цена на иска над 25 хил. лв. от касационно обжалване. – Пазар и право, 2003, № 3, 40–47.

Голева, Поля. Обезщетението, което кредиторът дължи на длъжника при отхвърляне на молбата му за откриване на производство по несъстоятелност. – Пазар и право, 2003, № 9, 46–54.

Голева, Поля. Отделяне чрез учредяване на еднолични търговски дружества – начин за преобразуване на приватизирани акционерни дружества. – Пазар и право, 2003, № 12, 5–12.

Голева, Поля. По въпроса дали задължението на застрахователя при договора за застраховка „Гражданска отговорност“ включва законната лихва, дължима при непозволено уреждане. – Пазар и право, 2003, № 6, 14–22.

Голева, Поля. Проблемът за вписването в търговския регистър и освобождаването на управител или член на управителен орган на ка-

питалова търговско дружество. – Пазар и право, 2003, № 5, 13–16.

Голева, Поля. Суброгация, регрес и давност при застрахователните отношения. – Търг. право, 2003, № 1, 5–19.

Голева, Поля и Цветан Панов. Съгласието на пациента и задължението на лекаря за неговото информиране. – Съвременен право, 2003, № 4, 27–44.

Големинов, Чудомир. Относно академичната етика в научната дейност. – Правна мисъл, 2003, № 3, 88–97.

Горанов, Георги. Митническо задължение. – Финанси и право, 2003, № 11, 58–62.

Горанов, Камен. Основни положения на наредбата, регулираща обосноваването на цената на акциите на публично дружество при търгово предлагане, преобразуване и договор за съвместно предприятие. – Пазар и право, 2003, № 3, 63–69.

Горанова, Илонка. Обществения поръчки в контекста на присъединяване на България към ЕС. – Право без граници (Прил.), 2003, № 3–4, 49–52.

Горбанов, Любен. Параграф 4а, ал.5 ПЗР ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2003, № 4, 40–41.

Горбанов, Любен. Разглеждане и решаване на гражданските дела от Върховния касационен съд според последните изменения на Гражданския процесуален кодекс. – Пазар и право, 2003, № 6, 43–45.

Григоров, Григор. Десет години Юридически факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. – Правна мисъл, 2003, № 2, 112–113.

Григоров, Григор. Наследствени последици от смъртта на едноличния собственик на капитал в дружество с ограничена отговорност. – Правна мисъл, 2003, № 2, 35–48.

Григоров, Григор. Промените в част първа на Търговския закон. – Правна мисъл, 2003, № 4, 62–69.

Грозев, Росен. Изисквания към ръководителите на търговски банки според измененията в Закона за банките. – Право без граници, 2003, № 5–6, 4–14.

Грошев, Чавдар. Някои проблеми относно индивидуализацията на наказанието при

условията на член 55 от Наказателния кодекс. – Правна мисъл, 2003, № 4, 31–44.

Гулев, Иво. Анулиране на митническата декларация. – Финанси и право, 2003, № 3, 55–58.

Гулев, Иво. Изменения в административно-наказателните разпоредби на Закона за митниците. – Финанси и право, 2003, № 5, 56–59.

Гулев, Иво. Мерки за обезпечаване вземанията на митническите органи. – Финанси и право, 2003, № 8, 61–65.

Дашина, Евгения. За правните последици от възлагане на възбрана върху недвижим имот като обезпечение на иск. – Собственост и право, 2003, № 4, 5–12.

Деветдесет години от създаването на Върховния административен съд и седем години от възстановяването му (тържествени слова, поздравителни адреси). – Администр. правосъдие, 2003, № 6, 5–33.

Деянов, Цачо. Промени в Закона за контрол върху наркотичните вещества и прекурсорите. – Пазар и право, 2003, № 12, 49–54.

Джилизов, Велко. Банкови карти. – Финанси и право, 2003, № 9, 81–88.

Джилизов, Велко. Договор за презграничен банков превод. – Пазар и право, 2003, № 10, 18–24.

Джилизов, Велко. Задължения на банката по договора за банкова сметка. – Пазар и право, 2003, № 1, 19–27.

Джилизов, Велко. Правни възможности за извършване на банкова дейност от чуждестранни банки на територията на страната. – Пазар и право, 2003, № 9, 5–11.

Джилизов, Велко. Промени във Валутния закон. – Финанси и право, 2003, № 8, 69–71.

Джилизов, Велко. Промените в режима на обменните бюра и финансовите къщи след влизане в сила на ЗИДВЗ. – Финанси и право, 2003, № 10, 83–86.

Джилизов, Велко. Управление имущество на банка в несъстоятелност. – Финанси и право, 2003, № 4, 85–88.

Джурин, Благовест. Гарантиране на изпълнението на сделките, сключени на стокова борса, и граници на отговорността на стокова-

та борса при неизпълнението им. – Пазар и право, 2003, № 4, 54–60.

Джурин, Благовест. Принудителни административни мерки, налагани от Държавната комисия по стоковите борси и тържищата по чл. 64, ал. 1, т. 2 ЗСБТ. – Пазар и право, 2003, № 1, 57–59.

Джурин, Благовест. Проблеми на изпълнението на обществени поръчки чрез сключване на сделка на стокова борса. – Пазар и право, 2003, № 5, 59–60.

Диков, Любен. Запазване на предприятието от фактическа ликвидация при прекратяване на двучленните събирателни дружества. – Търговско право, 2003, № 4, 113–120.

Димитров, Валери. Законът за ограничаване на административното регулиране и административния контрол върху стопанската дейност – край на нормотворческия етатизъм или едно трудно начало? – Търг. право, 2003, № 5, 52–76.

Димитров, Георги. Понятие и обща характеристика на договора за достъп до интернет. – Пазар и право, 2003, № 3, 77–83.

Димитров, Георги. Режим и практическо приложение на електронните подписи – обикновен електронен подпис. – Пазар и право, 2003, № 1, 60–64.

Димитров, Георги. Режим и практическо приложение на електронните подписи – усъвършенстван електронен подпис. – Пазар и право, 2003, № 2, 71–76.

Димитров, Георги и Милка Иванова. За необходимостта от използването на електронен подпис при електронно банкиране. – Пазар и право, 2003, № 11, 60–67.

Димитров, Димитър. Относно правомощията на съдията-докладчик по чл. 21 от Наказателно-процесуалния кодекс. – Правна мисъл, 2003, № 4, 82–87.

Димитров, Златко и Екатерина Георгиева. Някои международноправни аспекти на въпроса за правата на човека в контекста на борбата срещу международния тероризъм. – Съвременен право, 2003, № 3, 26–39.

Димитрова, Евелина. Начисляване на данъка върху добавената стойност. – Съвременен право, 2003, № 2, 41–49.

Димитрова, Катя. Евтаназията в Кралство Нидерландия. – Право без граници, 2003, № 5–6, 60–64.

Димитрова, Маруся. Коментар на практиката по ЗАПС. – Собственост и право, 2003, № 7, 57–65.

Димитрова, Светла. Вещноправни проблеми в облигационните отношения на строителния предприемач със собствениците на поземлени имоти и с възложителите по договори за строителство. – Собственост и право, 2003, № 5, 5–9.

Димитрова, Светла. Ограничаване правото на ЖСК да определя членския си състав. – Собственост и право, 2003, № 11, 14–17.

Димитрова, Светла. Правомощия на съда, органите на полицията и кмета при защита на владението и ползването на недвижим имот. – Собственост и право, 2003, № 7, 12–15.

Динева, Диана. Промени в Закона за облагане доходите на физическите лица. – Данъчна практика, 2003, № 1, 15–16; № 2, 8–11.

Директива на Съвета от 22 март 1977 година за улесняване ефективното упражняване на свободата на предоставяне на адвокатски услуги(77/249/ЕИО). – Адвокатски преглед, 2003, № 7–8, 4–7.

Директива 98/5/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 16 февруари 1998 година за улесняване на постоянното упражняване на адвокатската професия в държава-членка, различна от държавата, в която е придобита квалификацията. – Адвокатски преглед, 2003, № 7–8, 8–21.

Договор за банков превод на чуждестранна валута на територията на страната. – Пазар и право, 2003, № 4, 24–30.

Донкова, Жасмина. Относно конституционособразността на Закона за вероизповеданията. – Юридически свят, 2003, № 2, 115–119.

Дончева, Даниела. Компютърни престъпления по глава девета „а“ от Наказателния кодекс. – Правна мисъл, 2003, № 2, 98–106.

Драгиев, Александър. Индивидуалните мнения на съдиите в Международния съд на

ООН. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 129–150.

Друмева, Емилия. Въпроси на имунитета и несменяемостта на магистратите в първата поправка на Конституцията. – Правна мисъл, 2003, № 4, 3–17.

Еленков, Александър. Система за изпълнение на съдебни решения по административни дела. – Администр. правосъдие, 2003, № 5, 6–12.

Жеков, Илия. Възникване и същност на вземането на кредитора по смисъла на алинеи 1 и 3 на чл. 135 ЗЗД в практиката на ВКС. – Адвокатски преглед, 2003, № 5–6, 26–39.

Желев, Николай. Действия на публичния изпълнител по принудително изпълнение. – Пазар и право, 2003, № 12, 39–40.

Желев, Николай. За приложението на чл. 12, ал. 2 от Закона за наследството. – Собственост и право, 2003, № 9, с. 50.

Занкова, Бисера. Принципът за пропорционалност и дейността на медийния надзорен орган. – Съвременно право, 2003, № 5, 57–73.

Занкова, Бисера. Централноевропейският университет в Будапеща – уникален академичен експеримент. – Юридически свят, 2003, № 1, 183–185.

Запрянов, Асен. За делбата на неурегулирани поземлени имоти. – Адвокатски преглед, 2003, № 7–8, 26–27.

Запрянов, Асен. Негаторни иски. – Адвокатски преглед, 2003, № 5–6, 4–6.

Запрянов, Асен. Основни изменения и допълнения в Закона за устройство на територията. – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, 17–25.

Зартов, Явор. Върховенството на Конституцията – предизвикателства към съдилищата. – Съвременно право, 2003, № 3, 52–65.

Зартов, Явор. За противоречията между Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, и Конституцията – Съвременно право, 2003, № 1, 27–43.

Зиновиева, Дарина. Аналитичен преглед на законодателството в здравеопазването, свързано с преодоляване на корупцията в тази сфера. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана

Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 96–124.

Златарева, Маргарита. Данъчен режим на юридическите лица с нестопанска цел – Съвременен право, 2003, № 1, 44–50.

Зяпкива, Надя. Имушествената отговорност на работодателя в практиката на Върховния съд и на Върховния касационен съд. – Труд и право, 2003, № 11, 81–100.

Иванов, Костадин. Данъчно облагане на възнагражденията, изплащани за авторски публикации. – Финанси и право, 2003, № 1, 39–41.

Иванов, Костадин. Данъчно облагане на неперсонифицираните граждански дружества. – Бълг. счетоводител, 2003, № 1, с. 26.

Иванова, Галина. Възстановяване на запазената част от наследството. – Собственост и право, 2003, № 5, 49–54.

Иванова, Галина. Ипотекираният недвижим имот и промени в него след учредяване на ипотека. – Собственост и право, 2003, № 2, 10–16.

Иванова, Галина. Относителна недействителност на основание чл. 76 от Закона за наследството. – Собственост и право, 2003, № 8, 45–51.

Иванова, Галина. Право на запазена част от наследството. – Собственост и право, 2003, № 4, 54–59.

Иванова, Милка. Алтернативни средства за разрешаване на спорове в електронната търговия. Процедура на ICANN. – Пазар и право, 2003, № 5, 61–67.

Иванова, Николина. Процедура по обжалване на административните актове относно социалното подпомагане на гражданите. – Труд и право, 2003, № 3, 63–64.

Иванова, Росица. Право на ползване върху земята при отстъпено право на строеж. – Собственост и право, 2003, № 6, 15–17.

Иванова, Росица. Предварителен договор за продажба на недвижим имот. – Собственост и право, 2003, № 12, 12–13.

Иванова, Цонка. Правната фигура на представителя по индустриална собственост. – Собственост и право, 2003, № 7, 66–68.

Иванчева, Росица. Обжалване на данъчния ревизионен акт по административен ред. – Финанси и право, 2003, № 8, 52–54.

Илиева, Ирена. Научна конференция „Равни възможности за мъжете и жените в България, Австрия и Европейския съюз“ (София, 10 октомври 2003 г.). – Правна мисъл, 2003, № 4, 101–103.

Илиева, Ирена. Правата на жените и Европейският съюз. – Тр. по междунар. право, том VI, 2003, 335–360.

Илиева, Лилия. Действие на Закона за изменение и допълнение на Търговския закон. – Пазар и право, 2003, № 8, 45–47.

Илиева, Лилия. За страните в производството по установителния лист по чл. 694 от Търговския закон. – Пазар и право, 2003, № 4, 40–43.

Илиева, Лилия. Задържаният депозит по неосъществена приватизационна сделка поради приета вина на купувача може да бъде предмет на граждански иск. – Собственост и право, 2003, № 2, 73–80.

Илиева, Лилия. Записът на заповед като изпълнително основание. – Пазар и право, 2003, № 11, 31–34.

Илиева, Лилия. Защита на несъстоятелната маса от увреждащи я решения на общи събрания на акционерите. – Търг. право, 2003, № 1, 61–68.

Илиева, Лилия. Някои проблеми във връзка с плащане с непарични платежни средства по приватизационни сделки (чл. 8, ал. 3 ЗОСОИ). – Собственост и право, 2003, № 5, 73–80.

Илиева, Лилия. Някои процесуално-правни проблеми във връзка с обезпеченията по търговски дела. – Пазар и право, 2003, № 1, 28–30.

Илиева, Лилия. Погасителната давност в контекста на възраженията за недължимост на парични суми. – Пазар и право, 2003, № 7, 24–26.

Илиева, Лилия. Проблеми в производството по несъстоятелност (Коментар на съдебната практика). – Пазар и право, 2003, № 6, 81–84.

Илиева, Лилия. Разграничаване на търговеца като юридическо лице от физическото

лице, което го представлява. – Пазар и право, 2003, № 5, 17–18.

Илкова, Ралица. Наказателна отговорност за повреждане на съобщително средство. – Съвременно право, 2003, № 6, 33–47.

Илова, Стоянка. Още за търпимите строежи. – Собственост и право, 2003, № 2, 39–44.

Йолова, Галина. За преюдициалността на откритото конкурсно производство спрямо съставомерността на умишления банкрут. – Търг. право, 2003, № 3, 7–17.

Йонкова, Бойчинка. Принципът на предпазливост в сферата на финансовото счетоводство. – Финанси и право, 2003, № 1, 5–10.

Йонкова, Бойчинка. Продажба с обратен лизинг. – Финанси и право, 2003, № 4, 11–14.

Йорданов, Богдан. Задължения на държавния служител. – Администр. правосъдие, 2003, № 4, 27–41.

Йорданов, Богдан. Рангове и повишаване в длъжност на държавните служители. – Право без граници, 2003, № 5–6, 54–59.

Йорданова, Евелина. Преглед на някои промени в Закона за застраховането. – Финанси и право, 2003, № 3, 59–65.

Йосифов, Никола. За някои от направените през 2002 г. изменения и допълнения в Кодекса за задължителното обществено осигуряване. – Бълг. счетоводител, 2003, № 3, 16–19.

Йосифов, Никола. Законова уредба на основите на задължителното социално осигуряване в Руската федерация. – Търг. право, 2003, № 6, 82–92.

Йосифова, Таня. По някои въпроси на представителството на капиталовите търговски дружества в светлината на Първата директива на Европейския съюз. – Правна мисъл, 2003, № 3, 78–87.

Йосифова, Таня. Мнимо представителство и подставено лице. – Търг. право, 2003, № 3, 39–45.

Ичев, Евгени. Дискусията по общата част на Наказателния закон от 1896 г. – Право без граници, 2003, № 1–2, 84–89.

Калайджиев, Ангел. Възможно ли е решенията на общото събрание на търговското дружество да се атакуват с исковете по чл.646 и 647 ТЗ? – Търг. право, 2003, № 3, 58–62.

Калайджиев, Ангел. Действие на уговорката за непрехвърлимост на вземане. – Търг. право, 2003, № 1, 20–22.

Калайджиев, Ангел. Действие на уговорката за непрехвърлимост на вземане. – Пазар и право, 2003, № 5, 24–26.

Калайджиев, Ангел. Директива 2002/47/ЕС и българското право. – Търг. право, 2003, № 6, 78–81.

Калайджиев, Ангел. Договор в полза на трето лице. – Пазар и право, 2003, № 9, 30–37.

Калайджиев, Ангел. Договор за удостоверятелни услуги. – Пазар и право, 2003, № 6, 66–72.

Калайджиев, Ангел. За ипотеката, учредена в полза на повече от едно вземане. – Пазар и право, 2003, № 10, 25–28.

Калайджиев, Ангел. За обезпеченото вземане в производството по несъстоятелност. – Пазар и право, 2003, № 7, 44–45.

Калайджиев, Ангел. Защита на съдружниците или акционерите на участващите в преобразуването дружества. – Търг. право, 2003, № 5, 42–51.

Калайджиев, Ангел. Злоупотребата с право на иск в производството по несъстоятелност. – Търговско право, 2003, № 4, 45–49.

Калайджиев, Ангел. Необходим ли е чл.152 ЗЗД в стопанския оборот? – Пазар и право, 2003, № 2, 33–35.

Калайджиев, Ангел. Производството по несъстоятелност и искът по чл.19, ал. 3 ЗЗД. – Търг. право, 2003, № 2, 5–8.

Калайджиев, Ангел. Търгово предлагане за закупуване или замяна на акции. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 119–157.

Каменова, Цветана. XXXVIII годишна конференция на Асоциацията на преподавателите по право. – Правна мисъл, 2003, № 2, 114–116.

Каменова, Цветана. Корупцията в страните в преход (Защо е необходимо правно изследване на проблема). – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 7–16.

Каналева-Иванова, Ралица. Организация за колективно управление на права, сред-

ни на авторското право. – Собственост и право, 2003, № 2, 54–60.

Канатова, Веселина. Въпроси на касационното обжалване по ЗВАС. – Правна мисъл, 2003, № 1, 26–37.

Канатова, Веселина. Юридически актове, които не попадат в обсега на съдебната проверка от Върховния административен съд. – Правна мисъл, 2003, № 3, 35–49.

Кантарджиев, Асен. Същност на правото. – Юридически свят, 2003, № 2, 80–84.

Капустин, Анатолий. Съвременни проблеми в развитието на юридическото образование в Русия. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 96–110.

Карабашев, Иван. Промените в Закона за здравното осигуряване. – Данъчна практика, 2003, № 2, 23–24.

Карабашев, Иван. Трудов стаж по Кодекса на труда и осигурителен стаж по Кодекса за социално осигуряване. – Труд и право, 2003, № 9, 55–59.

Караминков, Александър. Още езикови тревоги. – Адвокатски преглед, 2003, № 5–6, 24–25.

Караниколов, Любен. За правната същност на данъчния ревизионен акт. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 158–171.

Карлова, Румяна. Облекчен режим при определяне на имуществените санкции при картелни споразумения. – Пазар и право, 2003, № 6, 73–77.

Карлова, Румяна. Оценка на концентративните и кооперативните съвместни предприятия от гледна точка на ЗЗК. – Пазар и право, 2003, № 10, 66–72.

Касабова, Камелия. Арбитражното споразумение през погледа на арбитражната практика. – Търг. право, 2003, № 5, 26–41.

Кацарски, Александър. Измененията в производството по несъстоятелност. – Съвременен право, 2003, № 4, 7–26.

Кацарски, Александър. Промените в дружественото право, в сила от 1 юли 2003 г. – Търг. право, 2003, № 4, 5–24; № 5, 5–25.

Кацарски, Александър. Съответствие на фигурата на търговския представител с правото на Европейската общност. – Съвременен право, 2003, № 3, 8–12.

Кацарски, Мариус. Санкции при изпълнение на договорите с НЗОК. – Труд и право, 2003, № 1, 63–73.

Кемалова, Евдокия и Кръстю Кръстев. Дискусии относно непредпазливата вина. – Съвременен право, 2003, № 3, 66–78.

Киров, Кирил. За формата на договори за международна продажба на стоки в правото на РБългария. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 91–100. (межд)

Киров, Кирил. Подготовка и приемане на Конвенцията на ООН относно договорите за международна продажба на стоки. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 315–334.

Киров, Кирил. Понятието „предложение“ според Конвенцията на ООН относно договорите за международна продажба на стоки. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 172–186.

Киров, Пламен. Политическото представителство и европейските избирателни системи. – Право без граници, 2003, № 3–4, 22–29.

Ковачев, Ясен. Гаранции за изпълнение задълженията на концесионера. – Собственост и право, 2003, № 9, 67–71.

Ковачев, Ясен. Изкупуване на съобщствен имот, изнесен на публична продажба. – Собственост и право, 2003, № 7, 35–41.

Ковачев, Ясен. Пряко определяне на концесионер. – Собственост и право, 2003, № 1, 68–74.

Ковачев, Ясен. Частна собственост върху обекти на железопътната инфраструктура за вътрешен жп транспорт. – Собственост и право, 2003, № 3, 14–19.

Ковачева, Диана. Международноправни актове за борба с корупцията и влиянието им

върху законодателството на Република България. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 135–151.

Ковачева, Диана. Международното наказателно правосъдие: за и против. – Право без граници, 2003, № 1–2, 4–13.

Коджабашев, Александър. Орхуската конвенция – ново задаващо се предизвикателство пред административното правосъдие. – Администр. правосъдие, 2003, № 5, 28–35.

Коджабашев, Михаил. Временна закрила на заявено изобретение. – Собственост и право, 2003, № 6, 68–72.

Коджабашев, Михаил. Заявените открития – защита като авторски произведения. – Собственост и право, 2003, № 9, 57–60.

Ковв, Робин. Проблеми на патентното данъчно облагане. – Данъчна практика, 2003, № 7, 5–6.

Коева, Светлана. Встъпването в дълг – възможност за обезпечаване на емисия облигации. – Пазар и право, 2003, № 12, 49–54.

Койчева, Албена. Движимите вещи – по време и след прекратяване на съпругеската имуществена общност. – Собственост и право, 2003, № 2, 5–9.

Конгрес на Международния адвокатски съюз UIA в Лисабон. – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, с. 55.

Кондарев, Ивайло. Данъчна основа на доставката, представляваща прехвърляне на собственост върху актив, който е бил предмет на договор за лизинг. – Финанси и право, 2003, № 8, 43–46.

Кондарев, Ивайло. Данъчна ревизия по инициатива на данъчен орган. – Данъчна практика, 2003, № 4, 9–10.

Кондарев, Ивайло. Промени в ЗДДС, отнасящи се до „ДДС-сметката“ и правото на данъчен кредит. – Финанси и право, 2003, № 1, 41–49.

Кондарев, Ивайло. Промените в Закона за данъка върху добавената стойност, направени със Закона за изменение и допълнение на Данъчния процесуален кодекс. – Финанси и право, 2003, № 6, 40–50.

Конев, Георги. Въпроси, свързани със ЗОДФЛ. – Финанси и право, 2003, № 5, 31–36.

Конов, Траян. За абстрактните сделки и каузата на договорите. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 187–221.

Конов, Траян. Някои критични разсъждения върху българската доктрина по предварителния договор. – Търг. право, 2003, № 6, 5–26.

Конов, Траян и Ангел Калайджиев. Отговорност при нарушен негативен интерес. – Търг. право, 2003, № 6, 93–102.

Константинов, Емил. Предизвикателствата пред международната съдебна закрила на човешките права в Европа. – Право без граници, 2003, № 3–4, 4–8.

Копчева, Моника. Европейският прокурор – поглед към бъдещето на защитата на финансовите интереси на ЕО. – Право без граници, 2003, № 3–4, 72–77.

Копчева, Моника. Разпространението на информацията в интернет. – Право без граници, 2003, № 1–2 (прил.), 17–64. (наказателно)

Костинарова, Румяна. Имуществена отговорност на работника или служителя по Кодекса на труда. – Труд и право, 2003, № 1, 7–11.

Костов, Атанас. Авторскоправен режим, проблематика и защита на компютърните програми и базите данни. – Собственост и право, 2003, № 8, 63–70.

Костов, Атанас. Съвременна проблематика и тенденции в авторскоправния режим на видеоигрите. – Собственост и право, 2003, № 11, 60–68.

Костов, Димитър. Войната в Ирак и международният правов ред. – Юридически свят, 2003, № 1, 141–147.

Костов, Димитър. За уредбата на чиновническата служба след Освобождението. – Администр. правосъдие, 2003, № 2, 18–21.

Костов, Димитър. Правната уредба на чиновническата служба след Освобождението. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена

в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4. III. 2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 56–59.

Костов, Димитър. Прокурорският надзор за законност в държавното управление. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 101–104.

Костова, Мария. Вергилий за римското право. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 222–226.

Костова, Мария. Правна филология. – Съвременен право, 2003, № 3, 94–105.

Костова, Теменужка. Новият Закон за управление на отпадъците. – Пазар и право, 2003, № 11, 73–80.

Костова, Теменужка. Правна уредба на дейностите, чието извършване изисква оценка на въздействието върху околната среда (ОВОС). – Пазар и право, 2003, № 5, 72–80.

Костова, Теменужка. Санкционирание на нарушителите при увреждане или замърсяване на околната среда над допустимите норми. – Пазар и право, 2003, № 10, 73–80.

Крастева, Детелина. Правна рамка за интегриране на българския вътрешен пазар в единния вътрешен пазар на Европейската общност. – Пазар и право, 2003, № 2, 51–56.

Крумов, Цветан. Практически въпроси, свързани с принудителното отчуждаване на имоти – частна собственост, за държавни или общински нужди. – Собственост и право, 2003, № 5, 10–14.

Крумов, Цветан. Придобиване по давност на реални части от поземлени имоти. – Собственост и право, 2003, № 12, 30–33.

Кръстева, Валентина. Новите моменти в правната уредба за осигурителния стаж. – Труд и право, 2003, № 3, 70–78.

Куракин, А. В. Административноправни средства за предотвратяване и пресичане на корупцията в системата на държавната служба (история и съвременност). – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 167–200.

Куртева, Стойка. Правен режим на земите от държавния поземлен фонд. – Собственост и право, 2003, № 11, 29–34.

Куцкова, Нели. Европейският конвент. Разширеният ЕС – зона на свобода, сигурност и правосъдие. – Публична администр., 2003, № 2, 88–92.

Къндева, Емилия. Оспорване на нормативни актове пред съд. – Администр. правосъдие, 2003, № 4, 11–26.

Къндева, Емилия. Спорни въпроси в административното съдопроизводство. – Правна мисъл, 2003, № 1, 3–25.

Късов, Иван. Кръгла маса на Българската асоциация по философия на правото и социална философия: Право и политика – в търсене на баланс. – Юридически свят, 2003, № 2, 195–197.

Кюмюрджиев, Димитър. Проблеми за оценка на контрола при концентрация на стопанска дейност по Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2003, № 12, 66–71.

Кюмюрджиев, Димитър. Промените в ЗЗК – нова правна рамка на конкуренцията. – Пазар и право, 2003, № 3, 84–89.

Кюмюрджиев, Димитър. Търговска политика и злоупотреба с господстващо положение – един интересен казус от практиката на Комисията за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2003, № 7, 73–76.

Лазаров, Кино. Пет години списание „Административно правосъдие“. – Администр. правосъдие, 2003, № 4, 5–6.

Лазарова, Мариана. Ограничаване на авторските права. Прекратяване на правото на разпространение след първата продажба и последиците от него. – Собственост и право, 2003, № 6, 58–67.

Лалева, Пепа. Дискуссионни аспекти при законодателна регламентация на фонд за гарантиране на вземанията на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя. – Пазар и право, 2003, № 5, 40–47.

Лалева, Пепа. Дискуссионни моменти при превръщане на вземане в част от капитала на търговското дружество-длъжник в оздравителното производство. – Пазар и право, 2003, № 8, 48–55.

Лалева, Пепа Запазване на правата на работниците при прехвърляне на предприятие в производство по несъстоятелност. – Пазар и право, 2003, № 3, 49–56.

Лалева, Пепа. Относно необходимостта от надзор върху изпълнението на утвърден от съда оздравителен план – законодателни решения и тенденции. – Пазар и право, 2003, № 11, 36–44.

Ланджев, Борис. За капиталовия характер на дружеството с ограничена отговорност. – Пазар и право, 2003, № 11, 5–10.

Ланджев, Борис. Още за съвместното предприятие. – Пазар и право, 2003, № 3, 13–18.

Ланджев, Борис. Собствеността на търговското предприятие. – Собственост и право, 2003, № 1, 12–18.

Лебедев, Вячеслав. Осигуряване на съдебната защита на правата на човека в Руската федерация от момента на присъединяването ѝ към Европейската конвенция за защита на правата на човека и на основните свободи. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 185–195.

Лебедев, Вячеслав. Съдебната реформа в Руската федерация. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 177–184.

Лоон, Ханс ван. Хагската конференция за международно частно право в епохата на нарастваща глобализация и регионална интеграция. – Правна мисъл, 2003, № 4, 45–61.

Маданска, Нели. Въпроси на регистърните производства за вписване на преобразуване на търговски дружества. – Пазар и право, 2003, № 5, 5–12.

Маданска, Нели. Законови предели на разрешенията и одобренията, давани от съда на синдика. – Пазар и право, 2003, № 6, 46–51.

Маданска, Нели. Измененията в Закона за кооперациите – традиционни и новаторски правни разрешения. – Пазар и право, 2003, № 3, 5–12.

Маданска, Нели. Опит за дефиниране на неплатежоспособността според новата редакция на чл. 608 от Търговския закон. – Пазар и право, 2003, № 12, 44–48.

Маданска, Нели. Търговският закон в нова изменена и допълнена редакция. – Пазар и право, 2003, № 7, 5–13.

Манев, Манчо. За ролята на вещото лице в правораздаването. – Собственост и право, 2003, № 1, 19–21.

Манев, Манчо. Ролята на техническия експерт в съдебния процес за установяване на нарушенията при одобряване на устройствените планове. – Собственост и право, 2003, № 9, 38–43.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба. – Собственост и право, 2003, № 3, 50–52.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба на урегулирани поземлени имоти. – Собственост и право, 2003, № 4, 60–61.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба на неурегулирани поземлени имоти. Частни случаи при съдебна делба на урегулирани поземлени имоти. – Собственост и право, 2003, № 5, 55–58.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба за ползване на дворни места – урегулирани и неурегулирани поземлени имоти. – Собственост и право, 2003, № 6, 48–50.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба на жилищни и други сгради. – Собственост и право, 2003, № 7, 42–46.

Манев, Манчо. Техническият експерт при съдебната делба на жилища в сгради с режим на етажна собственост. – Собственост и право, 2003, № 8, 52–56.

Манев, Манчо. Участието на техническия експерт при съставяне на предложението на съ-

да за разделяне на жилища (чл. 203 ЗУТ). – Собственост и право, 2003, № 11, 51–54.

Манев, Никола. Наказателноправно законодателство срещу корупцията. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 27–42.

Манев, Никола. Прекратяване на досъдебното наказателно производство. – Право без граници, 2003, № 1–2, 67–72.

Манева, Веселина. Патентното нарушение – същност и предпоставки за възникване според законодателството на Република България. – Търг. право, 2003, № 3, 46–57.

Манева, Веселина. Същност и правно значение на патентните претенции за определяне обхвата на правна закрила на патентите за изобретения според българското законодателство. – Правна мисъл, 2003, № 2, 49–57.

Манева, Веселина. Същност и правно значение на патентните претенции за определяне обхвата на правна закрила на патентите за изобретения. – Собственост и право, 2003, № 8, 71–77.

Манева, Веселина. Тълкуване на патентните претенции за определяне обхвата на правна закрила – Съвременно право, 2003, № 1, 61–69.

Манова, Венета. Задължения на собствениците за опазване на имотите им в горския фонд от пожари. – Собственост и право, 2003, № 9, 24–27.

Манова, Венета. Категоризиране на земеделските земи при промяна на предназначението им и изработване на подробен устройствен план, за да бъдат застроени. – Собственост и право, 2003, № 3, 27–31.

Манова, Венета. Придобиване на собственост върху земя от горския фонд. – Собственост и право, 2003, № 1, 33–35.

Манова, Венета. Промяна на предназначението на земеделските земи за неземеделски нужди. – Собственост и право, 2003, № 4, 34–39.

Манолова, Мария. Дейността на временното руско управление при изграждането на институциите на българската държава 1877–1879 г. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобо-

дението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 43–55.

Манолова, Мария. Протекционистичната политика на българските правителства на местната промишленост. – Правна мисъл, 2003, № 3, с. 3–20.

Манолова, Мария. 150 години от рождението на професор Стефан Савов Бобчев (1853–1940) – основоположник на правно-историческата наука. – Правна мисъл, 2003, № 2, 3–15.

Маринов, Владимир. Застраховки „Загуба на доход“. – Финанси и право, 2003, № 9, 65–80.

Маринов, Кремен. Автономията на волята според новата част трета на ЗЗД. – Пазар и право, 2003, № 7, 36–42.

Маринов, Кремен. Относно правния режим на българските държавни имоти зад граница. – Собственост и право, 2003, № 11, 5–13.

Маринов, Кремен. Преобразуване на търговски дружества. Вливане и сливане. – Пазар и право, 2003, № 9, 89–120.

Маринов, Кремен. Преобразуване на търговски дружества. Разделяне, отделяне, отделяне на еднолично търговско дружество. – Пазар и право, 2003, № 11, 81–96.

Маринов, Кремен. Приложимо право към договорите с международен характер. – Пазар и право, 2003, № 6, 37–42.

Маринова, Гергана. Мерките на процесуална привруда в италианския наказателен процес. – Съвременно право, 2003, № 6, 61–76.

Маринова, Диана. Из дейността на Българската асоциация по сравнително право. – Правна мисъл, 2003, № 4, 103–104.

Маринова, Диана. Из научния живот на Българската асоциация по сравнително право. – Правна мисъл, 2003, № 1, 104–107.

Марков, Емил. Тенденции в авторското право. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 227–274.

Марков, Методи. Допустимост на промени в договорната ипотека, обезпечаваша

банков кредит. – Пазар и право, 2003, № 12, 22–28.

Марков, Методи. Задължението за лоялност на членовете на управителни органи в АД. – Пазар и право, 2003, № 10, с. 5–10.

Марков, Методи. Ипотека върху право на строеж. – Собственост и право, 2003, № 10, 13–24.

Марков, Методи. Общото събрание на акционерите след промените в Търговския закон. – Пазар и право, 2003, № 8, 5–11.

Марков, Методи. Опрощаване на задължения по търговски сделки. – Пазар и право, 2003, № 4, 17–23.

Марков, Методи. Особен залог на права върху обекти на индустриалната собственост. – Пазар и право, 2003, № 6, 23–28.

Марков, Методи. Особенности при преобразуване на лечебни заведения. – Пазар и право, 2003, № 1, 13–16.

Марков, Методи. Прекомерност на неустойката, уговорена между търговци. – Пазар и право, 2003, № 2, с. 27.

Марков, Методи. Промените в картелната забрана по чл.9 – 13 ЗЗК. – Търг. право, 2003, № 2, 9–18.

Марков, Методи. Промените в картелната забрана по чл. 9–13 ЗЗК. – Пазар и право, 2003, № 9, 76–83.

Марков, Методи. Фактическото съжителство на семейни начала и качеството „свързани лица“. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 275–282.

Маркова, Мария и Костадин Кукушев. Дизайнът на общността – цели и основни положения. – Собственост и право, 2003, № 1, 62–67.

Маркова, Мария. Произведенията на изобразителното и приложното изкуство. – Собственост и право, 2003, № 3, 60–63.

Маркова, Мария. Сборните произведения и закрилата им като обект на авторско право. – Собственост и право, 2003, № 4, 69–72.

Маркова, Цвета. Прекратяване на производството по несъстоятелност – хипотези. – Пазар и право, 2003, № 1, 40–46.

Моравенов, Маню. Корпоративната собственост при публичните дружества. – Пазар и право, 2003, № 6, 60–63.

Машев, Димитър. Понятието „чужденец“. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 117–128.

Меворах, Нисим. Прекратяване на безсрочно събирателно дружество по едностранна воля. (Отговор на д-р Константин Кацаров.) – Търг. право, 2003, № 1, 92–97.

Меворах, Нисим. Търговски представители: пълномощници, комисионери или търговски агенти? – Търг. право, 2003, № 2, 116–120.

Микова, Величка. Обезщетения при прекратяване на трудовия договор на възстановен работник. – Труд и право, 2003, № 4, 13–16.

Микова, Величка. Отново за правото на подбор. – Труд и право, 2003, № 3, 19–22.

Милкова, Димитрина. Типизацията при създаването на нормативните юридически актове. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 283–303.

Мингов, Емил. За трудовото правоотношение и неговата правна уредба. – Съвременен право, 2003, № 2, 63–72.

Мингов, Емил. Общите основания за прекратяване на трудовия договор. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 304–327.

Минкова, Ганета. Непризнаване на данъчен кредит при липса на документална обоснованост. – Данъчна практика, 2003, № 4, 18–20.

Минкова, Ганета. Новите изменения и допълнения в Закона за корпоративното подоходно облагане. – Финанси и право, 2003, № 1, 26–33.

Минкова, Ганета. Облагане на дивидент по ЗКПО. – Финанси и право, 2003, № 7, 23–24.

Минкова, Ганета. Облагане по ЗКПО на бюджетните предприятия. – Финанси и право, 2003, № 9, 25–29.

Минкова, Ганета. Основни начала на данъчния процес. – Финанси и право, 2003, № 5, 49–52.

Минкова, Ганета. Приспадане, претстъпване и намаляване на данък по реда на ЗКПО. – Финанси и право, 2003, № 3, 29–32.

Мисли за съдебната реформа. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 3–4.

Митев, Атанас. Компютърни доказателства и доказателствени средства. – Право без граници, 2003, № 1–2, 90–93.

Михайлов, Андрей. Принудително събиране на доказателства по Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2003, № 4, 69–74.

Михайлова, Михайлина. Правото пред императива на глобализацията. – Юридически свят, 2003, № 2, 14–30.

Михайлова-Големинова, Савина. Същност и правна рамка на електронната търговия в Европа и в България. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 105–114.

Мицова, Златка. Нови моменти в нормативната уредба на местните данъци и такси. – Данъчна практика, 2003, № 4, 3–5.

Младенов, Никола. Въпроси относно правосубектността на клона. – Пазар и право, 2003, № 6, 5–9.

Монова, Аксения. Основания за освобождаване от данъци на законно регистрираните вероизповедания в страната по Закона за местните данъци и такси. – Финанси и право, 2003, № 4, 59–61.

Монова, Аксения. Промените в законната уредба на местните такси. – Финанси и право, 2003, № 1, 60–65.

Мръчков, Васил. Европейската социална харта предвижда по-силна закрила за бременните при уволнение, отколкото Кодекса на труда. – Труд и право, 2003, № 4, 5–7.

Мръчков, Васил. Критичен преглед на практиката на Върховния касационен съд по трудови дела през 2002 г. – Юридически свят, 2003, № 2, 120–154.

Мръчков, Васил. Нови положения относно сключването на трудовия договор и постъпването на работа. – Юридически свят, 2003, № 1, 11–28.

Мръчков, Васил. Субсидиарно прилагане на гражданското в трудовото право. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 328–359.

Мулешкова, Ирина. Забраната на дискриминацията в стандартите на МОТ и правото на ЕС в заетостта и професиите. – Право без граници, 2003, № 3–4, 9–21.

Мулешкова, Ирина. Теоретични проблеми на съвременната закрила на правата на човека. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 51–78.

Мусева, Боряна. Допустима ли е автономия на волята при непозволено увреждане според българското международно частно право? – Съвременен право, 2003, № 6, 93–110.

Мутон, Жан-Дени. Размисли за новия световен ред. – Съвременен право, 2003, № 4, 99–105.

Найденев, Борислав. Договорът за факторинг. – Пазар и право, 2003, № 3, 29–35.

Найденев, Борислав. Доказателствената сила на първичния счетоводен документ в гражданския процес. – Пазар и право, 2003, № 5, 32–38.

Найденев, Борислав. Доказателствена сила на счетоводните документи в данъчния процес. – Администр. правосъдие, 2003, № 2, 5–17.

Найденев, Борислав. Отхвърляне на молбата за откриване на производство по несъстоятелност. – Пазар и право, 2003, № 1, 34–39.

Найденев, Борислав. Скотиране на търговски ефекти. – Пазар и право, 2003, № 10, 45–53.

Найденев, Борислав. Съдържание на менилничните ефекти. – Пазар и право, 2003, № 9, 24–29.

Найденев, Борислав. Форфетинг на секиоритизирани вземания. – Пазар и право, 2003, № 11, 51–55.

Натов, Николай. Международноправна уредба на чуждестранните инвестиции в САЩ (Отделни международни договори). – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 251–282.

Наумова, Стефка. Правно-социологически проблеми на борбата срещу корупцията. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 43–70.

Наумова, Стефка. Правно-социологическите проблеми на противодействие на престъпността. – Право без граници, 2003, № 1–2 (прил.), 3–16.

Нацев, Станислав и др. Предмет, същност, уговаряне и изпълнение на паричните задължения. – Търг. право, 2003, № 2, 47–64.

Други авт.: Начко Стайков и Филко Розов.

Начева, Снежана. Една конференция с правна проблематика, която заслужава внимание (Прага, 18–19 септември 2003 г.). – Съвременен право, 2003, № 4, 89–92.

Начева, Снежана. Предисторията на руския конституционализъм и проектът за Княжество България. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 72–85.

Начева, Снежана. Размисли върху един фрагмент от мотивите на Решение № 3/2003 г. на Конституционния съд по к.д. № 22/2002 г. – Юридически свят, 2003, № 2, 111–114.

Неделчева, Божана. Правата, произтичащи от нелоялна конкуренция – обект на правото на интелектуална собственост. – Право без граници, 2003, № 5–6, 70–75.

Неновски, Нено. Езикова култура на юриста. – Юридически свят, 2003, № 1, 148–158.

Неновски, Нено. Езикови тревоги. – Адвокатски преглед, 2003, № 5–6, 13–23.

Неновски, Нено. Конституционна ревизия и конституционен съдебен контрол. – Юридически свят, 2003, № 2, 31–45.

Неновски, Нено. Контролът за конституционност в проекта за Органически устав. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 24–29.

Неновски, Нено. Към въпроса за съотношението на правото и политиката. – Юридически свят, 2003, № 2, 198–200.

Неновски, Нено. Юлската конституция от 1991 г. – реална или формална? – Юридически свят, 2003, № 2, 85–91.

Николова, Райна. Административен контрол върху телевизионната програма. – Съвременен право, 2003, № 5, 32–46.

Николова, Райна. Регулиране на телевизионната програма. Сравнителноправен анализ. – Съвременен право, 2003, № 3, 40–51.

Нинева, Смела. Сключване на срочен трудов договор за заместване на отсъстващ работник или служител. – Труд и право, 2003, № 4, 7–8.

Нинева, Смела. Установяване на трудов стаж по съдебен ред. – Труд и право, 2003, № 2, 44–45.

Огнянов, Мирослав. Актуални законови промени, касаещи дейността на интернет доставчиците. – Пазар и право, 2003, № 10, 58–65.

Огнянова, Нели. Електронното правителство: подходи и предизвикателства пред правото. – Публична администрация, 2003, № 1, 30–36.

Огнянова, Нели. Транспониране на общностното законодателство: методика и минимални стандарти. – Публична администрация, 2003, № 2, 11–20.

Орешкова, Антония. Прекратяване на трудовия договор от работника или служителя с предизвестие. – Труд и право, 2003, № 5, 18–20.

Орманджиева, Невена. За понятието „изключително тежко престъпление“ в Наказателния кодекс. – Съвременен право, 2003, № 3, 79–90.

Орсов, Златимир. За задължението на държавата по чл.18, ал. 6 от Конституцията. – Търг. право, 2003, № 1, 23–40.

Орсов, Златимир. За отговорността на държавата за вреди от прилагането на противоправни нормативни актове. – Търг. право, 2003, № 6, 27–39.

Орсов, Златимир. Нови правила за принудително отчуждаване на частна собственост за нужди на държавата. – Съвременен право, 2003, № 4, 45–59.

Островски, Николай. Отражение на заличането на търговско дружество в резултат на приватизация върху процесуалната му правоспособност. – Пазар и право, 2003, № 4, 5–11.

Островски, Николай. Следва ли да се представя решение на АД при вписване на сделки с търговско предприятие. – Пазар и право, 2003, № 12, 13–17.

Павлов, Борислав. Ползване на съсобствен имот. – Собственост и право, 2003, № 12, с. 44.

Павлов, Борислав. Последници от принудителното изпълнение върху общото имущество за личен дълг на единия от съпрузите. – Собственост и право, 2003, № 11, 55–56.

Павлов, Георги. Регресни права при менителничните ефекти (обратни искиове на преносителя и на платилия дължник). – Търг. право, 2003, № 4, 78–85.

Павлова, Венелина. Правен режим на сделките с ценни книжа, основаващи се на вътрешна информация – европейски изисквания и национална регламентация. – Търг. право, 2003, № 4, 25–44.

Павлова, Мария. Правна закрила на промишления дизайн. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 360–378.

Панайотова, Емилия. За понятието „обществена информация“ по Закона за достъп до обществената информация. – Правна мисъл, 2003, № 3, 21–34.

Панайотова, Емилия. Законът за информацията, информатизацията и защитата на информацията на Руската федерация и развитието на общата правна уредба на достъпа до обществена информация в РБългария. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 153–159.

Панайотова, Емилия. Правни гаранции на принципа на местно самоуправление. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юриди-

ческият факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 115–123.

Панайотова, Емилия. Проблеми на контрола, упражняван от съдилищата по Закона за достъп до обществена информация. – Съвременен право, 2003, № 2, 29–40.

Панева, Лиляна. Режим и процедури за извършване на безмитна търговия. – Пазар и право, 2003, № 4, 44–48.

Панова, Паулина. Изискванията на член 6, параграф 3, буква „d“ от ЕКЗПЧОС и гаранциите на НПК. – Съвременен право, 2003, № 5, 47–56.

Пантев, Пламен. Теоретични предпоставки на борбата с тероризма в съвременните международни отношения. – Тр. по международ. право, 2003, том VI, 78–92.

Парушева, Диана. За новите изменения и допълнения на Закона за мерките срещу изпирането на пари. – Финанси и право, 2003, № 6, 79–83.

Парушева, Диана. За промените в режима на приватизация и следприватизационен контрол. – Собственост и право, 2003, № 6, 73–75.

Парушева, Диана. Относно промените в Правилника за прилагане на Закона за мерките срещу изпирането на пари (ДВ, бр. 71 от 2003 г.). – Финанси и право, 2003, № 11, 73–80.

Паскалев, Веселин. Един критерий за разграничаване на правото и политиката. – Юридически свят, 2003, № 2, 201–203.

Паскалев, Веселин. Конвенцията за бъдещето на Европа: конституционни дилеми. – Публична администр., 2003, № 2, 93–100.

Пендичев, Веселин. Определяне стойността на интелектуалната собственост за апортна вноска в търговско дружество. – Собственост и право, 2003, № 10, 66–70.

Пенов, Сашо. Прилагане на спогодбите за избягване на международното двойно данъчно облагане на доходите и имуществата според процедурата в ДПК. – Финанси и право, 2003, № 8, 28–34.

Пенов, Сашо. Спогодбата между България и Руската федерация за избягване на двойното данъчно облагане на доходите и иму-

ществата. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 124–127.

Пенчев, Георги. Сближаване на българското с европейското противошумово законодателство. – Юридически свят, 2003, № 1, 71–106.

Пенчев, Георги. Сближаване на българското с европейското право в областта на защита на природата. – Право без граници (Прил.), 2003, № 3–4, 5–37.

Петков, Георги. Данъчен режим на дружествата с чуждестранно участие по реда на ЗКПО. – Финанси и право, 2003, № 10, 27–32.

Пети, Ив. Конвентът и бъдещата конституция на Европейския съюз. – Публична администр., 2003, № 2, 101–108.

Петков, Георги. Данъчно третиране на финансовите услуги по реда на ЗДДС. – Финанси и право, 2003, № 9, 37–42.

Петков, Георги. Данъчно третиране на преобразуване чрез отделяне. – Финанси и право, 2003, № 12, 32–36.

Петков, Иван. Правен режим на удълженото работно време. – Труд и право, 2003, № 5, 5–8.

Петров, Владимир. Особеното право на изкупуване по Закона за устройство на територията. – Правна мисъл, 2003, № 3, 58–77.

Петров, Владимир. Post mortem за чл. 58 ЗТСУ (отм.). – Администр. правосъдие, 2003, № 1, 7–25.

Петров, Владимир. Правилата за строеж на частни здания в градовете – основа на българското благоустройствено право. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 14–23.

Петров, Владимир. Правна уредба на търпимите строежи в Закона за устройство на територията. – Във: Юбилеен сборник в памет

на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 379–394.

Петров, Владимир. Сравнителноправен поглед върху отговорността за неимуществени вреди в Гражданския кодекс на Руската федерация и българското гражданско законодателство. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 21–44.

Петров, Димитър. Поръчител при заем има права на банка. – Финанси и право, 2003, № 5, 69–80.

Петров, Милан. Задачите на данъчните органи съгласно промените в ДПК. – Финанси и право, 2003, № 7, 61–65.

Петров, Милан. Хармонизиране на акцизното облагане у нас с европейското. – Финанси и право, 2003, № 4, 42–48.

Петрова, Веселина. Права на радио- и телевизионните организации върху разпространяваните от тях програми. – Собственост и право, 2003, № 10, 60–65.

Петрова, Галина. Данъчен ревизионен акт при особени случаи. – Финанси и право, 2003, № 4, 61–64.

Петрова, Гълъбина. Отново за понятието „църковно право“. – Юридически свят, 2003, № 2, 55–67.

Петрова, Гълъбина. Развитие на образването и знанията за църковното право. – Юридически свят, 2003, № 1, 41–59.

Петрова, Паунита. Европейският съд по правата на човека и Съдът на Европейските общности. – Право без граници, 2003, № 3–4, 41–46.

Попов, Борислав. Дисциплинарен съвет – правомощия. Налагане на дисциплинарно наказание. – Труд и право, 2003, № 1, 24–27.

Попов, Борислав. Институтът на споразумението за прекратяване на административнонаказателното производство по делата за митнически нарушения. – Финанси и право, 2003, № 9, 59–64.

Попов, Борислав. Отдаване на имоти – общинска собственост чрез концесия. – Собственост и право, 2003, № 7, 81–83.

Попов, Борислав. Прокарване на отклонения от общи мрежи и съоръжения през чужд недвижим имот. – Собственост и право, 2003, № 8, 8–14.

Попова, Елена. Дисциплинарната отговорност и особености в производството по налагане на дисциплинарни наказания на държавните служители. – Труд и право, 2003, № 6, 19–23.

Попова, Елена. Едностранно прекратяване от органа по назначаването с предизвестие при съкращаване на длъжността. – Труд и право, 2003, № 4, 30–35.

Попова, Елена. Едностранно прекратяване от органа по назначаването с предизвестие по чл. 196, ал. 1, т. 3 от Закона за държавния служител. – Труд и право, 2003, № 5, 30–33.

Попова, Елена. Изземване на имот – държавна собственост. – Собственост и право, 2003, № 5, 15–23.

Попова, Елена. Наемни правоотношения с предмет – общински жилища. – Собственост и право, 2003, № 1, 5–11.

Попова, Елена. Несъвместимост между трудово и служебно правоотношение на държавен служител. – Труд и право, 2003, № 9, 31–33.

Попова, Елена. Обезщетение за използване на идеална част от съсобствен имот. – Собственост и право, 2003, № 12, 5–12.

Попова, Елена. Отчуждаване на недвижими имоти в полза на общината. – Собственост и право, 2003, № 3, 5–13.

Попова, Елена. Служители в администрацията на органите на съдебната власт. Аналогия с държавните служители. – Труд и право, 2003, № 3, 29–36.

Попова, Елена. Членство на държавния служител в политически партии. – Труд и право, 2003, № 8, 32–36.

Попова, Солунка. Някои правни аспекти на мотива при договора за дарение. – Търг. право, 2003, № 6, 62–67.

Препоръка N R (81) 7 на Съвета на Европа относно мерките, улесняващи достъпа до правосъдие. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 4–6.

Препоръка N R (84) 5 на Съвета на Европа относно принципите, насочени към подобряване на функционирането на правосъдието. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 7–10.

Препоръка N R (84) 15 на Съвета на Европа относно отговорността на държавата. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 11–23.

Препоръка N R (86) 12 на Съвета на Европа относно мерките за предотвратяване и намаляване на претовареността на съдилищата. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 24–26.

Препоръка N R (87) 18 на Съвета на Европа относно опростяване на наказателното правосъдие. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 27–34.

Препоръка N R (94) 12 на Съвета на Европа относно независимостта, ефикасността и ролята на съдиите. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 35–39.

Препоръка N R (95) 5 на Съвета на Европа относно въвеждане и подобряване на функциите на апелативните системи и процедури в гражданските и търговските дела. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, 40–45.

Препоръка N R (95) 12 на Съвета на Европа относно управлението на наказателното правосъдие. – Адвокатски преглед, 2003, № 1, с. 46–49.

Приветствие на президента на Република България Георги Първанов към участниците в кръглата маса „Конституция, външна политика, дипломатия“. – Юридически свят, 2003, № 2, 11–13.

Прокопиева, Вася. Срокове за изпълнение на инвестиционната програма при договори за приватизация. – Собственост и право, 2003, № 7, 74–80.

Проф. д-р Никола Саранов – крупен български пеналист. – Право без граници, 2003, № 1–2, 76–77.

Пунев, Благовест. Коментар на Тълкувателно решение № 1/2002 г. на ВКС, ОСГК. – Пазар и право, 2003, № 1, 5–8.

Пунев, Благовест. Процесуални въпроси на съдебния контрол – коментар на ТР № 1/2002 г. на ВКС, ОСГК. – Пазар и право, 2003, № 2, 5–11.

Радойнова, Добринка. Интерпретация на кръвонасяданията в съдебната медицина и ме-

дико-биологичната им квалификация. – Адвокатски преглед, 2003, № 7, 28–33.

Радонова, Пролет. Някои аспекти на нормативната уредба на забранените споразумения в европейското законодателство и въпросът за съотношението между европейското и националното право. – Право без граници (Прилож.), 2003, № 5–6, 45–57.

Разумов, Станислав. Производството по наказателни дела, подсъдни на мировия съдия. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 117–131.

Райкова, Ина и Калоян Калчевски. Новият модел на регулация и надзор в небанковия финансов сектор. – Пазар и право, 2003, № 5, 55–58.

Рангелов, Евгени. Гаранционно поддържане и последващо обслужване. – Данъчна практика, 2003, № 4, 31–32.

Рангелов, Евгени. Счетоводни и данъчни аспекти на консигнационните сделки. – Данъчна практика, 2003, № 7, 27–29.

Ранкова, Димана. Директор за връзки с инвеститорите на публично дружество съгласно Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2003, № 1, 52–56.

Ранкова, Димана. Необжалваемост на решения на Комисията за финансов надзор. – Пазар и право, 2003, № 9, 62–68.

Ранкова, Димана. Трансформиране на дружества с държавно мажоритарно или миноритарно участие в публични дружества. – Пазар и право, 2003, № 2, 57–63.

Рачев, Симеон. Обединение на търговци по действащото българско търговско право. – Данъчна практика, 2003, № 4, 19–20.

Рачев, Филип. Живот и творчество на професор Михаил Геновски. – Право без граници, 2003, № 5–6, 90–92.

Рачев, Филип. Проф. Веселин Христофоров (1914–2003). – Право без граници, 2003, № 1–2, 73–74.

Рашков, Бойко. Правни проблеми при използването на специални разузнавателни

средства. – Право без граници, 2003, № 1–2, 14–20.

Ризов, Николай. Отмяна на задължението за сключване на писмен договор за ремонт и поддръжка на фискално устройство. – Финанси и право, 2003, № 1, 56–57.

Розанис, Соломон. Временно ползване на имотите при делбата. – Собственост и право, 2003, № 8, 39–44.

Розанис, Соломон. Делба без участие на сънаследник. – Собственост и право, 2003, № 1, 48–49.

Розанис, Соломон. Дялове на сънаследниците в натура. – Собственост и право, 2003, № 5, 43–48.

Розанис, Соломон. За някои ограничения на касационното обжалване. – Собственост и право, 2003, № 7, 47–51.

Розанис, Соломон. Завет на чужда вещ. – Собственост и право, 2003, № 2, 45–48.

Розанис, Соломон. Завещателна дееспособност. – Собственост и право, 2003, № 3, 44–49.

Розанис, Соломон. Задълженията на наследството и приемането по опис. – Собственост и право, 2003, № 10, 47–52.

Розанис, Соломон. Зачитане на силата на пресъдено нещо. – Собственост и право, 2003, № 6, 42–47.

Розанис, Соломон. Новите изменения в касационното производство. – Собственост и право, 2003, № 10, 81–100.

Розанис, Соломон. Някои въпроси във връзка с правото на строеж. – Собственост и право, 2003, № 11, 45–50.

Розанис, Соломон. Правото на ползване е реално и оценимо. – Собственост и право, 2003, № 4, 48–53.

Розанис, Соломон. Презумпцията на чл. 92 ЗС. – Собственост и право, 2003, № 12, 34–39.

Розанис, Соломон. Приемане на наследство по опис и възстановяване на запазена част. – Собственост и право, 2003, № 9, 44–49.

Розанис, Соломон. Съдът определя приложимата правна норма. – Пазар и право, 2003, № 10, 30–32.

Руменчев, Величко. Съдебният състав като основна група в съдебната аудитория. –

Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 128–146.

Русев, Валентин. Износът на човешки органи от РБ е забранен. – Финанси и право, 2003, № 1, 73–74.

Русев, Валентин. Новата международна Конвенция за временен внос на стоки за пълно хармонизиране на митническото ни законодателство с общоевропейското. – Финанси и право, 2003, № 11, 63–69.

Русев, Валентин. Промени в наредбата за възстановяване на ДДС на чуждестранни физически лица. – Данъчна практика, 2003, № 4, 6–8.

Русев, Валентин. Промените в Правилника за прилагане на Закона за митниците – още една голяма крачка по пътя на присъединяването към общоевропейското правно пространство. – Финанси и право, 2003, № 12, 65–68.

Русков, Росен. Двамата специални режима по чл. 58а и чл. 58б ЗДДС. – Финанси и право, 2003, № 8, 39–42.

Русков, Росен. Новото изменение на чл. 64, ал. 1, т. 2 ЗДДС. – Финанси и право, 2003, № 5, 37–40.

Русков, Росен. Някои важни изменения на Данъчния процесуален кодекс. – Финанси и право, 2003, № 6, 57–66.

Русков, Росен. Промени в ЗДДС. – Данъчна практика, 2003, № 1, 17–24; № 2, 12–22.

Русчев, Иван. Защита на владението и държането. – Собственост и право, 2003, № 2, 81–84.

Русчев, Иван. Нищожност на договорите и едностранните сделки. – Пазар и право, 2003, № 1, 77–80.

Салкова, Екатерина. Продължавано престъпление – реалност или формалност. – Правна мисъл, 2003, № 1, 53–68; № 2, 58–77.

Сближаване на българското законодателство с правото на Европейския съюз (Из дейността на Съвета по законодателство при 37-то Народно събрание 1995–1997 г.). – Юридически свят, 2003, № 1, 159–176.

Саракинов, Георги. Правни въпроси, свързани с функционирането на организациите за колективно управление на авторски права. – Собственост и право, 2003, № 12, 47–53.

Саранов, Никола. Наказателният съдия. – Право без граници, 2003, № 1–2, 78–83.

Сарафов, Павел. Публичната и частната собственост като видове право на собственост. – Правна мисъл, 2003, № 2, 78–93.

Семинар „Административното правосъдие в България“. – Администр. правосъдие, 2003, № 5, с. 5.

Семов, Атанас. Суверенитетът и Европейският съюз. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 361–396.

Семов, Атанас. Френски евроконституционалист стана почетен доктор на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. – Съвременно право, 2003, № 4, 93–98.

Сербезова, Стойна. Право на обезщетение за неползван отпуск. – Труд и право, 2003, № 11, 16–17.

Сербезова, Стойна. Право на обезщетение по чл. 222, ал. 1 КТ. – Труд и право, 2003, № 1, 12–14.

Сербезова, Стойна. Право на отпуск за ненормиран работен ден. – Труд и право, 2003, № 6, 7–9.

Сивков, Цветан. Влиянието на Русия при формирането на местното управление на нова България. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 132–136.

Сивков, Цветан. Защита на правата и интересите на общините по административен ред. – Съвременно право, 2003, № 2, 19–28.

Сивков, Цветан. Основни моменти в Кодекса на Руската федерация за административните правонарушения и сравнение със Закона за административните нарушения и наказания. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.:

Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 147–157.

Сивков, Цветан. Права и интереси на общините. – Съвременно право, 2003, № 1, 51–60.

Симеонов, Атанас. Отговорност на гарантиращата асоциация при нередовност на операцията ТИР. – Съвременно право, 2003, № 5, 7–18.

Симеонов, Калоян и Калин Томов. Хармонизиране на българското законодателство с правото на ЕС в контекста на изграждането на необходимия административен капацитет. – Публична администр., 2003, № 2, 21–25.

Симеонова, Свилена. Глава 28 „Финансов контрол“ като част от процеса на присъединяване на Република България към ЕС. – Право без граници (Прил.), 2003, № 3–4, 63–81.

Симеонова, Стефанка. Отговорност на работодателите при нарушаване на изискванията за регистриране на трудовите договори. – Труд и право, 2003, № 3, 23–25.

Симеонова, Стефанка. Представителите на работниците и служителите – правен статут. – Труд и право, 2003, № 8, 5–9.

Симеонова, Стефка. Доброволен арбитраж. – Труд и право, 2003, № 5, 21–22.

Славов, Петьо. Промени в производството по Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2003, № 11, 68–72.

Славова, Мария. Делегирано законодателство. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 395–415.

Славова, Мария. Отговорност на държавата за административна дейност. – Правна мисъл, 2003, № 2, 16–24.

Славова, Мария. Правната клиника. Опит за практическо обучение по право. Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 158–162.

Славова, Мария и Дончо Хрусанов. Правомощията на общинския съвет по управлението на общинската собственост. – Съвременно право, 2003, № 2, 73–80.

Славова, Мария. Руското влияние върху изграждането на концепция за независимо местно управление в България. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 137–141.

Славчев, Здравко. Писмените обяснения на трети лица като доказателство в данъчния процес. – Финанси и право, 2003, № 1, 66–69.

Славчев, Здравко. Прекратяване на производство по принудително изпълнение на публично задължение. – Финанси и право, 2003, № 2, 50–53.

Славчев, Здравко. Промените в Търговския закон стесниха възможностите за съставяне на данъчни ревизионни актове при особени случаи. – Търг. право, 2003, № 4, 86–89.

Смолички, Павел. Моментът, до който може да се променя редът за разглеждане на делото в случаите на чл. 78А от Наказателния кодекс. – Съвременно право, 2003, № 5, 85–90.

Смолички, Павел. Пострадалият като граждански ищец в наказателния процес. – Право без граници, 2003, № 1–2, 60–64.

Соколов, Велизар и Момчил Младенов. Новите аспекти в закрилата на базите данни по Закона за авторското право и сродните му права. – Собственост и право, 2003, № 1, 54–61.

Соловейчик, Виктор. Правно действие на решенията на Европейския съд по правата на човека: общ поглед, задължения на държавата за изпълнение, тълкувателна сила и последици във вътрешното право. – Правна мисъл, 2003, № 1, 69–89.

Спасова, Силвия. Съдебните определения по въпроса за подсъдността и техният режим. – Съвременно право, 2003, № 5, 74–74.

Средкова, Красимира. Експертната работоспособността в практиката на ВАС през 2002 г. – Съвременно право, 2003, № 4, 60–73.

Средкова, Красимира. Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване

през 2002 г. – Юридически свят, 2003, № 2, 155–194.

Средкова, Красимира. Органи по трудовата заетост. – Труд и право, 2003, № 8, 50–53.

Средкова, Красимира. Права и задължения на работодателя на пазара на труда. – Труд и право, 2003, № 10, 46–51.

Средкова, Красимира. Правоотношение между Бюрото по труда и лицето, което търси работа. – Труд и право, 2003, № 9, 41–46.

Средкова, Красимира. Правото на здравословни и безопасни условия на труд. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 416–435.

Стайков, Ивайло. Дискриминация при прекратяване на трудовото правоотношение. – Съвременен право, 2003, № 6, 16–32.

Сталев, Живко и Цанка Цанкова. Забележително тълкувателно решение на Върховния касационен съд. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 436–446.

Стамболиев, Огнян. Въпроси на обжалваемостта в гражданския процес след промените в ГПК от 2002 г. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 163–172.

Станчева-Минчева, Весела. Новата стълкновителна уредба на договорите с международен елемент, въведена със Закона за изменение и допълнение на Закона за задълженията и договорите, обнародван в бр.19 от 28.02.2003 г. на „Държавен вестник“. – Търг. право, 2003, № 1, 41–60; № 2, 70–84.

Стелиянова, Росица. Изисквания към българските граждани за работа в чужбина по сключените спогодби за обмен на работна сила. – Труд и право, 2003, № 3, 51–54.

Стелиянова, Росица. Правен режим на спогодбите за обмен на работна сила между България и страни-членки на Европейския съюз. – Труд и право, 2003, № 1, 35–39.

Стефанов, Стефан. Възможно ли е придобиване на заложно право върху движима вещ по силата на чл. 78 от Закона за собствеността? – Търг. право, 2003, № 3, 18–38.

Стефанов, Стефан. Възможно ли е придобиване на заложно право върху ценни книги по силата на чл. 78 от Закона за собствеността и чл. 471, ал. 2 от Търговския закон? – Търг. право, 2003, № 4, 50–71.

Стефанов, Стефан. Менителничните фактически състави в контекста на понятията „добросъвестност“ и „недобросъвестност“. – Търг. право, 2003, № 2, 19–46.

Стефанов, Стефан. Новите моменти при изключване на съдружници от ООД. – Пазар и право, 2003, № 9, 12–17.

Стефанов, Стефан. Полезният модел като форма на закрила на изобретенията. – Собственост и право, 2003, № 12, 54–60.

Стефанов, Стефан. Понятията „възмездност“ и „безвъзмездност“ в светлината на обезпечителните договори. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 447–473.

Стоева, Ирина. За правата на пострадалите при ПТП, когато застрахователят на „Гражданската отговорност“ откаже да изплати присъденото от наказателния съд обезщетение за вреди. – Финанси и право, 2003, № 10, 78–82.

Стойчев, Красен. Теориите за юридическото лице и как те се възпроизвеждат в правната ни система. – Правна мисъл, 2003, № 1, 38–52.

Стойчев, Красен. Юридическите лица с нестопанска цел за осъществяване на общественополезна дейност. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 474–498.

Стойчев, Стефан. „Анонимните автори“ на проекта за Конституция от 1991 г. – Право без граници (Прил.), 2003, № 5–6, 83–119.

Стойчев, Стефан. Зараждането на френския парламентаризъм. – Съвременен право, 2003, № 2, 7–18.

Стойчев, Стефан. Идеите на голизма за изпълнителната власт. – Юридически свят, 2003, № 2, 46–54.

Стойчев, Стефан. Парламентарният контрол във Франция. – Право без граници, 2003, № 5–6, 65–69.

Стоянов, Венцислав. Общинските служби по земеделие и гори – нови органи на

Министерството на земеделието и горите. – Собственост и право, 2003, № 2, с. 28.

Стоянов, Венцислав. Особенности при сезирането по реда на чл.32 от Закона за административното производство. – Пазар и право, 2003, № 2, 12–18.

Стоянов, Венцислав. Промените в Закона за държавната собственост в областта на отчуждаването (ДВ, бр. 65 от 2003 г.). – Собственост и право, 2003, № 10, 5–12.

Стоянов, Венцислав. Същност на придобиването на земеделска земя от общината по реда на чл. 19 ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2003, № 6, 24–32.

Стоянов, Иван. За някои изменения в режима на административния контрол върху данъчните актове. – Администр. правосъдие, 2003, № 3, 24–31.

Стоянов, Иван. Имуществена отговорност по Закона за държавния вътрешен финансов контрол. – Правна мисъл, 2003, № 3, 50–57.

Стоянов, Иван. Устройство и правомощия на Комисията за финансов надзор. – Администр. правосъдие, 2003, № 5, с. 19–27.

Стоянов, Иван Г. Данък върху добавената стойност. – Юридически свят, 2003, № 1, 60–70.

Стоянова, Радка. Принудителното довеждане. – Общество и право, 2003, № 10, 10–12.

Сукарева, Златка. Необходима ли е правна уредба на договорната суброгация в нашето право. – Съвременно право, 2003, № 2, 50–72.

Сукарева, Златка. Потребителски договори. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 499–509.

Таков, Кристиан. Допустима ли е продажба на предприятие в производството по ликвидация? – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 510–538.

Танев, Димитър. Договори с отложено прехвърляне на правото на собственост. – Собственост и право, 2003, № 6, 11–14.

Танев, Димитър. Договори с реални части от урегулирани имоти. – Собственост и право, 2003, № 11, 35–38.

Танев, Димитър. Реални части от урегулиран поземлен имот. – Собственост и право, 2003, № 2, 35–38.

Танев, Димитър. Реални части от урегулиран поземлен имот. – Собственост и право, 2003, № 8, 34–38.

Танева, Людмила. Обжалване отказа на нотариуса да издаде нотариален акт за признаване на правото на собственост върху недвижим имот. – Собственост и право, 2003, № 9, 11–14.

Танкишев, Веселин. Десета национална юридическа конференция. – Общество и право, 2003, № 9, 24–25.

Танчев, Евгени. Конституционни изменения на суверенитета. – Съвременно право, 2003, № 1, 7–26.

Танева, Людмила. Правни проблеми, произтичащи от вписването на ипотеките. – Собственост и право, 2003, № 3, 81–84.

Танева, Людмила. Придобиване на недвижими имоти и вещи права върху тях чрез завещания. – Собственост и право, 2003, № 1, 75–78.

Тодоров, Тодор. Обхват на конституционния контрол върху международните договори по чл.149, ал.1, т.4 от Конституцията. – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиела, 2003, 359–548.

Тодоров, Тодор. Присъединяването на Република България към Европейския съюз и въпросът за промяна на Конституцията. – Съвременно право, 2003, № 6, 48–60.

Тодорова, Елена. Тълкувателната компетентност на Съда на Европейските общности – същност, значение и право на сезиране. – Правна мисъл, 2003, № 4, 70–81.

Токушев, Виктор. Посредничество по менителница. – Търг. право, 2003, № 6, 40–61.

Токушев, Димитър. Правна уредба на статуса на държавните чиновници в Княжество България (1878 – 1912 г.). – Във: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 549–567.

Токушев, Димитър. Приносът на Русия за изграждане на българското съдоустройство и съдопроизводство (1877–1879). – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през

1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 86–95.

Тонева-Дачева, Галина и Павлина Панова. Хармонизация на националното законодателство със законодателството на страните от Европейския съюз – практически аспекти в областта на международното наказателно право. – Публична администр., 2003, № 2, 81–87.

Фети, Невин. Възможно ли е да се дарят неизплатени акции на акционерно дружество от негов акционер? – Пазар и право, 2003, № 4, 12–13.

Фети, Невин. Избор на контролор в дружество с ограничена отговорност. – Пазар и право, 2003, № 9, 18–19.

Фети, Невин. Ограничен ли е размерът на лихвата по договора за заем съгласно действителното право. – Пазар и право, 2003, № 7, 27–32.

Фети, Невин. Продажба на недвижими имоти с недостатъци. – Собственост и право, 2003, № 4, 13–18.

Фети, Невин. Служебни изобретения. – Собственост и право, 2003, № 3, 64–69.

Филипов, Велин. Новите изменения и допълнения на ЗКПО – същност и приложение. – Данъчна практика, 2003, № 1, 3–14; № 2, 3–7.

Филипова, Теодора. Правен режим на осигурителната каса. – Правна мисъл, 2003, № 4, 18–30.

Филчев, Никола. Наказателноправни мерки за борба с организираната престъпност и корупцията. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 17–26.

Филчев, Никола. Организираната престъпност в условията на преход. – Съвременно право, 2003, № 6, 7–15.

Франгов, Димитър. Предотвратяване на измами при покупко-продажбата на недвижим имот. – Собственост и право, 2003, № 12, 4–16.

Хадживанов, Любен. Правомощия на съда при възстановяване на собственост върху гори, притежавани в съсобственост като идеални части от реверир. За една празнота в закона – чл. 13, ал. 12 ЗВСГЗГФ. – Собственост и право, 2003, № 10, 35–41.

Хорозов, Георги. Забраната за разпождане с права на приватизиращо се търговско дружество съгласно чл. 28, ал. 1 от Закона за приватизация и следприватизационен контрол. – Собственост и право, 2003, № 4, 78–80.

Хорозов, Георги. Задължението за извършване на инвестиции в приватизираното предприятие или обект. – Собственост и право, 2003, № 6, 76–79.

Хорозов, Георги. Законът за ограничаване на административното регулиране и административния контрол върху стопанската дейност. – Пазар и право, 2003, № 7, 14–19.

Хорозов, Георги. Клаузата „дел кредере“ в комисионния договор. – Пазар и право, 2003, № 5, 21–23.

Хорозов, Георги. Новият правен режим на приватизация чрез публичен търг. – Собственост и право, 2003, № 12, 61–80.

Хорозов, Георги. Някои по-важни проблеми при развалянето на приватизационните договори. – Собственост и право, 2003, № 9, 72–80.

Хорозов, Георги. Основанията за нищожност на сделките по чл. 26, ал. 2 ЗЗД. – Пазар и право, 2003, № 4, 81–96.

Хорозов, Георги. Принудително изпълнение върху дружествен дял в ООД по реда на чл. 398б ГПК. – Пазар и право, 2003, № 1, 9–12.

Хорозов, Георги. Ред за упражняване правата на държавата в търговски дружества. – Пазар и право, 2003, № 8, 12–15.

Хорозов, Георги. Увеличаване на капиталата при придобиване на акции с инвестиционни бонове. – Собственост и право, 2003, № 8, 78–82.

Хорозов, Георги. Участие в приватизацията чрез „скрит пълномощник“. – Собственост и право, 2003, № 2, 68–72.

Христов, Чавдар. Правото на сдружаване в синдикални организации по Закона за дър-

жавния служител. – Труд и право, 2003, № 1, 21–23.

Христов, Чавдар. Прекратяване на служебно правоотношение поради завръщане на титуляра. – Труд и право, 2003, № 11, 30–31.

Христова, Мария. Делба на жилища по Закона за устройство на територията. – Собственост и право, 2003, № 10, 42–46.

Христова, Мария. Правни изисквания за делба на урегулирани поземлени имоти по Закона за устройство на територията. – Собственост и право, 2003, № 11, 39–44.

Христова, Мария. Правно-технически изисквания за делба на земеделски земи. – Собственост и право, 2003, № 8, 21–24.

Хрусанов, Дончо. Понятието „административно правораздаване“ в българската и руската административноправна теория. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 45–48.

Хрусанов, Дончо. Ролята на Русия за създаване на административно правосъдие в България. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 11–13.

Чаталбашев, Митко. Етичен кодекс на адвоката. Рекламирање на адвокатската дейност. – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, 4–25.

Шайо, Андраш. Трансформациите на парламента. – Юридически свят, 2003, № 2, 92–110.

Цакова, Ирина. Електронният подпис: правни въпроси. – Юридически свят, 2003, № 1, 122–140.

Цакова, Ирина. Електронният подпис в международното и европейското законодателство. – Пазар и право, 2003, № 4, 61–68.

Цакова, Ирина. Права и задължения на страните по договор за доставка на интернет услуги. – Съвременен право, 2003, № 5, 19–31.

Цакова, Ирина. Правна уредба на интернет услугите. – Съвременен право, 2003, № 3, 13–25.

Цакова, Ирина. Форма на електронната сделка. – Пазар и право, 2003, № 8, 63–70.

Цанков, Веселин. Аналитичен преглед на законодателството в сферата на българското гражданство, чужденците и бежанците и преодоляване на възможностите за корупция в тези области. – Във: Корупция. Правни средства за противодействие. Под общата ред. на Цветана Каменова. С.: БАН, Инст. за правни науки, 2003, 71–80.

Цанков, Петър. Обвързан ли е съдът със заключението на съдебния експерт. – Бълг. счетоводител, 2003, № 2, 18–19.

Цанков, Петър. Ограничаване правомощията на експерт да извършва експертна дейност в хода на съдебния процес. – Правна мисъл, 2003, № 2, 94–97.

Цанкова, Цанка. Допустимо ли е припознаване на български гражданин от чужденец. – Юридически свят, 2003, № 1, 29–40.

Цветанов, Иван. Монополно право и монополно положение според българското право на конкуренцията. – Право без граници (Прил.), 2003, № 5–6, 3–44.

Цвяткова, Галина. Банковата несъстоятелност като правен институт, съдебно производство и способ за универсално принудително изпълнение. – Право без граници, 2003, № 5–6, 15–22.

Цвяткова, Галина. Сравнителноправен режим на банката несъстоятелност със сродни правни институти. – Право без граници (Прил.), 2003, № 5–6, 59–68.

Цвяткова, Марина. Сертификатните марки и тяхната закрила. – Собственост и право, 2003, № 4, 73–77.

Цвяткова, Марина. Срок на действие на регистрацията на марки за стоки и услуги и възможности за неговото продължаване по Закона за марките и географските означения. – Собственост и право, 2003, № 2, 61–64.

Цекова, Снежана. Съхраняването на българските национални правни традиции в дейността на съдилищата на Временното руско управление в България. – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след

Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 165–176.

Ценова, Любка. Поглед върху изменението в Закона за акцизите. – Данъчна практика, 2003, № 3, 36–42.

Ценова, Любка. Приносът на решенията на Върховния административен съд при решаване проблемите на данъчния кредит и данъчната регистрация. – Администр. правосъдие, 2003, № 3, 5–23.

Ценова, Любка. Промени в режима за обжалване на данъчния облагателен акт. – Данъчна практика, 2003, № 7, 7–8.

Ценова, Любка. Счетоводна отчетност на прекратено с ликвидация дружество до заличаването му. – Данъчна практика, 2003, № 4, 21–22.

Цицелков, Иван. Деклариране на земеделските имоти. – Собственост и право, 2003, № 9, 28–30.

Цицелков, Иван. Събирането на средства за поддържане на етажната собственост. – Собственост и право, 2003, № 12, 40–43.

Цолова, Камелия. Участие на приобретателя на спорно право (чл. 121 ГПК) като подпомагача страна. – Съвременно право, 2003, № 2, 81–93.

Чанкова, Добринка. Restorative justice – новата програма на наказателното правосъдие. – Право без граници, 2003, № 1–2, 22–31.

Чаталбашев, Митко. Етичен кодекс на адвоката. Рекламирање на адвокатската дейност. – Адвокатски преглед, 2003, № 9–10, 4–16.

Чинова, Маргарита. Освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. – Право без граници, 2003, № 1–2, 50–57.

Чобанов, Васил. Съдебната реформа между европейските препоръки и търсенето на български конституционен модел. – Публична администрация, 2003, № 2, 76–80.

Яковлев, Вениамин. Към въпроса за създаване на българската държавност (включително на съдебната система) след Освобожде-

нието от турско владичество (1878–1879). – Във: Ролята на Русия за изграждане на българската държавност след Освобождението на България през 1878 г. Сб. с доклади от научна конф. на български и руски юристи, проведена в Юридическия фак. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2–4.III.2003 г. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 7–10.

Яковлев, Вениамин. Правна и съдебна система на Русия. – Във: 12 години по-късно. Сб. докл. от научна конф. на бълг. и руски юристи, проведена в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, 28–30.X.2002 г. Съст. Н. Иванов. С.: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, 9–14.

Янев, Иван. За правото на отказ по чл. 283 от Кодекса на труда и задълженията на работодателя. – Съвременно право, 2003, № 6, 77–92.

Янков, Александър. Българската асоциация по международно право в началото на XXI век. – Тр. по междунар. право, 2003, том VI, 13–50.

Рецензии

Ангелова, Антония. Закрила на основните социални права в държавите-членки на Европейския съюз. Сравнителноправно изследване. – Юридически свят, 2003, № 1, 177–182.

Отзив за: La protection des droit sociaux fondamentaux dans les Etats-membres de l'Union Europeenne. Съвместно издание на издателствата: Bruylant, Bruxelles, Nomos Verlaggesellschaft, Baden-Baden, Editions Ant. N. Sakkoulas, Athenes, 2000, 1033 p.

Везенкова, Аделина. – Администр. правосъдие, 2003, № 4, 157–158.

Рец. за: Кино Лазаров. Административно право и административен процес. Сб. статии. С.: Фенея, 2003. 344 с.

Голева, Поля. – Правна мисъл, 2003, № 4, 88–94.

Рец. за: Борис Ланджев. Търговското предприятие. С.: Сиела, 2003. 368 с.

Данъчни производства. – Администр. правосъдие, 2003, № 3, с. 152.

Рец. за: Здравко Славчев. Данъчни производства. Под ред. на Здравка Шуменска. С.: Фенея, 2003. 196 с.

Димитров, Валери. – Търг. право, 2003, № 1, 69–70.

Рец. за: Камелия Касабова. Облигациите по българското акционерно право. С.: Софи-Р, 2003. 336 с.

Иванов, Виктор. Необходимият справочник по пътя към ЕС. – Право без граници, 2003, № 3–4, с. 92.

Рец. за: Орлин Борисов. Терминологичен речник по право на Европейския съюз. С.: Юриспрес, 2002. 258 с.

Иванов, Виктор. Новите положения в НК през погледа на един пеналист. – Право без граници, 2003, № 1–2, с. 94.

Рец. за: Димитър Михайлов. Нови положения в особената част на Наказателния кодекс. С.: Сиела, 2003. 275 с.

Иванова, Ружа. – Съвременно право, 2003, № 3, 91–93.

Отзив за: Трудове по международно право – VI том.

Колев, Тенчо. Ценно теоретично изследване върху парламентаризма и политическата отговорност на правителството. – Съвременно право, 2003, № 5, 96–102.

Рец. за: Стефан Стойчев. Парламентаризмът и политическата отговорност на правителството. С.: Сиела, 2003. 160 с.

Лозанова, Цветанка. Юбилеен том на „Трудове по международно право“. – Правна мисъл, 2003, № 4, 95–100.

Отзив за: Трудове по международно право. Т. VI. С.: БАМП, 2003. 400 с.

Манев, Никола. Актуалната перспектива на правосъдната политика в сферата на борбата с престъпността. – Право без граници, 2003, № 1–2, 96–97.

Рец. за: Добринка Чанкова. Медиацията между жертвата и извършителя на престъплението. С.: Фенея, 2002. 263 с.

Наумова, Стефка. Оригинално изследване върху антидискриминационното законодателство. – Право без граници, 2003, № 5–6, 80–81.

Рец. за: Цветана Каменова и др. Европейско и национално антидискриминационно

правно регулиране. Уч. помагало. С.: 2003. 384 с.

Др. автори: Емилия Друмевва, Ирена Илиева.

Петков, Петко. Юридическите лица с нестопанска цел. – Търг. право, 2003, № 3, 66–69.

Рец. за: Маргарита Златарева. Юридически лица с нестопанска цел. С.: Сиела, 2002. 291 с.

Рачев, Филип. Фундаментална монография за търговското предприятие. – Право без граници, 2003, № 5–6, с. 79.

Рец. за: Борис Ланджев. Търговското предприятие. С.: Сиела, 2003. 368 с.

Сукарева, Златка. – Право без граници, 2003, № 5–6, 82–83.

Рец. за: Захари Торманов. Практическо ръководство за търговски и граждански договори. С.: Сиби, 2002.

Тасев, Симеон. Нормативна библия на европеизацията. – Право без граници, 2003, № 1–2, 95–96.

Рец. за: Учредителните договори на Европейските общности и Европейския съюз. Съставит., въведение и превод Петър Йорданов. С.: Изд. „Академичен кръг Пандекти“, 2002. 303 с.

Ташев, Росен. Авторитетно и впечатляващо изследване. – Правна мисъл, 2003, № 2, 107–111.

Рец. за: Юридически лица с нестопанска цел. Правен режим. Обща ред. Цв. Каменова. С.: Бълг. център за нестопанско право, Инст. за правни науки, 2003. 282 с.

Автори: Цветана Каменова, Поля Голева, Красен Стойчев.

Цанков, Веселин. Ново задълбочено историкоправно изследване. – Правна мисъл, 2003, № 3, 98–100.

Рец. за: Мария Манолова. Нормотворческата дейност на Временното руско управление в България 1877 – 1879 г. С.: Сиела, 2003. 212 с.

Янков, Александър. Юбилеен сборник, посветен на професор Витали Таджер. – Съвременно право, 2003, № 1, 89–90.

Рец. за: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003. 568 с.

АВТОРИТЕ В БРОЯ (ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)

ЕМИЛИЯ ДРУМЕВА – професор по конституционно право в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор. Съдия в Конституционния съд на Република България.

СВЕТЛА АТАНАСОВА – магистър по международно и европейско право на университета Даръм, Великобритания. Старши експерт в дирекция „Международно сътрудничество и европейска интеграция“ в Министерството на правосъдието.

НИКОЛА МАНЕВ – доцент по наказателен процес в Института за правни науки на БАН, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“ и Нов български университет. Преподава в Националния институт на правосъдието. Доктор.

МАРГАРИТА ЧИНОВА – професор по наказателен процес в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор.

ВИХЪР КИСКИНОВ – професор по теория на държавата и правото (правна информатика) в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Доктор. Работи в областта на правната информатика, информационното право и правната теория.

ЦВЕТАНКА ЛОЗАНОВА – научен сътрудник в Института за правни науки при БАН. Доктор. Работи в областта на международното право.

МАРГАРИТА МОДЕВА – юрист в информационната служба на Конституционния съд.

Издаелство *СИБИ*
Коректор *Нели Германова*

Печат *Симолити*
Печатни коли 12,25
Формат 70/100/16

София, 2006